

STATI

Konsorcia ERIC a jejich místo v systému práva EU

Jan Malíř*

Abstrakt: Článek rozebírá právní povahu konsorcií evropské výzkumné infrastruktury (ERIC), jejichž zřízení umožnilo nařízení Rady č. 723/2009 přijaté s cílem zrychlit a zjednodušit zřizování výzkumných infrastruktur s evropským prvkem. Konsorcia mají přímo na základě nařízení povahu právnických osob a velmi širokou způsobilost k právnímu jednání ve všech členských státech, navíc požívají zvláštní oprávnění v daňové oblasti a v oblasti zadávání veřejných zakázek, která jejich fungování mohou skutečně zjednodušovat. Na druhé straně v právní rovině vykazují řadu zvláštních rysů. Zřizují se na základě práva EU, ale EU není jejich členem ani se nemusí podílet na jejich financování, zřizují se z iniciativy členských a třetích států a případně mezivládních organizací, avšak jejich zřízení je podmíněno kladným rozhodnutím Evropské komise, která nad nimi též vykonává dozor. Jejich právní režim se řídí právem EU, avšak souběžně také právem hostitelského členského státu a stanovami, které každé konsorcium přijímá. Zvláštním způsobem je upravena i odpovědnost za jednání konsorcií. Jako celek je tak povaha konsorcií hybridní, což může přispívat k tomu, že usnadňují budování výzkumných infrastruktur s evropským prvkem (o čemž svědčí, že jich dnes existuje 21), na druhé straně to může generovat různé právní otázky, a to nejen v případě sporů vyplývajících z členství a právních vztahů ke konsorciím.

Klíčová slova: Evropský výzkumný prostor, evropské výzkumné infrastruktury, konsorcium evropské výzkumné infrastruktury (ERIC), právní povaha, právo EU

Úvod

Evropská unie (EU) i její právo, jak známo, namnoze prolamují tradiční politické a právní kategorie. V právu se toto prolamování dnes projevuje nejen v odvětvích, kde se to z podstaty věci čeká, jakými jsou ústavní právo nebo hospodářské právo v širokém slova smyslu, ale též v řadě odvětví dalších. To je i případ právního rámce vědy, výzkumu a inovací ve členských státech. I tento právní rámec je totiž stále více ovlivňován pravidly plynoucími z právního řádu EU, jenž expanduje úměrně s postupem evropské integrace do nových oblastí.

Svědčí o tom i koncept „konsorcia evropské výzkumné infrastruktury“, pro jehož označení se pod vlivem jeho anglického názvu vžila zkratka ERIC a který v EU existuje o něco více než jednu dekádu. S existencí a fungováním tohoto konceptu se přitom pojí řada právních i faktických otázek, které jsou zajímavé nejen v teoretické, ale také v praktické rovině v rozsahu, ve kterém je smyslem tohoto konceptu umožnit budování velkých výzkumných infrastruktur s evropským rozměrem a posilovat tak váhu EU jako jednoho z velkých vědeckých center současného světa.

* JUDr. Jan Malíř, Ph.D. Ústav státu a práva AV ČR, v. v. i. Za cenné podněty k textu článku autor děkuje JUDr. Markétě Whelanové, Ph.D., zástupkyni ředitele odboru kompatibility Úřadu vlády ČR, s tím, že v článku obsažené teze a názory ale padají pouze na hlavu autora. Příspěvek vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Ústavu státu a práva AV ČR, v. v. i., RVO: 68378122.

1. Konsorcia ERIC v kontextu politiky výzkumu a technologického rozvoje EU

Existence konsorcií ERIC je jedním z bezprostředních projevů snahy přenést evropskou integraci i na pole výzkumu. To je trend, který se projevuje zejména v posledních dvou desetiletích a který nápadně kontrastuje s tím, že v prvních desetiletích supranacionální evropské integrace stály věda a výzkum do značné míry na okraji zájmu. Nebylo tomu tak proto, že by si evropské státy stojící u zrodu Evropských společenství (ES) význam výzkumu neuvědomovaly. V podmínkách poválečné obnovy, eskalující studené války a také vzestupu americké či japonské konkurence naopak evropské státy do výzkumu masivně investovaly. S ohledem na výrazné rozdíly v náhledu na to, co má náležet mezi výzkumné priority, a na odlišné národní zájmy na poli výzkumu,¹ však zakládací smlouvy původně nepočítaly s tím, že by jimi zřízená ES měla na poli výzkumu jednat, a to až na pragmaticky dané výjimky.

Nejnápadnější z těchto výjimek se týkala podpory výzkumu v oblasti jaderné energetiky a mírových technologií využívání jaderné energie. Tato podpora byla na základě smlouvy o založení Evropského společenství atomové energie vymezena jako jeden z cílů tohoto společenství.² Ustanovení, které alespoň obecně zavazovalo k podpoře technického výzkumu v odvětvích uhlí a oceli, obsahovala i pařížská smlouva o založení Evropského společenství uhlí a oceli, jímž celá evropská supranacionální spolupráce v roce 1952 započala.³ Smlouva o založení Evropského (hospodářského) společenství (SEHS, od změn vnesených smlouvou z Nice jen SES), jejíž význam se v dlouhodobé perspektivě ukázal jako klíčový, však žádné obdobné ustanovení neobsahovala, a to s výjimkou zmínky o koordinaci výzkumu v rámci společné zemědělské politiky.⁴ S tímto stavem přímo korespondovalo, že až na oblast jaderné energetiky nefiguroval výzkum původně nijak výrazně ani v politické agendě ES.

Tento stav se začal měnit po oživení procesu evropské integrace počátkem 70. let.⁵ To s sebou přineslo i první výraznější iniciativy směřující k rozvoji spolupráce členských států ES na poli výzkumu a vědy. Ty se ale při nedostatku právního základu pro jednání ES na tomto poli musely nejprve opírat o klauzuli flexibility.⁶ V 80. letech se také objevily první komunitární programy finanční podpory výzkumu v dílčích oblastech, v roce 1983 byl pak přijat první obecný víceletý rámcový program pro výzkum, vývoj a demonstraci, jehož smyslem bylo s využitím prostředků ES podpořit výzkum a technologický rozvoj na celokomunitární úrovni. Jeho v pořadí už osmým pokračovatelem je v současnosti dobíhající program Horizont 2020.⁷

1 MOSKOVSKO, M. – ÁSTVALDSSON, A. – HALLONSTEN, O. Who Is ERIC? The Politics and Jurisprudence of a Governance Tool for Collaborative European Research Infrastructures. *Journal of Contemporary European Research*. 2019, Vol. 15, No. 3, s. 252–253.

2 Článek 2 alinea 2 Smlouvy o založení Evropského společenství pro atomovou energii.

3 Článek 55 Smlouvy o založení Evropského společenství uhlí a oceli.

4 Článek 41 písm. a) SEHS.

5 Kritický souhrn náhledů na vývoj evropské integrace v 70. let podává např. MARHOLD, H. How to Tell the History of European Integration in the 1970s. A Survey of the Literature and Some Proposals. *L'Europe en Formation*. 2009, Vol. 3–4, No. 353–354, s. 13–38.

6 Srov. k tomu též 242/87 Komise Evropských společenství proti Radě Evropských společenství, ECLI:EU:C:1989:217, body 33–35.

7 Víceletý rámcový program pro výzkum, vývoj a demonstraci, který byl původně přijat ve formě pouhého usnesení Rady, má dnes přímý právní základ v primárním právu EU, a to v článku 182 SFEU, který předpokládá, že rámec definuje hlavní

Nedlouho na to vytvořily první revize zakládacích smluv zásadní právní předpoklady pro expanzi evropské integrace na pole výzkumu. Přelomový byl již Jednotný evropský akt (JEA). Ten do SEHS vložil zcela novou hlavu nazvanou výzkum a technologický rozvoj, která podporu výzkumu a technologického rozvoje definovala jako jeden z cílů EHS a poměrně obsáhle popsala prostředky, jakými má EHS doplňovat jednání členských států v této oblasti. EHS tak získalo nejen výslovný právní základ pro přijímání víceletých rámcových programů, ale také pravomoci k dalším činnostem na poli výzkumu, a to včetně pravomoci ke zřizování společných podniků a jiných struktur, které by si provádění výzkumných programů, technologický rozvoj nebo demonstrace na komunitární úrovni vyžádaly. Ustanovení vnesená JEA byla záhy upravena Maastrichtskou smlouvou, která možnosti jednání EHS na poli výzkumu dále rozšířila. Tak byl nastolen právní stav, který byl od té doby ve skutečnosti spíše jen laděn, než zásadně změněn.

Toto pozorování platí i o poslední revizi zakládacích smluv, totiž o Lisabonské smlouvě.⁸ Ta, v rámci snahy lépe systematizovat dělbou pravomocí v EU, zahrnuje pravomoci EU na poli výzkumu a technologického rozvoje mezi pravomoci, které EU sdílí se členskými státy. Do čl. 4 odst. 3 SFEU se ale dostalo upřesnění, že výkon pravomocí ze strany EU na tomto poli „*nesmí členskými státy bránit ve výkonu jejich pravomocí*“ v téže oblasti. V prohlášení č. 34 připojenému k zakládacím smlouvám bylo kromě toho zdůrazněno, že „*činnost Unie v oblasti výzkumu a technologického rozvoje bude věnovat řádnou pozornost základním směrům a volbám obsaženým v politikách výzkumu členských států*“. Politika výzkumu a technologického rozvoje EU je za těchto okolností právně nadále spíše politikou paralelní k politice členských států, než že by ji bylo možné považovat za politiku sdílenou *proprio sensu*.⁹ Priority této politiky by se zřetelem k Prohlášení č. 34 měly navíc zohledňovat priority výzkumu jednotlivých členských států.

I za tohoto právního stavu je potenciál EU k tomu, aby ovlivňovala vědeckou politiku ve členských státech, nemalý.

Tento potenciál začal být v politické rovině naplňován po roce 2000, kdy se Evropská rada v rámci širší agendy Lisabonské strategie ztotožnila¹⁰ s návrhem Evropské komise (dále jen „Komise“) na vytvoření „Evropského výzkumného a inovačního prostoru“.¹¹ Ten označila za jeden z předpokladů pro transformaci evropských společností na „společnosti založené na znalostech“. Právě s konceptem Evropského výzkumného prostoru, který Lisabonská smlouva legálně definovala jako prostor, „*ve kterém se vědci, vědecké poznatky a technologie volně pohybují*“, a jehož vybudování zařadila mezi hlavní cíle politiky EU na

cíle činnosti EU na poli výzkumu, vývoje a demonstrací, jež jsou následně naplňovány formou specifických programů. Jde-li o podporu výzkumu ve členských státech, kromě podpory poskytované z titulu víceletého rámce její EU podporuje i v rámci některých svých dalších politik, jak to nově dokládá třeba speciální program Europe4Health, jehož založení je přímou reakcí na pandemii covidu-19. Pro podporu výzkumu obecně není bez významu ani podpora ze strukturálních fondů nebo fondu soudržnosti (například v období 2007–2013 mělo jít na podporu výzkumu, vývoje a inovací ze strukturálních fondů okolo 25 % z celkového objemu prostředků, srov. informace z informačního přehledu dostupného z: <https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/fiche_innovation_en.pdf>).

⁸ BLOCTEUR, M. Komentář k článku 163 SES. In: PINGEL, I. (vedoucí aut. kol.). *De Rome à Lisbonne: Commentaire article par article des traités UE et CE*. 2. édition. Bâle – Paris – Bruxelles: Helbing Lichtenhahn – Dalloz – Bruylant, 2010, s. 1195–1198.

⁹ KLAMERT, M. Komentář k článku 4 SFEU. In: KELLERBAUER, M. – KLAMERT, M. – TOMKIN, J. (vedoucí aut. kol.). *The EU Treaties and the Charter of Fundamental Rights. A Commentary*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2019, s. 370–371.

¹⁰ Závěry Evropské rady, Lisabon, 23.–24. března 2000, body 12–13.

¹¹ Sdělení Evropské komise, Směrem k Evropskému výzkumnému prostoru, COM (2000) 6 final ze dne 18. ledna 2000.

poli výzkumu a technologického rozvoje, souvisí i podpora budování tzv. výzkumných infrastruktur,¹² a tedy i existence konsorcií ERIC. Základním smyslem těchto konsorcií totiž je budování výzkumných infrastruktur s evropským rozměrem umožnit a zjednodušit.

2. Evropské výzkumné infrastruktury a jejich právní rámec

Význam výzkumných infrastruktur pro rozvoj výzkumu v EU zdůraznilo už zmíněné sdělení Komise o Evropském výzkumném prostoru, které vyzvalo k formulování společného evropského přístupu k existujícím i zamýšleným infrastrukturám a podmínek vstupu do nich.¹³ To byl také jeden z impulsů pro vznik Evropského strategického fóra pro výzkumné infrastruktury (ESFRI) v roce 2002. Toto fórum, byť ustavené Radou jako neformální „poradní orgán“, bylo pověřeno napomáhat stanovování sourodého a strategického přístupu k rozvoji výzkumných infrastruktur v EU a k jejich lepšímu využívání.¹⁴ Právě ESFRI také v roce 2006 sestavilo první evropský plán pro nové a modernizované celoevropské výzkumné infrastruktury.

Brzy poté, v Zelené knize věnované rozvoji Evropského výzkumného prostoru z roku 2007, Komise konstatovala, že nutnou podmínkou pro vybudování Evropského výzkumného prostoru je existence „výzkumné infrastruktury světové úrovně, začleněné, vzájemně propojené a dostupné pro výzkumné týmy ze všech zemí Evropy a světa“.¹⁵ V téže Zelené knize však Komise upozornila nejen na to, že budování výzkumných infrastruktur světové úrovně v EU se neobejde bez odpovídajících finančních prostředků, jejichž zajištění vyžaduje mobilizaci unijních, vnitrostátních i soukromých zdrojů, ale také na to, že „komplikací pro vytváření nových forem celoevropských výzkumných infrastruktur je absence právní struktury umožňující vytvoření vhodných partnerství“.¹⁶ S tím přímo korespondovalo, že prostřednictvím Zelené knihy Komise k veřejné konzultaci předložila i otázku, zda by měl být navržen evropský právní rámec, který by umožnil vznik a fungování nových forem výzkumných infrastruktur celoevropského zájmu, a to včetně elektronických infrastruktur.¹⁷

Došlé reakce veřejnosti podle Komise ukázaly, že výchozí stav, ve kterém je právní rámec pro vytváření a provoz výzkumných infrastruktur roztržštěn mezi právní řády členských států, není většinově považován za vyhovující. Komise tak uvedla, že existuje poptávka po definování evropského rámce, který by byl dostatečně pružný, snižoval náklady na zakládání a provoz infrastruktur a zahrnoval i pravidla o přístupu do těchto infrastruktur nebo ochranu duševního vlastnictví v kontextu jejich využití.¹⁸

¹² Pojem výzkumné infrastruktury se zaužíval jako *terminus technicus*, kterým se označují prostředky, respektive speciální zázemí pro vědecký výzkum; k jejich významu pro soudobou vědu a výzkum srov. přehledně *Commission Staff Working Document Accompanying document to the Proposal for a Council Regulation on the Community legal framework for a European Research Infrastructure (ERI)*, Impact Assessment, SEC (2008) 2278 ze dne 25. července 2008, s. 11.

¹³ Sdělení Evropské komise, Směrem k Evropskému výzkumnému prostoru, s. 10.

¹⁴ ESFRI je složeno ze zástupců členských států EU, států přidružených k EU a Evropské komise, blíže viz <<https://www.esfri.eu/about-esfri>>.

¹⁵ Zelená kniha, Evropský výzkumný prostor: nové perspektivy, Kom (2007) 161 v konečném znění ze dne 4. dubna 2007, oddíl 3.2.

¹⁶ Zelená kniha, Evropský výzkumný prostor: nové perspektivy, oddíl 3.2.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Commission Staff Working Document Results of the Public Consultation on the Green Paper „The European Research Area: New Perspectives“*, SEC (2008) 430 ze dne 2. dubna 2008, s. 42–44.

3. Konsorcia ERIC jako jednotný právní rámec pro budování a provoz výzkumných infrastruktur s evropským rozměrem

Závěry veřejné konzultace iniciované Zelenou knihou, jakož i poznatky z interních analýz měly za následek, že nedlouho po ukončení veřejné konzultace začal v Komisi skutečně vznikat návrh nařízení, jehož smyslem bylo evropský rámec pro zřizování a provoz výzkumných infrastruktur definovat. Mělo se tak stát prostřednictvím vytvoření nové „právní formy“, která by k takovým cílům sloužila a která by se opírala přímo o právo EU. Tomuto záměru Komise připisovala nespornou naléhavost, protože návrh nařízení Rady o právním rámci Společenství pro evropskou výzkumnou infrastrukturu (ERI), jak uvedenou právní formu Komise pojmenovala, byl do unijního legislativního procesu předložen už v červenci 2008.¹⁹ Stalo se tak tedy ještě předtím, než v platnost vstoupila Lisabonská smlouva a její nová ustanovení o Evropském výzkumném prostoru, s nímž byla a je idea výzkumných infrastruktur s evropským prvkem úzce spojena.

Jak plyne z přípravných materiálů,²⁰ Komise původně zvažovala, zda ERI nezřizovat ve formě společných podniků ve smyslu článku 171 SES (nyní článek 187 SFEU).²¹ Tato právní forma by ale byla znamenala, že každý takový společný podnik, jehož členem by bylo i ES, by byl z právního hlediska „subjektem“ ES,²² přenášela by se na něj nemalá část výsad a imunit garantovaných samotnému ES a především vztahovaly by se na něj také služební řád a finanční nařízení, přičemž ES by bylo hlavním přispěvatelem do jeho rozpočtu. Takovou konstrukci Komise politicky vyhodnotila jako neadekvátní, protože by podle ní neodpovídala aktuální situaci, kdy ústřední roli při rozvoji a financování výzkumných infrastruktur chtějí nadále hrát členské státy, a současně, kdy má ES k dispozici jen omezené zdroje na podporu zřizování a provozu výzkumných infrastruktur.²³ Namísto toho proto Komise navrhla opřít navrhované nařízení o druhou část článku 171 SES a konstruovat ERI tedy jako „jinou strukturu potřebnou k účinnému uskutečnění výzkumných programů, programů technologického rozvoje a demonstrace prováděných Společenstvím“, jinak řečeno, Komise navrhla dát ERI právní formu *sui generis*.²⁴ Co je neméně významné,

¹⁹ Návrh nařízení Rady o právním rámci Společenství pro evropskou výzkumnou infrastrukturu (ERI), KOM (2008) 467 v konečném znění ze dne 25. července 2008.

²⁰ Srov. zejména *Commission Staff Working Document Accompanying document to the Proposal for a Council Regulation on the Community legal framework for a European Research Infrastructure (ERI), Impact Assessment*.

²¹ K výkladu jeho znění, srov. BLOCTEUR, M. Komentář k článku 171 SES. In: PINGEL, I. (vedoucí aut. kol.). *De Rome à Lisbonne: Commentaire article par article des traités UE et CE*. Lisabonská smlouva původní znění tohoto ustanovení nijak nezměnila. Zatímco v rámci SESAE je zřizování společných podniků za účelem provádění výzkumu historicky docházelo, na základě SES začala být tato možnost, zakotvená již v JEA, využívána až mnohem později, poprvé se tak výrazněji stalo až v souvislosti s projektem evropského navigačního systému Galileo v roce 2002, srov. nařízení Rady (ES) č. 876/2002 ze dne 21. května 2002 o zřízení společného podniku Galileo, Úř. věst. L 138 ze dne 28. května 2002.

²² Srov. článek 70 (původně článek 185) finančního nařízení; pojem „subjekt“ užívaný v českém znění se však s ohledem na anglický termín „body“ a francouzský termín „organisme“ nejeví jako zcela příslušný (na rozdíl například od pojmu „organizace“).

²³ *Commission Staff Working Document Accompanying document to the Proposal for a Council Regulation on the Community legal framework for a European Research Infrastructure (ERI), Impact Assessment*, s. 36.

²⁴ Zatímco forma společného podniku byla v té době použita opakovaně, šlo podle povědomí autora tohoto článku o první případ, kdy se přinejmenším v rámci Smlouvy o založení Evropského společenství orgány EU uchýlily k hledání právního základu pro svůj postup právě ve druhé části článku 171 SES; zajímavé přitom je, že v odborné literatuře se předpokládalo, že článek 171 SES bude použit spíše za účelem zřízení speciální výzkumné agentury EU než takové entity, jakou je konsorcium ERIC, srov. BLOCTEUR, M. Komentář k článku 171. In: PINGEL, I. (vedoucí aut. kol.). *De Rome à Lisbonne: Commentaire article par article des traités UE et CE*, s. 1213.

protože s ohledem na znění čl. 172 alinea 1 SES mohla jiné orgány ve smyslu článku 171 SES zřizovat pouze Rada ES po konzultaci s Evropským parlamentem a Hospodářským a sociálním výborem,²⁵ navrhla Komise s poukazem na praktické důvody, aby nařízení bylo koncipováno tak, že k povolování zakládání ERI bude v nařízení Radou zmocněna ona, a to v součinnosti se zvláštním výborem rozhodujícím v komitologické proceduře.

Návrh nařízení, které mělo existenci nové právní formy umožnit, byl nakonec schválen během necelého roku.²⁶ Během legislativního procesu se ale znění nařízení včetně samotného názvu nové právní formy změnilo, a to pod vlivem dalších orgánů EU. Zatímco Hospodářský a sociální výbor doporučil, aby se do zřízení a provozování výzkumných infrastruktur mohly zapojovat i třetí státy,²⁷ výraznější připomínky k návrhu uplatnil Evropský parlament.²⁸ Ten navrhl mj. to, aby byla do návrhu zahrnuta legální definice evropské infrastruktury, dále, aby byla působnost nařízení vztažena nejen na zakládání nových výzkumných infrastruktur, nýbrž aby nařízení dopadalo i na transformaci stávajících výzkumných infrastruktur, a také, aby byl posílen neziskový charakter celé právní formy. Evropský parlament navrhl i to, aby byl modifikován navrhovaný proces povolování zřízení výzkumných infrastruktur, zejména aby do něj byli vtaženi nezávislí odborníci a aby žadatelé o povolení měli přístup k hodnotící zprávě. Evropský parlament dále vyzval k tomu, aby členství v ERI bylo otevřeno i pro třetí státy, samotnou EU a rovněž jiné mezinárodní organizace. Svůj význam měl i návrh na doplnění ustanovení, které by členy ERI výslovně zavázalo k tomu, aby vyčlenili nezbytné lidské a finanční zdroje na zřízení a provoz výzkumné infrastruktury.

Na pozměňovací návrhy Evropského parlamentu zareagovala Komise již počátkem roku 2009. To umožnilo, aby ohledně změny znění návrhu bylo dosaženo částečné dohody. V průběhu první poloviny roku 2009 se pak podařilo dospět ke konečné dohodě o pozměněném návrhu nařízení v Radě, která pak návrh pod upraveným názvem „nařízení o právním rámci Společenství pro konsorcium evropské výzkumné infrastruktury (ERIC)“, oficiálně schválila v červnu 2009 (dále jen „nařízení“).²⁹ V souladu se svým čl. 21 alinea 1 vstoupilo nařízení v platnost 28. srpna 2009, tedy dvacátým dnem po vyhlášení v Úředním věstníku.

Už o 4 roky později bylo ale znění nařízení novelizováno nařízením Rady č. 1261/2013.³⁰ Změny vnesené uvedenou novelou nejsou rozsáhlé, avšak mají význam. V odezvě na návrhy Evropského parlamentu, ale i Hospodářského a sociálního výboru umožnilo naříze-

²⁵ S ohledem na článek 188 alinea 1 SFEU platí tato konstrukce i po Lisabonu.

²⁶ Nařízení Rady (ES) č. 723/2009 ze dne 25. června 2009 o právním rámci Společenství pro konsorcium evropské výzkumné infrastruktury (ERIC), Úř. věst. L 206 ze dne 8. srpna 2009. Tato délka legislativního procesu představovala v podmínkách unijního legislativního procesu nadprůměrně krátký čas, v legislativním období 2004–2009 činila totiž obecná průměrná délka legislativního procesu v EU 426 dnů, srov. ROZENBERG, O. – NOVAK, S. – BENDJABALLAH, S. – DEHOUSSE, R. Avoiding conflict? The EU legislative process in times of tension. *Les Cahiers européens de Sciences Po*. 2018, No. 1, s. 10.

²⁷ Stanovisko Evropského hospodářského a sociálního výboru k návrhu nařízení Rady o právním rámci Společenství pro evropskou výzkumnou infrastrukturu (ERI), Úř. věst. C 182 ze dne 4. srpna 2009.

²⁸ Úř. věst. C 182, 4.8.2009P6 TA(2009)0058, Legislativní usnesení Evropského parlamentu ze dne 19. února 2009 o návrhu nařízení Rady o právním rámci Společenství pro evropskou výzkumnou infrastrukturu (ERI) (KOM (2008) 0467 – C6-0306/2008 – 2008/0148(CNS)) ze dne 19. února 2009.

²⁹ Podrobněji k průběhu legislativního procesu viz: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/HIS/?uri=CELEX:32009R0723>>.

³⁰ Nařízení Rady (EU) č. 1261/2013 ze dne 2. prosince 2013, kterým se mění nařízení (ES) č. 723/2009 o právním rámci Společenství pro konsorcium evropské výzkumné infrastruktury (ERIC), Úř. věst. L 326 ze dne 6. prosince 2013.

ní č. 723/2009 ve svém čl. 9 odst. 1, aby se členem konsorcia ERIC mohly vedle členských států stát i třetí státy, a to jak státy přidružené k ES/EU,³¹ tak jiné třetí státy, a dále také mezivládní organizace. Ve svém původním znění však nařízení č. 723/2009 při fungování ERIC zvýhodňovalo členské státy EU. To se projevilo zejména v tom, že zřízení konsorcia bylo podmíněno tím, aby jeho členem byly alespoň tři členské státy EU, aniž by se bralo v potaz, kolik třetích států nebo mezivládních organizací je jeho členem, případně si přeje stát se jím (čl. 9 odst. 2 nařízení v původním znění), a dále v tom, že členské státy EU musejí mít ve shromáždění konsorcia ERIC, tedy hlavním orgánu konsorcia, společně většinu hlasovacích práv. To ale odrazovalo třetí státy od výraznějšího zapojení do konsorcií a zejména od přijetí výraznějšího podílu na jejich financování (čl. 9 odst. 3 nařízení v původním znění).³² Třetí státy přitom o zapojení do konsorcií ERIC zájem měly. To se ukázalo už u prvního konsorcia ERIC, které bylo založeno v roce 2011, a to konsorcia SHARE-ERIC (Průzkum o zdraví, stárnutí a odchodu do důchodu v Evropě).³³ Kromě sedmi členských států EU včetně ČR se jeho členem stal i stát Izrael, status pozorovatele pak získalo Švýcarsko. Zájem třetích států přispěl k tomu, že v prosinci 2012 Komise navrhla změnu článku 9 nařízení č. 723/2009 tak, aby bylo postavení třetích států jako členů ERIC posíleno, a to zejména při zakládání ERIC a při rozhodování o jeho fungování.³⁴ Návrh novelizačního nařízení byl schválen Radou EU po konzultaci s Evropským parlamentem a Hospodářským a sociálním výborem opět během jediného roku.³⁵

Provedené změny se záhy projevily. Už když Komise v červenci 2014 předkládala Radě EU první výroční zprávu o uplatňování nařízení č. 723/2009,³⁶ mohla konstatovat, že do života vstoupilo 7 konsorcií ERIC, a to za účasti některých třetích států, zejména těch přidružených, včetně Turecka nebo Norska.³⁷ Do roku 2018 vzrostl počet konsorcií ERIC o dalších 12 na celkem 19, přičemž jejichž členy jsou opět třetí státy.³⁸ Do současnosti pak přibyla ještě další dvě konsorcia a i mezi jejich členy figurují třetí státy, jmenovitě Izrael a Norsko.³⁹

³¹ Přidružení k EU, chápáné jako zvláštní a privilegovaný vztah mezi EU a jejími členskými státy na straně jedné a přidruženými státy na straně druhé, má právní základ v článku 217 SFEU, podrobněji k jeho právní povaze viz např. ERLBA-CHER, F. Komentář k článku 217. In: KELLERBAUER, M. – KLAMERT, M. – TOMKIN, J. (vedoucí aut. kol.). *The EU Treaties and the Charter of Fundamental Rights. A Commentary*, s. 1653–1657.

³² Srov. k tomu odůvodnění obsažené v návrhu nařízení Rady, kterým se mění nařízení (ES) č. 723/2009 o právním rámci Společenství pro konsorcium evropské výzkumné infrastruktury (ERIC), COM(2012) 682 final ze dne 3. prosince 2012.

³³ Srov. rozhodnutí Komise ze dne 17. března 2011, kterým se zřizuje SHARE-ERIC, Úř. věst. L 71 ze dne 18. března 2011. Hlavním účelem tohoto konsorcia ERIC je shromažďovat a zpřístupňovat data týkající se dopadu demografického stárnutí na evropské společnosti blíže k němu: <<http://www.share-project.org/organisation/share-eric.html>>.

³⁴ Srov. body 5–7 preambule nařízení Rady (EU) č. 1261/2013.

³⁵ Srov. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/cs/HIS/?uri=CELEX:32013R1261>>.

³⁶ V souladu se závazkem, který Komisi uložil článek 19 nařízení č. 723/2009 (aniž by toto ustanovení obsahovalo přesný interval, ve kterém má Komise zprávy o uplatňování nařízení č. 723/2009 Evropskému parlamentu a Radě EU podávat).

³⁷ Zpráva Komise Evropskému parlamentu a Radě o uplatňování nařízení Rady (ES) č. 723/2009 o právním rámci Společenství pro konsorcium evropské výzkumné infrastruktury (ERIC), COM (2014) 460 final ze dne 14. července 2014.

³⁸ Zpráva Komise Evropskému parlamentu a Radě – Druhá zpráva o uplatňování nařízení Rady (ES) č. 723/2009 ze dne 25. června 2009 o právním rámci Společenství pro konsorcium evropské výzkumné infrastruktury (ERIC), COM (2018) 523 final ze dne 6. července 2018.

³⁹ Srov. prováděcí rozhodnutí Komise (EU) 2018/1732 ze dne 30. října 2018 o zřízení Observačního systému na evropské desce – konsorcia evropské výzkumné infrastruktury (EPOS ERIC), Úř. věst. L 288 ze dne 16. listopadu 2018, a prováděcí rozhodnutí Komise (EU) 2019/1854 ze dne 29. října 2019, kterým se zřizuje evropská výzkumná infrastruktura pro zobrazovací technologie v biologických a biomedicínských vědách – konsorcium evropské výzkumné infrastruktury Euro-Biomedicine (Euro-Biomedicine ERIC), Úř. věst. L 285 ze dne 6. listopadu 2019.

Celkový počet konsorcií ERIC tak do současnosti dosáhl čísla 21. To je sice o třetinu méně, než očekávala Komise, když status konsorcií připravovala, i přesto toto číslo svědčí o tom, že „místo na slunci“ si konsorcia ERIC našla.⁴⁰ Nic na tom zásadně nemění, že mezi existujícími konsorciemi ERIC jsou výrazné rozdíly co do předmětu činnosti a velikosti (včetně velikosti rozpočtu).⁴¹ Pozornosti by nemělo uniknout ani to, že existující konsorcia ERIC pokrývají širokou škálu vědních disciplín a nejsou zdaleka pouze výsadou exaktních oborů, jak by se mohlo na první pohled zdát. Užijí-li se kritéria užívaná ESFRI,⁴² z 21 existujících konsorcií ERIC náleží 6 do oblasti „zdraví a potravin“ (biologické a lékařské vědy), 6 do oblasti „životní prostředí“ (environmentální vědy), 5 do oblasti „společenských a kulturních inovací“ (sociální a humanitní vědy), 3 do oblasti „fyzikálních věd a inženýrství“ a 1 do oblasti „energetiky“. Ač prostředí konsorcií ERIC je za těchto okolností fakticky značně heterogenní, jejich existence a chod se v základu opírají o týž právní základ, a to o nařízení č. 723/2009, jemuž bude v dalším textu věnována samostatná pozornost.⁴³

4. Účel konsorcií ERIC – hlavní a vedlejší činnosti

Smyslem existence konsorcií ERIC je podle čl. 3 odst. 1 nařízení č. 723/2009 „zřízení a provoz výzkumné infrastruktury“.⁴⁴ Klíčem k uplatňování nařízení se spolu s tím stává pojem výzkumné infrastruktury.

Tento pojem je v návaznosti na návrh Evropského parlamentu v čl. 2 písm. a) nařízení vymezen tak, že se jím rozumí „zařízení, zdroje a související služby, které vědecká obec využívá k provádění špičkového výzkumu ve všech oborech, zahrnující základní vědecké vybavení a výzkumný materiál; zdroje založené na znalostech, například sbírky, archivy a strukturované vědecké informace; infrastruktury informačních a komunikačních technologií, například sítě GRID, počítačové a programové vybavení, komunikační prostředky, jakož i veškeré další prvky jedinečné povahy nezbytné k dosažení špičkové úrovně“. Výzkumná infrastruktura se přitom, jak upřesňuje čl. 2 písm. a) druhá věta nařízení, může „nacházet na jednom místě“, ale může být též rozmístěna „v rámci sítě (organizovaná síť zdrojů)“. Definice výzkumné infrastruktury je tak mimořádně extenzivní a lze ji v zásadě

⁴⁰ Ve svých interních materiálech Komise předpokládala, že do 10 let po vstupu nařízení v platnost bude počet konsorcií přesahovat 30, viz *Commission Staff Working Document Accompanying document to the Proposal for a Council Regulation on the Community legal framework for a European Research Infrastructure (ERI), Impact Assessment*, SEC(2008) 2278 ze dne 25. července 2008, s. 32.

⁴¹ MOSKOVSKO, M. – ÁSTVALDSSON, A. – HALLONSTEN, O. *Who Is ERIC? The Politics and Jurisprudence of a Governance Tool for Collaborative European Research Infrastructures*, s. 259–260.

⁴² ESFRI dělí vědní obory do 6 velkých oblastí, s nimiž se kryje vymezení jejich stálých pracovních skupin, srov. <<https://www.esfri.eu/working-groups>>.

⁴³ Je ale třeba zdůraznit, že konsorcia ERIC nejsou, jak se ukazuje z dnešní perspektivy, jedinou právní formou, které se v EU za účelem podpory výstavby velké výzkumné infrastruktury s evropským rozměrem užívá. Dokládá to například případ iniciativy infrastruktury pro vysoce výkonnou výpočetní techniku, byť cíle sledované jejím vybudováním nejsou jen výzkumné, ale i aplikované; za účelem jejího vytvoření byl EU každopádně zřízen nový společný podnik, a to na základě nařízení Rady (EU) 2018/1488 ze dne 28. září 2018, kterým se zřizuje evropský společný podnik pro vysoce výkonnou výpočetní techniku, Úř. věst. L 252 ze dne 8. října 2018; tento společný podnik má vlastní právní subjektivitu, ale EU je jeho členem, podnik požívá různých výsad a imunit, právní poměry jeho zaměstnanců se řídí služebním řádem EU a EU je hlavním příspěvatelem do rozpočtu tohoto společného podniku.

⁴⁴ S ohledem na čl. 10 písm. e) nařízení může být konsorcium ERIC formálně zřízeno jen na dobu určitou, respektive jeho existence může být omezena dosažením určitého cíle; v praxi jsou však konsorcia ERIC zřizována bez časového omezení.

vztahovat na jakékoli prvky, které jsou nezbytné k provádění vědeckého výzkumu v jakékoli oblasti. Může tak jít o nástroje sběru dat a databáze,⁴⁵ infrastrukturu propojující datové archivy společenských věd,⁴⁶ biobanky a biomolekulární zdroje,⁴⁷ observační systém na evropské desce sloužící zejména geologickému a vulkanologickému výzkumu,⁴⁸ špičkovou zobrazovací infrastrukturu poskytující otevřený přístup k inovativním biologickým a lékařským technologiím zobrazování,⁴⁹ nebo také o zdroj pomalých neutronů o vysoké intenzitě.⁵⁰ Tyto výzkumné infrastruktury mohou současně sloužit jak pro výzkum v exaktních vědách, tak ve vědách společenských a humanitních.

Podotknout je dále třeba, že ač to nařízení v platném znění výslovně nestanoví,⁵¹ je z jeho obecného systému zřejmé, že z něj plynoucích výhod může požívat pouze taková infrastruktura, která svým přínosem přesahuje nebo může přesáhnout hranice jednoho členského státu konsorcium ERIC, respektive která je významná pro provádění vědeckého výzkumu na úrovni vícero nebo dokonce všech členských států, které jsou členy konsorcium ERIC. To dokládají zejména požadavky, na které je možnost zřízení konsorcium ERIC navázána, jmenovitě ten, aby byla konsorcium „nezbytná pro uskutečňování výzkumných evropských programů a projektů, včetně řádného provádění programů Společenství pro výzkum, technologický rozvoj a demonstrace“ [čl. 4 písm. a) nařízení], a dále ten, aby konsorcium přinášela „přidanou hodnotu při posilování a strukturalizaci Evropského výzkumného prostoru“ a „výrazná zlepšení v příslušných vědeckých a technologických oblastech na mezinárodní úrovni“ [čl. 4 písm. b) nařízení]. Nutnost evropského rozměru pro použití nařízení potvrzuje i bod 14 preambule nařízení, který, byť poněkud neobvyklým způsobem, zdůrazňuje, že nařízení „má rozměr Společenství“. S tímto pojetím pak přímo koresponduje i požadavek, podle kterého k tomu, aby mohlo být konsorcium ERIC platně zřízeno, musí být podle čl. 9 odst. 2 nařízení jeho členem alespoň „jeden členský stát a dvě další země z řad členských států nebo přidružených zemí“.⁵² Zřízení konsorcium ERIC tak připadá v úvahu pouze v případech, ve kterých má konsorcium zřídit a provozovat výzkumnou infrastrukturu, která má význam z hlediska výzkumu v nejméně ve třech státech, ať už jimi jsou tři členské státy nebo jeden členský stát a dva státy přidružené k EU.⁵³

Zdůraznit je na druhé straně nutné, že závěr o evropském rozměru infrastruktury je odvozován od „věcného“ přínosu dotčené výzkumné infrastruktury pro evropský výzkum,

⁴⁵ Např. výzkumná infrastruktura Průzkum o zdraví, stárnutí a odchodu do důchodu v Evropě (SHARE-ERIC), blíže viz: <<http://www.share-project.org/home0.html>>.

⁴⁶ Např. konsorcium datových archivů evropských společenských věd – konsorcium evropské výzkumné infrastruktury (CESSDA ERIC), blíže viz: <<https://www.cessda.eu/>>.

⁴⁷ Např. konsorcium evropské výzkumné infrastruktury – infrastruktura v oblasti biobankovnictví a biomolekulárních zdrojů (BBMRI-ERIC), blíže viz: <<https://www.bbMRI-eric.eu/>>.

⁴⁸ Např. Observační systém na evropské desce – konsorcium evropské výzkumné infrastruktury s názvem „EPOS ERIC“, blíže viz: <<https://www.epos-ip.org/epos-eric>>.

⁴⁹ Např. Evropská výzkumná infrastruktura pro zobrazovací technologie v biologických a biomedicínských vědách – konsorcium evropské výzkumné infrastruktury Euro-Biolmaging (Euro-Biolmaging ERIC), blíže viz: <<https://www.eurobioimaging.eu/>>.

⁵⁰ Evropský spalační zdroj ERIC, blíže viz: <<https://europeanspallationsource.se/>>.

⁵¹ A to na rozdíl od původního návrhu Komise, srov. čl. 2 odst. 1 návrhu nařízení Rady o právním rámci Společenství pro evropskou výzkumnou infrastrukturu (ERI).

⁵² Konsorcium musí navíc zůstat otevřené i dalším zájemcům o členství v řad členských nebo třetích států a případně mezivládních organizací, viz čl. 9 odst. 2 nařízení.

⁵³ V rovnoprávném postavení z tohoto pohledu nejsou třetí státy, které nejsou přidružené k EU, ani mezivládní organizace, ty se však prozatím konsorcií jako členové výrazněji neúčastní.

nikoli od pouhých geografických kritérií. Z geografického hlediska se sice součástí výzkumné infrastruktury, kterou zřizuje a provozuje konsorcium ERIC, mohou nacházet ve vícero členských státech, nemusí tomu ale tak být vždy. Výzkumná infrastruktura může být totiž umístěna pouze v malém počtu členských států nebo teoreticky v jediném členském státě. To lze doložit například na případě konsorcia ESS, které buduje a mělo by provozovat finančně mimořádně náročný zdroj neutronů. Zpracování dat z tohoto zdroje bude sice probíhat v dánské Kodani, samotný zdroj ale bude umístěn ve švédském Lundu, tj. podstatná část této výzkumné infrastruktury bude umístěna v jediném členském státu.⁵⁴ Z geografického hlediska nařízení obsahuje vlastně jediný striktní požadavek, a to ten, aby konsorcium mělo sídlo na území jediného ze států, které jsou jeho členy, přičemž může jít jak o členský stát EU, tak o třetí stát, který je k EU pouze přidružený.⁵⁵

Z nařízení navíc neplyne ani to, že by existence konsorcií musela přímo korespondovat s prioritami budování výzkumných infrastruktur v rámci Evropského výzkumného prostoru a „roadmap“ stanovovanou ESFRI.⁵⁶ Jak si všimla odborná literatura, cíle některých existujících konsorcií se s těmito prioritami dokonce vůbec nekryjí, což vede k zamyšlení, zda je potenciálně možné zakládat konsorcia zcela bez zřetele na priority politiky výzkumu a technologického rozvoje na úrovni EU nebo členských států, či nikoli.⁵⁷ Není ale sporu, že přímá návaznost na unijní priority bude vždy významně hrát ve prospěch zřízení konsorcia a že může urychlit povolování zřízení konsorcia ERIC.

Jde-li o hlavní činnost konsorcií ERIC, tj. činnost spočívající ve zřízení a provozování výzkumné infrastruktury, nařízení v čl. 2 odst. 2 větě první výslovně stanoví, že tuto činnost musejí konsorcia vykonávat pouze na nehmotném základě. To by s sebou mělo nést, že přístup k výzkumným infrastrukturám, které konsorcia zřizují a provozují, by měl být v zásadě probíhat bez uplatnění obvyklých tržních vztahů a mělo by k němu docházet na nehmotném základě. Vzhledem k poněkud nejednoznačnému znění čl. 2 odst. 2 věty první v jednotlivých jazykových verzích nařízení lze však prozatím tvrdit i něco jiného, byť kontext ustanovení svědčí podle autora tohoto článku spíše ve prospěch nehmotné povahy výkonu hlavní činnosti než naopak.⁵⁸

Doplnit je nutno též to, že nařízení nevylučuje, aby konsorcia ERIC plnila vedle hlavní činnosti i další úkoly, respektive vykonávala další činnosti, a to jak hospodářské, tak nehmotné povahy.⁵⁹ Tyto další činnosti však mohou být zásadně pouze vedlejší, což má

⁵⁴ Blíže viz na <<https://europeanspallationsource.se/>>.

⁵⁵ Článek 8 odst. 1 nařízení č. 723/2009.

⁵⁶ Poslední znění této roadmap z roku 2018 dostupné z: <<https://www.esfri.eu/esfri-roadmap>>.

⁵⁷ MOSKOVSKO, M. – ÅSTVALDSSON, A. – HALLONSTEN, O. *Who Is ERIC? The Politics and Jurisprudence of a Governance Tool for Collaborative European Research Infrastructures*, s. 260.

⁵⁸ Mezi jednotlivými jazykovými zněními této věty existuje významový rozdíl, což do jisté míry ztěžuje její jednotný výklad a uplatňování; zatímco totiž zejména z anglického a francouzského znění plyne, že nařízení požaduje výkon hlavní činnosti na nehmotném základě, české, ale i italské nebo německé znění stanoví, že k jejich výkonu má docházet na nehmotném základě; zatímco ale pojem nehmotná činnost implikuje, že zboží nebo služby nejsou vůbec nabízeny běžnou tržní cestou, a tedy při uplatnění běžných tržních vztahů, tím méně bez ziskové motivace, pojem nehmotné činnosti znamená pouze to, že v rámci běžných tržních vztahů nejsou hospodářské činnosti vykonávány za účelem dosažení zisku (to by mohlo případně znamenat, že konsorcia mohou požadovat úhradu nákladů za přístup a využívání výzkumných infrastruktur, které zřizují a které provozují); tuto nejednoznačnost lze ovšem odstranit pouze legislativní změnou nebo výkladem Soudního dvora EU; za zmínku stojí v tomto ohledu i to, že sdělení Komise – Rámec pro státní podporu výzkumu, vývoje a inovací, Úř. věst. C 198 ze dne 27. června 2014, bod 19, považuje primární činnosti výzkumných infrastruktur za nehmotné činnosti.

⁵⁹ Srov. čl. 3 odst. 1 nařízení a *contrario*.

pochopitelně vliv na rozsah, ve kterém se konsorcia mohou těmito vedlejšími činnostmi zabývat. To přímo plyne i ze znění čl. 2 odst. 2 věty druhé nařízení. Ta totiž stanoví, že konsorcia mohou vedle hlavní činnosti vykonávat též „*hospodářské činnosti omezeného rozsahu*“, a to při splnění dvou podmínek, totiž podmínky, že takové činnosti „úzce souvisejí“ s hlavní činností konsorcií, a dále podmínky, že „neohrožují plnění“ hlavní činnosti konsorcia. Platí-li, že konsorcia mohou vykonávat vedlejší činnosti hospodářské povahy, lze *a fortiori* dovozovat, že konsorcia mohou při splnění týchž podmínek vykonávat i vedlejší činnosti povahy nehospodářské.⁶⁰ Ač ustanovení stanov existujících konsorcií ERIC nejsou ohledně dalších hospodářských a nehospodářských činností často příliš podrobná, konsorcia takové další činnosti v praxi skutečně vykonávají.⁶¹ Pokud konsorcium vykonává souběžně jak činnosti nehospodářské, tak hospodářské povahy, zavazuje je každopádně čl. 3 odst. 3 nařízení nejen k tomu, aby o obou činnostech, respektive nákladech a výnosech z nich vedlo oddělené účetnictví, ale také k tomu, aby za hospodářské činnosti účtovalo tržní ceny, případně tam, kde tržní ceny neexistují nebo je nelze zjistit,⁶² ceny odrážející všechny náklady navýšené o přiměřený zisk.⁶³ Tato konstrukce v podstatě odráží přístup, který dnes Komise zaujímá k posuzování státních podpor určených výzkumným organizacím.⁶⁴

5. Zřízení konsorcií ERIC

Zřízení konsorcií ERIC je v podstatě budováno na povolovacím principu. Inovací, která je významná zdaleka nejen v kontextu politiky výzkumu a technologického rozvoje, je to, že o povolení zřízení konsorcií ERIC rozhoduje Komise. Tu taková konstrukce posouvá do pozice orgánu, který přímo vykonává veřejnou správu a jehož akty mají účinky nejen ve všech členských státech EU, ale také ve třetích státech, které se na zřízení konsorcií ERIC podílejí.⁶⁵

Iniciativa ke zřízení konsorcia ERIC je sice ponechána na subjektech, které o ně mají zájem,⁶⁶ respektive na členských nebo třetích státech, které budou členy konsorcia, ke

⁶⁰ K obecnému vymezení hospodářských a nehospodářských činností v kontextu vědy a výzkumu srov. sdělení Komise – Rámec pro státní podporu výzkumu, vývoje a inovací, zejména bod 19.

⁶¹ Činnosti nehospodářské povahy mohou zahrnovat například zajištění přístupu k datům, která konsorcia při provozu výzkumné infrastruktury získají, přes rozvoj metodologie a její zpřístupňování až po vzdělávání a odborný výcvik v oblastech, které jsou pro danou oblast výzkumu relevantní, srov. např. čl. 2 písm. b) a c) Stanov Konsorcia evropské výzkumné infrastruktury pro evropský společenský průzkum („ESS ERIC“), příloha I prováděcího rozhodnutí Komise ze dne 22. listopadu 2013 o zřízení evropského společenského průzkumu jako konsorcia evropské výzkumné infrastruktury (ESS ERIC), byť formálně jsou tyto činnosti uváděny v ustanovení o hlavních cílech konsorcia.

⁶² Tak tomu bude zejména v případě, kdy žádná obdobná činnost není na trhu za obvyklých tržních podmínek poskytována a jde tak o činnost, které je evropsky nebo dokonce globálně jedinečná.

⁶³ Srov. též EVROPSKÁ KOMISE. *ERIC Practical guidelines. Legal framework for a European Research Infrastructure Consortium*. Brusel, 2015. Dostupné z: <<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c6647f05-874e-4cdd-af70-22ade4759930>>, s. 15.

⁶⁴ Srov. sdělení Komise – Rámec pro státní podporu výzkumu, vývoje a inovací, bod 18. Zmínit je možné, že pravidla o zákatu poskytování státních podpor se na výzkumné organizace nepovažují za předpokladu, že jejich hospodářské činnosti mají omezený rozsah, který je v zásadě ztotožňován se situací, kdy „kapacita přidělená každý rok na tyto hospodářské činnosti nepřesáhne 20 % celkové roční kapacity daného subjektu“, srov. sdělení Komise – Rámec pro státní podporu výzkumu, vývoje a inovací, bod 20.

⁶⁵ Zamítavé rozhodnutí Komise má účinky i ve vztahu ke třetím státům, které by o zřízení konsorcia spolu s členskými státy EU žádaly, což se rovná uznání účinků aktů EU těmito třetími státy.

⁶⁶ To je zejména případ výzkumných organizací v dotčených oblastech výzkumu.

zřízení konsorcia ale může dojít jen na základě kladného rozhodnutí Komise, které se žádosti o zřízení konsorcia předkládají.⁶⁷ Jak už bylo zmíněno, skutečnost, že nařízení zmocnilo k rozhodování o zřízení konsorcií Komisi, znamená, že zřízení konsorcia nemusí povolovat Rada EU, jak by tomu bylo na základě samotných ustanovení SFEU. Proces rozhodování o žádosti o zřízení konsorcia ERIC by tak měl být rychlejší, byť, jak je třeba uvést, rozhodování Komise není omezeno žádnou pevnou lhůtou.⁶⁸

Žádost o zřízení konsorcia ERIC musí obsahovat náležitosti předepsané nařízením.⁶⁹ Přílohy musejí být zejména stanovy (statut) konsorcia obsahující náležitosti předepsané nařízením, dále technický a vědecký popis zamýšlené výzkumné infrastruktury, což je důležité k posouzení, zda je zřízení konsorcia v souladu s požadavky nařízení, a také prohlášení hostitelského členského státu, že konsorcium od jeho vzniku uzná za mezinárodní organizaci pro účely osvobození od některých nepřímých daní a obecných pravidel o zadávání veřejných zakázek, jak o tom bude řeč ještě dále.⁷⁰

Ač to ze znění nařízení není na první pohled zřejmé, proces rozhodování o žádosti o zřízení konsorcia ERIC je dvoufázový.⁷¹

V první fázi Komise „vyhodnocuje“, zda žádost vyhovuje požadavkům nařízení.⁷² Předtím je ale povinna vyžádat si stanovisko nezávislých odborníků, a to „zejména v oblasti plánované činnosti konsorcia“. Ač způsob zakotvení institutu přezkumu žádosti nezávislými odborníky není bez výhrad,⁷³ reaguje na podnět Evropského parlamentu, který chtěl obligatorním použitím takového institutu patrně korigovat rozsah uvážení Komise.⁷⁴ Na závěr první, hodnotící fáze vyzve Komise žadatele, aby svou žádost buď formálně předložili, nebo aby ji před předložením doplnili nebo pozměnili.⁷⁵

Druhá fáze rozhodování o žádosti navazuje na podání formální žádosti, která musí mít všechny požadované náležitosti a být podepsaná všemi žadateli.⁷⁶ Ani v této fázi Komise

⁶⁷ Jak uvádí *ERIC Practical guidelines*, mají tak činit elektronicky, a to prostřednictvím stálého zastoupení svého členského státu, viz s. 7; v příloze 1 *ERIC Practical guidelines* je obsažen také vzor žádosti.

⁶⁸ Ve svém interním materiálu Komise alespoň uvádí, že obvyklá doba pro vyhodnocení žádosti činí 3 měsíce, doba pro rozhodování o žádosti pak 6 měsíců, čítaje v to i dobu nutnou pro překlad rozhodnutí Komise do všech úředních jazyků EU, jelikož rozhodnutí samo podléhá povinnosti vyhlášení v Úředním věstníku EU, celkem tedy jde o 9 měsíců od prvotního podání žádosti Komisi, viz EVROPSKÁ KOMISE. *ERIC Practical guidelines*. 2015, s. 10.

⁶⁹ Článek 5 odst. 1 nařízení.

⁷⁰ Jak upřesňují *ERIC Practical guidelines*, s. 5, hostitelským členským státem je třeba rozumět členský stát, ve kterém bude mít konsorcium své sídlo. Vzhledem k tomu, že konsorcia ale jsou zpravidla činná ve vícero členských státech, je otázka, zda by nebylo vhodnější, aby prohlášení předkládaly všechny členské státy, kde bude konsorcium působit, protože tak lze předejít obtížím, ke kterým při jednání konsorcií v jiných členských státech dochází, jak to uznává ve svých zprávách i Komise. Sice by tím vzrostla administrativní zátěž, ale fungování konsorcia by bylo právně jasně zjednodušeno. V ryze jazykové rovině je třeba poznamenat ještě to, že české znění nařízení není na tomto místě zcela přesné, protože členský stát nemůže uznávat za mezinárodní organizaci subjekt, k jehož vzniku ještě nedošlo, přesnější je v tomto směru bezesporu francouzská nebo německá verze nařízení.

⁷¹ Srov. čl. 6 odst. 1 nařízení.

⁷² Článek 5 odst. 2 nařízení.

⁷³ Ustanovení v právní rovině zejména neupřesňuje, na kolik nezávislých odborníků se má Komise obracet, podle jakého klíče mají být vybíráni, ani jak přesně má být chápána jejich nezávislost (chybí i opatření proti střetu zájmů); ve faktické rovině může být vnímáno jako kontroverzní, že přinejmenším na základě znění ustanovení nemusí nutně jít o odborníky v oboru, pro jehož rozvoj může mít dotčená výzkumná infrastruktura význam. V *ERIC Practical guidelines* alespoň Komise uvádí, že se obrací na 4 až 5 nezávislých odborníků, které vybírá především z oborů relevantních pro činnost budoucí výzkumné infrastruktury, viz *ibidem*, s. 9.

⁷⁴ Srov. Legislativní usnesení Evropského parlamentu ze dne 19. února 2009 o návrhu nařízení Rady o právním rámci Společenství pro evropskou výzkumnou infrastrukturu (ERI), pozměňovací návrh 37.

⁷⁵ Čl. 5 odst. 2 ve spojení s *ERIC Practical guidelines*, s. 9.

nejedná sama, nýbrž podléhá komitologii, jinak řečeno, Komise rozhodnutí přijímá v součinnosti se zvláštním výborem („Výbor ERIC“)⁷⁷ zřízeným na základě článku 20 nařízení.⁷⁸ Tento výbor je tvořen zástupci všech členských států EU a jsou do něho navíc připuštěni i zástupci států přidružených k rámcovému programu pro výzkum a technologický rozvoj, byť se na rozdíl od zástupců členských států nepodílejí na hlasování.⁷⁹ Fakt, že do povolování je zakomponována komitologická procedura, koresponduje s faktem, že Komise o žádosti o zřízení konsorcia ERIC rozhoduje na základě zmocnění daného Radou EU. V existenci Výboru ERIC tak lze spatřovat projev reziduální kontroly členských států jako nositelů zákonodárné moci v EU nad způsobem, jakým Komise vykonává pravomoci svěřené jí na základě zmocnění.⁸⁰

S přihlédnutím k výsledkům hodnocení a ke stanovisku Výboru ERIC Komise na závěr v souladu s čl. 6 odst. 1 nařízení rozhodne buď o tom, že se žádost o zřízení konsorcia zamítá, nebo přijme rozhodnutí o zřízení konsorcia.⁸¹ Rozhodnutí se následně oznamuje žadatelům. Je-li rozhodnutí zamítavé, je Komise povinna důvody zamítnutí žadatelům „jasně a přesně vysvětlit“. Je-li rozhodnutí kladné, zveřejní se navíc v řadě L Úředního věstníku EU,⁸² a to včetně základních prvků stanov konsorcia. Význam zveřejnění rozhodnutí v Úředním věstníku EU není jen symbolický, ale odráží širí právních důsledků, které vydání kladného rozhodnutí má, jak o tom bude ještě řeč.

6. Členství v konsorciích ERIC a právní povaha konsorcií ERIC

Jak výslovně stanoví nařízení ve svém čl. 7 odst. 1, nabytím účinnosti rozhodnutí o zřízení konsorcia nabývá konsorcium ERIC právní subjektivitu. Okamžikem nabytí účinnosti rozhodnutí o zřízení konsorcia tak vzniká konsorcium ERIC jako samostatná a svébytná právnická osoba, a to přímo na základě práva EU. Od nabytí této právní subjektivity se současně odvíjí způsobilost konsorcia ERIC k právnímu jednání. Její rozsah je mimořádný jak věcně, tak geograficky. Jak totiž plyne z čl. 7 odst. 2 nařízení, ode dne, kdy konsorcium vznikne, „*má v každém členském státě nejširší způsobilost k právním úkonům, kterou právo daného členského státu přiznává právníkům osobám*“, přičemž „*[m]ůže zejména*

⁷⁶ Srov. *ERIC Practical guidelines*, s. 9.

⁷⁷ Plným názvem Výbor pro provádění nařízení o právním rámci Společenství pro konsorcium evropské výzkumné infrastruktury (ERIC) [angl. *Committee for the implementation of the Regulation on the Community legal framework for a European Research Infrastructure Consortium* (ERIC)]. Jeho jednací řád je dostupný z: <<https://ec.europa.eu/transparency/regcomitology/index.cfm?do=List.list>>.

⁷⁸ Na rozdíl od rozhodování Komise je právně ohraničena lhůta, ve které má Výbor ERIC rozhodnout, viz čl. 20 odst. 2 nařízení, resp. čl. 4 odst. 1 jeho jednacího řádu.

⁷⁹ Srov. článek 7 jednacího řádu Výboru ERIC.

⁸⁰ Tam, kde jde o rozhodování o návrhu rozhodnutí, rozhoduje Výbor kvalifikovanou většinou, srov. čl. 4 odst. 2 jeho jednacího řádu, s ohledem na čl. 4 odst. 3 téhož jednacího řádu však předsednictvo výboru může před formálním hlasováním upřednostnit rozhodování konsensem. Ke komitologii viz doktrinálně např. DUBOS, O. – GAUTIER, M. *Actes communautaires d'exécution*. In: AUBY, J. B. – DUTHEIL DE LA ROCHÈRE, J. (eds). *Traité de droit administratif européen*. 2. édition. Bruxelles: Bruylant, 2014, s. 190–198.

⁸¹ Z formálního pohledu stojí za zmínku, že zatímco do roku 2012 rozhodovala Komise o zřízení konsorcia prostým rozhodnutím, od roku 2013 rozhoduje zásadně formou prováděcích rozhodnutí, což patrně lépe koresponduje se systematickou aktů, jak vyplývá ze změn vnesených Lisabonskou smlouvou, jakkoli vztah mezi akty vydávanými na základě zmocnění a prováděcími akty může být nadále předmětem kontroverzí, srov. např. BLANQUET, M. *Droit général de l'Union européenne*. 11. édition. Paris: Sirey, 2018, s. 372–374 a 387–388.

⁸² Tato řada slouží ke zveřejňování právních aktů, jejichž publikace je obligatorní, a to zejména těch, které mají nebo mohou mít obecnou působnost.

nabývat, vlastnit a zcizovat movitý a nemovitý majetek i duševní vlastnictví, uzavírat smlouvy a vystupovat před soudem“. Rozsah způsobilosti konsorcií ERIC k právnímu jednání je tedy vymezen způsobem, který je analogický tomu, který platí pro samotnou EU,⁸³ případně pro Evropskou centrální banku, unijní agentury a jiné organizace, které mají základ v právu EU a jimž je přiznána vlastní právní subjektivita.⁸⁴ Je sice pravda, že i právní subjektivitu konsorcií ERIC je třeba v prvním plánu chápat jako právní subjektivitu funkční povahy, tj. jako subjektivitu, jejímž smyslem je umožnit konsorciím vykonávat jejich hlavní činnost, její rozsah je ale umocněn faktem, že právní subjektivitu konsorcií musejí uznávat zásadně všechny členské státy EU, a tedy i členské státy EU, které samy nejsou členy konsorcií,⁸⁵ a dále také třetí státy nebo mezivládní organizace, které se na činnosti konsorcií podílejí.⁸⁶

S tím se vlastně otevírá samotná otázka členství v konsorciích. Ač v praxi vycházejí podněty k založení konsorcií primárně z prostředí (veřejných) výzkumných organizací a akademické komunity, konsorcia mají z právního pohledu *a priori* mezivládní povahu v tom rozsahu, ve kterém jejich členy mohou být oficiálně pouze členské státy EU, třetí státy – ať už státy přidružené k EU nebo jiné třetí státy – a dále ještě mezivládní organizace.⁸⁷ Od změn vnesených novelizačním nařízením č. 1261/2013 přitom, připomeňme, platí, že členem konsorcia musí být alespoň jeden členský stát a dále dva jiné státy z řad členských států EU nebo dva třetí státy přidružené k EU, což má přispívat k tomu, že výzkumná infrastruktura, kterou zřídí a bude provozovat, bude mít skutečný evropský rozměr.

Nařízení kromě toho, jak už bylo zmíněno, staví na principu otevřenosti konsorcií. Ten se bez dalšího uplatňuje ve vztahu k těm členským státům EU nebo třetím státům přidruženým k EU, pokud se zatím na činnosti konsorcia nepodílely.⁸⁸ Těmto státům je, pokud projeví zájem o členství v již existujícím konsorciu, garantováno právo k existujícímu konsorciu kdykoli přistoupit. Možnost přistoupit k takovému konsorciu mají i jiné třetí státy a mezivládní organizace. Jejich přistoupení je ale nařízením vázáno na souhlas stávajících členů konsorcia, takže členství jiných třetích států a mezivládních organizací není automatické.⁸⁹ Přímými členy konsorcií ERIC ale nemohou být subjekty soukromého práva, což bylo odůvodněno tím, že v takovém případě by členským státům chyběla politická vůle k tomu, aby konsorciím přiznávaly výhody plynoucí z nařízení, a to zejména v daňové oblasti.⁹⁰

⁸³ Srov. zejména článek 335 SFEU.

⁸⁴ Základní výklad k tomu srov. např. BLANQUET, M. *Droit général de l'Union européenne*, s. 70–71.

⁸⁵ Srov. čl. 7 odst. 2 nařízení.

⁸⁶ Srov. čl. 9 odst. 5 nařízení.

⁸⁷ Nařízení v čl. 9 odst. 1 písm. d) užívá pojem mezivládní (angl. *intergovernmental*, fr. *intergouvernementales*) organizace, a nikoli daleko obvyklejší pojem mezinárodní organizace. S ohledem na použití tohoto pojmu se zdá, že členem konsorcií by se mohly stát nejen subjekty mající povahu klasické mezinárodní organizace ve smyslu mezinárodního práva veřejného, které jsou z definice mezivládní a jejichž příkladem může být např. Evropská organizace pro jaderný výzkum (CERN), ale také mezinárodní výzkumné organizace, které byly zřízeny mezinárodními smlouvami, avšak nutně nemusí mít povahu klasické mezinárodní organizace, jako je například *Institut Laue-Langevin*, jenž byl zřízen na základě dohody mezi Francií, Německem a Spojeným královstvím, ale řídí se francouzským právem, srov. k tomu i *Commission Staff Working Document Accompanying document to the Proposal for a Council Regulation on the Community legal framework for a European Research Infrastructure (ERI), Impact Assessment*, příloha 3.

⁸⁸ Článek 9 odst. 2 druhá věta nařízení.

⁸⁹ Článek 9 odst. 2 třetí věta nařízení.

⁹⁰ Srov. *Commission Staff Working Document Accompanying document to the Proposal for a Council Regulation on the Community legal framework for a European Research Infrastructure (ERI), Impact Assessment*, s. 21.

V souvislosti se členstvím v konsorciích ERIC je navíc třeba zmínit ještě tři právně i fakticky významné momenty.

Zprvée, na rozdíl od úvah, které se objevily při jeho přípravě, nepočítá nařízení ve svém platném znění s tím, že by členem konsorcia mohla být samotná EU, její orgány, instituce nebo agentury.⁹¹ Ač důvodem vytvoření právní formy konsorcií bylo zjednodušit budování výzkumných infrastruktur s evropským rozměrem, ač se zřízení a provozování konsorcií v základu řídí právem EU a ač nařízení vznik konsorcií navázalo na kladné rozhodnutí Komise jako orgánu EU, bylo při koncipování konečného znění nařízení vynaloženo zřetelné úsilí na to, aby byla konsorcia ERIC právně i fakticky od EU oddělena a aby je nebylo možné kvalifikovat jako entity, jejichž jednání lze jakkoli spojovat s EU, tím méně EU jejich jednání přičítat. Toto úsilí se projevuje nejen v tom, že název konsorcia byl během legislativního procesu změněn tak, aby zejména u laické veřejnosti nebudil dojem propojení s EU, ale ještě nápadněji v tom, že do čl. 14 odst. 4 nařízení bylo zahrnuto výslovné ustanovení o tom, že EU neodpovídá za dluhy konsorcia. Přehlédnout nelze ani to, že nařízení zdůraznilo, že konsorcia ERIC nelze považovat za subjekt zřízený SFEU nebo SESAE ve smyslu finančního nařízení EU.⁹² To implikuje, že EU není právně povinna se na chodu konsorcií finančně jakkoli podílet.⁹³

Zadruhé, byť oficiálním členem konsorcia mohou být pouze státy nebo mezivládní organizace, s vědomím, že za zřizováním a provozem stojí konkrétní výzkumné organizace ve členských státech a akademická komunita, umožňuje nařízení, aby byly členské státy při výkonu práv a při plnění povinností vyplývajících z členství v konsorciu „*zastoupeny jedním nebo více veřejnými subjekty, včetně regionů, nebo soukromými subjekty pověřenými poskytováním veřejné služby*“.⁹⁴ To je ustanovení, které má evidentně umožnit, aby faktická účast na rozhodování a chodu konsorcia byla státy „delegována“ zpět na výzkumné organizace, které vznik konsorcií iniciovaly nebo mají zájem na jeho chodu.⁹⁵

Zatřetí, nařízení rozeznává dvě kategorie členství v konsorciích ERIC. První z nich je „členství plné“, které je spojeno jak s plnými právy včetně hlasovacích práv, tak s plnými povinnostmi.⁹⁶ Nařízení však zná zadruhé i status člena-pozorovatele. Ten je definován na způsob pozorovatelství v klasických mezinárodních organizacích, tj. jde o status umožňující účastnit se chodu konsorcia, avšak bez oprávnění podílet se na rozhodování v něm (a rovněž bez nutnosti podílet se na financování nákladů rozhodnutí).⁹⁷ Pozorovatelský

⁹¹ Je sice pravda, že formálně by se EU nejspíše vešla pod pojem „mezivládní organizace“, své postavení ale sama EU ve svých aktech dlouhodobě chápe jako natolik specifické, že o sobě zpravidla pojednává výslovně; navíc z geneze nařízení je jasné patrné, že existovala vůle unijního zákonodárce členství a spojení s EU neumožnit, srov. k tomu obecněji *Commission Staff Working Document Accompanying document to the Proposal for a Council Regulation on the Community legal framework for a European Research Infrastructure (ERI), Impact Assessment*, s. 19–22.

⁹² Srov. bod 6 preambule nařízení. To ale poněkud kontrastuje s tím, že právním základem, který umožnil přijetí nařízení a zřizování konsorcií, je přímo někdejší článek 171 SES, respektive nynější článek 187 SFEU.

⁹³ Ač na druhé straně není vyloučeno, aby konsorcia byla příjemcem podpor z rozpočtu EU či spíše z příslušných programů financovaných z rozpočtu EU, jak se to také v praxi děje.

⁹⁴ Článek 9 odst. 4 nařízení.

⁹⁵ Taková delegace je na druhé straně podmíněna tím, aby byl vnitrostátním právem dostatečně zřetelně upraven vztah mezi členským státem a veřejným subjektem, na který členský stát delegoval výkon svých práv a povinností v rámci konsorcia, srov. k tomu též *ERIC Practical guidelines*, s. 13.

⁹⁶ Srov. čl. 9 odst. 2 věta druhá nařízení.

⁹⁷ Podrobnější úprava postavení pozorovatelství je ponechána na stanovách jednotlivých konsorcií, srov. čl. 9 odst. 2 věta druhá nařízení.

status každopádně vytváří předpoklady k tomu, aby se do činnosti konsorcií ERIC zapojily i státy, které se prozatím nechtějí stát plnými členy konsorcií, avšak mají určitý zájem na naplňování jejich hlavní činnosti.

Za těchto okolností nabývá na naléhavosti otázka, čím konsorcia ERIC z hlediska právních kategorií vlastně jsou.

Kdyby se na ně nahlíželo běžnou mezinárodněprávní optikou, mohla by konsorcia ERIC na první pohled v nezanedbatelné míře aspirovat na status mezinárodní (vládní) organizace, přesněji zvláštní mezinárodní vládní organizace, a to v rozsahu, ve kterém i) jsou jejich zakladateli subjekty mezinárodního práva, ii) jsou pověřeny výkonem vlastních a specifických úkolů a mají vlastní orgány, které jsou s to formulovat jejich vůli a iii) řídí se v základu mezinárodním právem (pokud připustíme, že právo EU jeho součástí, byť velmi specifickou, alespoň zčásti nadále je).⁹⁸ To by platilo přesto, že k uznání právní subjektivity konsorcií ERIC jsou právně povinny pouze členské státy EU a účastníci se třetí státy nebo mezivládní organizace, přičemž postoj neúčastníků se třetích států a mezinárodních organizací k uznávání právní subjektivity konsorcií ERIC nemusí být shodný.⁹⁹

S ohledem na „genetický“ původ konsorcií je však na místě spíše závěr, že konsorcia ERIC představují právnické osoby *sui generis*,¹⁰⁰ jejichž existence je odvozena od práva EU a které jsou s přihlédnutím k právnímu základu, o který se opírá nařízení č. 723/2009 a jímž je nyní článek 187 SFEU, „jinými strukturami potřebnými k účinnému uskutečnění výzkumných programů, programů technologického rozvoje a demonstrace prováděných Unii“.

Konsorcia ERIC jako tyto „jiné struktury“ s vlastní právní subjektivitou se však vyznačují zvláštními znaky.

Předně, jak už bylo zmíněno, s ohledem na existenci vlastní právní subjektivity jsou konsorcia ERIC právně odlišná od EU a nelze je s EU ztotožňovat, ani považovat je za její orgány, instituce, agentury nebo jiný druh organizací, jejichž jednání by bylo EU přímo přičitatelné. To je umocněno tím, že EU, její orgány, instituce ani jiné organizace nejsou členy konsorcií ERIC a tato konsorcia nejsou považována za subjekty zřízené zakládacími smlouvami pro rozpočtové účely (a to přesto, že nařízení, které zřízení těchto konsorcií umožňuje, se opírá o výslovné ustanovení nyní čláku 187 SFEU). Při takovém vymezení se konsorcia liší třeba od agentur EU, které sice rovněž mají vlastní právní subjektivitu a vlastní svěřené úkoly, ale bývají s EU a jejími orgány (např. jmenování členů orgánů agentur orgány EU, přítomnost zástupců Komise v orgánech agentur, soudní kontrola agentur Soudním dvorem EU) nebo jejím rozpočtem (agentury, které se nefinancují z vlastních zdrojů) spojeny podstatně silněji.¹⁰¹ Konsorcia však nelze plně postavit ani na roveň

⁹⁸ Srov. např. SCHERMERS, H. G. – BLOKKER, N. M. *International Institutional Law. Unity within Diversity*, 5. edition. Leiden – Boston: M. Nijhoff, 2011, s. 36 an. Možnost členství třetích států a mezivládních organizací v konsorciích dle našeho názoru jejich provazbu s mezinárodním právem jen posiluje.

⁹⁹ K problematice uznávání právní subjektivity mezinárodních organizací viz např. SCHERMERS, H. G. – BLOKKER, N. M. *International Institutional Law. Unity within Diversity*, s. 986 an.

¹⁰⁰ K problematice právnických osob, jejich genezi a typologii v české nauce viz v poslední době výrazně zejména K. BERAN. *The Concept of Juristic Person*. Praha: Wolters Kluwer, 2020, který se podrobně zabývá i distinkcí mezi právními entitami a právnickými osobami.

¹⁰¹ Srov. obecněji Společné prohlášení Evropského parlamentu, Rady EU a Evropské komise o decentralizovaných agenturách ze dne 12. června 2012, dostupné z: <https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/joint_

společným podnikům, byť i jejich existence se opírá o článek 187 SFEU, mají vlastní právní subjektivitu a mají také vlastní předmět činnosti, a to zejména proto, že členem společných podniků, respektive jejich zakladatelem je zpravidla EU a jsou alespoň částečně institucionálně financovány z unijního rozpočtu.¹⁰²

Nelze přehlédnout ale ani to, že ač základní pravidla týkající se vzniku a chodu konsorcií ERIC vycházejí z práva EU, respektive jsou stanovena v nařízení a v rozhodnutích Komise o zřízení jednotlivých konsorcií, nejde o právo, kterým by se právní režim konsorcií ERIC řídil výlučně. Právní režim konsorcií, například úprava postavení jejich zaměstnanců nebo úprava podrobností o chodu jejich orgánů, je totiž závislý i na ustanoveních stanov konsorcií a aktů, jimiž se stanovy případně provádějí,¹⁰³ a dále také na právu členského státu, ve kterém má konsorcium sídlo.¹⁰⁴ Pro část otázek, které existence a chod konsorcií ERIC generuje, je tak důležité nejen to, co stanoví právo EU, ale i to, co (poněkud „*praeter právo EU*“) stanoví právo členského státu, ve kterém má konsorcium sídlo, tj. právo hostitelského státu, případně stanovy. To zase poněkud připomíná právnické osoby soukromého práva vycházející z práva EU typu *societas europaea* nebo evropských družstevních společností, pro které není použití práva EU rovněž zdaleka výlučné.¹⁰⁵ Na rozdíl od nich se však konsorcia ERIC profilují převážně jako subjekty veřejného práva, a to jak s ohledem na to, kdo může být jejich členem, tak s ohledem na to, jaké funkce konsorcia plní, respektive na vazbu těchto funkcí na společný evropský zájem v oblasti výzkumu a technologického rozvoje.¹⁰⁶

Při takovém vymezení, na pomezí mezinárodního a vnitrostátního práva a současně na pomezí veřejného a soukromého práva, se tak pro konsorcia ERIC poměrně obtížně hledají analogie, a to nejen v širším mezinárodním srovnání, tak v rámci práva EU. Jedněmi z nemnoha entit, které se konsorciím ERIC poměrně nápadně podobají, jsou seskupení pro územní spolupráci (ESÚS), jejichž účelem je usnadnit nadnárodní a meziregionální spolupráci, a to zejména v úzké návaznosti na unijní politiku soudržnosti.¹⁰⁷ I ESÚS mají povahu právnických osob nezávislých na EU, jejich orgánech, institucích a organizacích a s velmi širokou způsobilostí k právnímu jednání,¹⁰⁸ i jejich členy jsou převážně veřejnoprávní subjekty včetně členských nebo třetích států, jakož i regionálních a místních orgánů¹⁰⁹ a i jejich existence se opírá o právo EU, přesněji o zvláštní nařízení, ač podrobná

statement_and_common_approach_2012_cs.pdf>; k unijním agenturám v češtině viz např. SVOBODOVÁ, M. Evropské agentury v recentní judikatuře Soudního dvora EU. *Právník*. 2015, č. 5, s. 378–393; obecněji viz např. CHITTI, E. Les agences exécutives et l'administration directe dans l'Union européenne. In: AUBY, J. B. – DUTHEIL DE LA ROCHÈRE, J. (eds). *Traité de droit administratif européen*, s. 149–156.

¹⁰² Např. do rozpočtu nedávno zřízeného společného podniku EuroHPC, zmíněného výše v pozn. č. 43, přispívá EU zhruba z poloviny.

¹⁰³ Článek 15 odst. 1 písm. c) nařízení.

¹⁰⁴ Článek 15 odst. 1 písm. b) nařízení.

¹⁰⁵ Srov. čl. 9 nařízení Rady (ES) č. 2157/2001 ze dne 8. října 2001 o statutu evropské společnosti (SE), Úř. věst. L 294 ze dne 10. listopadu 2001 nebo článek 8 nařízení Rady (ES) č. 1435/2003 ze dne 22. července 2003 o statutu Evropské družstevní společnosti (SCE).

¹⁰⁶ Na druhé straně ale nelze přehlédnout, že jde-li o jejich vnitřní chod, míra volnosti, která je konsorciím ponechána ohledně stanovení jejich vnitřních pravidel, je mnohem větší, než je obvyklé ve veřejném právu a zejména u orgánů veřejné moci, takže situace poněkud připomíná veřejný podnik či ústav.

¹⁰⁷ Nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 1082/2006 ze dne 5. července 2006 o evropském seskupení pro územní spolupráci (ESÚS), Úř. věst. L 210 31. 7. 2006.

¹⁰⁸ Článek 1 odst. 3 a 4 nařízení č. 1082/2006.

¹⁰⁹ Článek 3 odst. 1 nařízení č. 1082/2006.

úprava řady otázek jejich fungování je ponechána na úmluvy o založení ESÚS, stanovy a právo členských států, ve kterých mají ESÚS sídlo.¹¹⁰ Zřízení ESÚS sice není závislé na kladném rozhodnutí Komise ani jiného orgánu EU, nýbrž závisí na iniciativě „zdola“ ze členských a případně třetích států,¹¹¹ cíle a základní právní režim fungování ESÚS se však stejně jako v případě konsorcií ERIC řídí právem EU. Ani ESÚS tak nelze snadno zařadit do běžných právních kategorií.¹¹²

Při tomto vymezení každopádně konsorcia ERIC nebo seskupení ESÚS rozhojňují typologii právnických osob, které jsou nějak odvozeny od práva EU a slouží pro účely evropské integrace, aniž by ale byly s EU právně spojeny. Tyto okolnosti nutí k zamyšlení, jak supranacionální evropská integrace rozšiřuje okruh entit, které mohou přes hranice členských států nebo dokonce i za nimi v určitém rozsahu jednat v oblastech, které mohou mít nemalý význam. Na jedné straně se tím zvyšuje flexibilita systému unijních politik, díky které lze reagovat na výzvy doby, na straně druhé může stírání hranic mezi tradičními právními kategoriemi a v podstatě hybridní charakter takových entit vzbuzovat určité pochybnosti a oslabovat jistotu v právních i faktických vztazích.

I v situaci, kdy právo EU dává konsorciím ERIC takto zvláštní a flexibilní postavení, navíc nelze tvrdit, že by zřízení a právní jednání konsorcií bylo vždy bezproblémové. Je pravda, že členské státy, jakož i třetí státy, které projeví zájem o členství v konsorciích, jsou na základě nařízení povinny nejen uznávat právní subjektivitu konsorcií ERIC a jejich širokou způsobilost k právnímu jednání,¹¹³ ale také přiznávat konsorciím zvláštní oprávnění, která budou ještě blíže popsána. Jak však uvádí sama Komise, ani ve členských státech a třetích státech, které jsou do konsorcií zapojeny, není často prosazení zmíněných zvláštních oprávnění snadné.¹¹⁴ S ohledem na hybridní povahu konsorcií ERIC nemusí být pro ně bezproblémové ani navazování vztahů se subjekty ze třetích států, které nejsou členy konsorcií, a to nejen proto, že třetí státy a v nich usazené subjekty nemusejí právní subjektivitu konsorcií a šíři jejich způsobilosti k právnímu jednání uznávat, ale také proto, že za jednání a závazky konsorcií neodpovídá EU a ani rozsah odpovědnosti států, které jsou členy konsorcií, nemusí být zdaleka neomezený.¹¹⁵ To může být v případě výzkumu, který je svou povahou ambivalentní v tom, že sice na jedné straně staví na myšlence intenzivní mezinárodní spolupráce,¹¹⁶ avšak na straně druhé v něm existuje neméně intenzivní soutěž motivovaná prosazováním národních zájmů velkých hráčů, jistě komplikace.

¹¹⁰ Článek 2 nařízení č. 1082/2006.

¹¹¹ Články 4 a 5 nařízení č. 1082/2006.

¹¹² Na vnitrostátní úrovni tuto situaci může do jisté míry připomínat například situace veřejných výzkumných institucí podle zákona č. 341/2005 Sb., o veřejných výzkumných institucích, v jejichž právním režimu jsou značně neobvykle kombinovány prvky veřejného a soukromého práva.

¹¹³ Článek 7 odst. 1, čl. 7 odst. 2 nařízení a čl. 9 odst. 5 nařízení.

¹¹⁴ Zpráva Komise Evropskému parlamentu a Radě – Druhá zpráva o uplatňování nařízení Rady (ES) č. 723/2009 ze dne 25. června 2009 o právním rámci Společenství pro konsorcium evropské výzkumné infrastruktury (ERIC), s. 8–9.

¹¹⁵ To do jisté míry dokládá třeba debata o institucionalizaci spolupráce při budování evropského výzkumného ledoborce v rámci iniciativy Aurora Borealis zahrnující řadu třetích států včetně Ruské federace; možnost zřítit spolupráci ve formě ERIC diskutovaná již v roce 2010 se dosud nezhotovila, viz: <http://archives.esf.org/fileadmin/Public_documents/Publications/ericon_del_6-1.pdf>.

¹¹⁶ Jak to uvádí Zpráva Komise Evropskému parlamentu a Radě – Druhá zpráva o uplatňování nařízení Rady (ES) č. 723/2009 ze dne 25. června 2009 o právním rámci Společenství pro konsorcium evropské výzkumné infrastruktury (ERIC), s. 9, která zmiňuje zejména potenciál konsorcií ve vztahu ke státům Latinské Ameriky a Karibiku.

7. Fungování konsorcií ERIC a jejich zvláštní oprávnění

V situaci, kdy konsorcia ERIC rozhodně nezapadají do tradičních právních kategorií, se nabízí otázka, proč členské státy a třetí státy o zřízení a provoz konsorcií v právním rámci definovaném nařízením vlastně stojí. Ponecháme-li stranou fakt, že nařízení dává skutečně možnost, jak na přeshraniční úrovni zřídit entity, s jejichž využitím lze zřídit a provozovat velkou výzkumnou infrastrukturu, což bylo dříve možné až na základě složitých ujednání a po určení, jakým právním řádem nebo právními řády se bude taková entita řídit,¹¹⁷ důvody jsou principiálně trojího druhu.

Zaprvé, členský stát, ve kterém má konsorcium ERIC své sídlo, je podle čl. 5 odst. 1 písm. d) povinen uznávat konsorcium za mezinárodní organizaci ve smyslu čl. 143 písm. g) a čl. 151 odst. 1 písm. b) směrnice 2006/112/ES o dani z přidané hodnoty,¹¹⁸ a dále, pro účely spotřebních daní, za mezinárodní organizaci ve smyslu čl. 23 odst. 1 druhé odrážky směrnice 92/12/EHS.¹¹⁹ Taková konstrukce s sebou nese, že konsorcia jsou v nezanedbatelné míře osvobozena od daně z přidané hodnoty (zejména při dodání zboží nebo poskytnutí služby) a dále od spotřební daně. Srovnatelná osvobození musí konsorciím navíc přiznávat i třetí stát, který žádá o zřízení konsorcia nebo který má zájem ke konsorciu přistoupit.¹²⁰ V situaci, kdy jsou daňové povinnosti namnoze považovány za prvek komplikující účinnost financování výzkumu a budování infrastruktury pro tento výzkum, jde nepochybně o věc, která má zřejmý praktický význam, a to i přesto, že, jak Komise opakovaně konstatovala, poskytování daňových osvobození ve vztahu ke konsorciím není vždy zcela hladké.¹²¹

Zadruhé, konsorcia jsou ve členských státech¹²² a dále také ve třetích státech, které žádají o zřízení konsorcia nebo mají zájem přistoupit k existujícímu konsorciu,¹²³ vyňata z obecných pravidel o zadávání veřejných zakázek, jak plynou z práva EU.¹²⁴ To neznamená, že nakupovat zboží a služby mohou konsorcia ERIC podle volného uvážení, protože, jak nařízení výslovně připomíná, musejí při nákupu zboží a služeb dodržovat zásady transparentnosti, nediskriminace a hospodářské soutěže, tedy obecné zásady, na kterých zadávání veřejných zakázek v právu EU stojí.¹²⁵ Na rozdíl od jiných zadavatelů ale konsorcia nemusejí zadávat veřejné zakázky pouze postupy stanovenými unijním právem, respektive vnitrostátním právem přijatým k provedení unijní směrnice (byť tak pochopitelně učinit mohou),¹²⁶ nýbrž při dodržení uvedených obecných zásad si mohou stanovit vlastní

¹¹⁷ Srov. *Commission Staff Working Document Accompanying document to the Proposal for a Council Regulation on the Community legal framework for a European Research Infrastructure (ERI), Impact Assessment*, s. 12–13.

¹¹⁸ Směrnice Rady 2006/112/ES ze dne 28. listopadu 2006 o společném systému daně z přidané hodnoty, Úř. věst. L 347 ze dne 11. prosince 2006.

¹¹⁹ Směrnice Rady 92/12/EHS ze dne 25. února 1992 o obecné úpravě, držení, pohybu a sledování výrobků podléhajících spotřební dani, Úř. věst. L 76 ze dne 23. března 1992.

¹²⁰ Článek 9 odst. 6 nařízení.

¹²¹ Zpráva Komise Evropskému parlamentu a Radě – Druhá zpráva o uplatňování nařízení Rady (ES) č. 723/2009 ze dne 25. června 2009 o právním rámci Společenství pro konsorcium evropské výzkumné infrastruktury (ERIC), s. 8.

¹²² Článek 7 odst. 3 nařízení.

¹²³ Článek 9 odst. 6 nařízení.

¹²⁴ Nařízení v čl. 7 odst. 3 odkazuje na směrnici 2004/18/ES, která je dnes nahrazena směrnicí Evropského parlamentu a Rady 2014/24/EU ze dne 26. února 2014 o zadávání veřejných zakázek a o zrušení směrnice 2004/18/ES, Úř. věst. L 94 ze dne 28. března 2014.

¹²⁵ Článek 10 písm. g) bod vi) nařízení; srov. k tomu GRABER-SOUDRY, O. *Regulating Procurement by European Research Infrastructure Consortia (ERICs) and the Exemption for International Organisations*. In: BOGOJEVIC, S. – GROUSSOT, X. – HETTNE, J. (eds). *Discretion in EU Public Procurement Law*. Oxford: Hart Publishing, 2019, s. 249–266.

¹²⁶ *ERIC Practical guidelines. Legal framework for a European Research Infrastructure Consortium*, s. 16.

postupy pro zadávání veřejných zakázek. Uváží-li se, že obecná pravidla o zadávání veřejných zakázek jsou i v nedávno pozměněné podobě složitá, což se poté nezřídka odráží ve způsobu, jakým jsou reálně aplikovány, je zřejmé, že jde o prvek, který může nepochybně zvyšovat atraktivitu právní formy evropského konsorcia.

Uvedenými zvláštními oprávněními, respektive vynětími z obecných pravidel o nepřímých daních a zadávání veřejných zakázek se postavení konsorcií ERIC ve skutečnosti opět o něco více blíží postavení samotné EU nebo obecně mezinárodních organizací. Zásadní odlišnost tak tkví především v tom, že členové orgánů a zaměstnanci konsorcií ERIC nepožívají klasických osobních výsad a imunit, které jsou garantovány členům orgánů a úředníkům mezinárodních organizací,¹²⁷ a dále v tom, že členové orgánů konsorcií ERIC a jejich zaměstnanci nemají zvláštní služební status na způsob toho, který mají úředníci mezinárodních organizací, například úředníci EU nebo třeba zaměstnanci společných podniků EU ve služebním řádu.

Zatřetí, nařízení dává členům konsorcií možnost, aby relativně pružně definovaly nejen cíle a činnosti konsorcií, ale též jeho vnitřní strukturu a pravidla fungování. Nařízení samo se v těchto směrech omezuje na stanovení minimálních podstatných náležitostí s tím, že úpravu většiny dalších aspektů fungování konsorcií ponechává na jeho členech, kteří mohou prostřednictvím stanov a případně odkazem na právo členského státu strukturu a pravidla fungování konsorcia ve významné míře ovlivnit.

Jde-li o vnitřní strukturu konsorcia, nařízení požaduje v podstatě pouze to, aby konsorcium mělo alespoň dva orgány, a to shromáždění, které charakterizuje jako „*orgán s plnou rozhodovací pravomocí včetně pravomoci přijímat rozpočet*“,¹²⁸ a dále ředitele nebo správní radu jmenované shromážděním, kteří mají být výkonným orgánem konsorcia.¹²⁹ Jak je patrné, nařízení tak v podstatě požaduje existenci jednoho plenárního orgánu sdružujícího všechny členy konsorcia a dále jednoho výkonného orgánu, který může být pojat monokraticky, ale také kolektivně. Podrobnější úprava fungování těchto orgánů a otázka existence dalších orgánů je tak závislá na rozhodnutí členů konsorcia.¹³⁰ To prolamuje v podstatě pouze požadavek, že většinu hlasovacích práv ve shromáždění musejí mít na shromáždění členské státy nebo třetí státy, které jsou členy konsorcií a jsou přidruženy k EU.¹³¹

Jde-li o vlastní vnitřní chod konsorcií, nařízení požaduje, aby jejich stanovy upravovaly zejména základní zásady týkající se politiky přístupu uživatelů k provozované výzkumné infrastruktuře,¹³² politiky vědeckého hodnocení,¹³³ politiky šíření informací,¹³⁴

¹²⁷ Byť i taková varianta byla při přípravě nařízení diskutována, avšak bylo označeno za v daném kontextu neodůvodněnou, srov. *Commission Staff Working Document Accompanying document to the Proposal for a Council Regulation on the Community legal framework for a European Research Infrastructure (ERI), Impact Assessment*, s. 12 a 20; obecně k tomu srov. např. SCHERMERS, H. G. – BLOKKER, N. M. *International Institutional Law. Unity within Diversity*, s. 257 an.

¹²⁸ Článek 12 písm. a) nařízení.

¹²⁹ Článek 12 písm. b) nařízení.

¹³⁰ Např. v případě konsorcia ESS ERIC, které sídlí v Londýně a je jedním z „nejstarších“ konsorcií, jde o vědeckou radu, metodologickou radu a finanční výbor, které jsou funkčně spojeny se shromážděním, a dále jádrový vědecký team a fórum národních koordinátorů, které je zase navázáno na ředitele jako výkonný orgán tohoto konsorcia, blíže viz: <https://www.europeansocialsurvey.org/about/structure_and_governance.html>.

¹³¹ Čl. 9 odst. 3 nařízení.

¹³² Článek 10 písm. g) bod i) nařízení.

¹³³ Článek 10 písm. g) bod ii) nařízení.

¹³⁴ Článek 10 písm. g) bod iii) nařízení.

politiky v oblasti práv duševního vlastnictví,¹³⁵ politiky zaměstnanosti včetně rovných příležitostí,¹³⁶ politiky v oblasti osobních údajů¹³⁷ či pravidla o pracovním jazyku nebo jazycích a jejich užívání.¹³⁸

Podrobnější pravidla nařízení stanoví ve vztahu k chodu konsorcií ERIC ve finanční rovině a k jejich odpovědnosti za dluhy.

Jde-li o finanční rovinu, nařízení zejména vyžaduje, aby rozpočet konsorcií ERIC byl vyrovnaný¹³⁹ a podléhal obvyklým rozpočtovým zásadám, jakými je princip úplnosti,¹⁴⁰ anuity,¹⁴¹ transparentnosti¹⁴² a řádného finančního řízení,¹⁴³ jejichž dodržování posiluje i požadavek na sestavování a zveřejňování účetní závěrky.¹⁴⁴

Zvláštní pozornost věnuje nařízení právní odpovědnosti konsorcií ERIC. V tomto směru stanoví, že konsorcium odpovídá za své dluhy,¹⁴⁵ což lze při absenci další výslovné úpravy nejspíše *per analogiam* vztahovat i na odpovědnost konsorcií za jiná porušení práva. Co je důležité, nařízení současně výslovně stanoví, že členové za dluhy konsorcia odpovídají pouze do výše příspěvků, které konsorciu poskytly, ledaže se ve stanovách zavázaly, že za tyto dluhy budou odpovídat ve větší výši nebo dokonce neomezeně.¹⁴⁶ Pokud není odpovědnost členů konsorcií za dluhy konsorcií neomezená, požaduje nařízení, aby konsorcia měla uzavřeno pojištění, jehož smyslem je zjevně krýt zvýšená rizika spojená s vytvářením a činností infrastruktury.¹⁴⁷ S ustanovením, že konsorcia ERIC odpovídají za své závazky, každopádně přímo koresponduje, že konsorciím nejsou přiznány žádné výsady a imunity s ohledem na výkon rozhodnutí a konsorcia také podléhají běžným pravidlům o insolvenční.¹⁴⁸

¹³⁵ Článek 10 písm. g) bod iv) nařízení; k tomu blíže srov. RYAN, L. Balancing rights in the European Research Area: the case of ERICs (European Research Infrastructure Consortium). *European Intellectual Property Review*. 2019, Vol. 41, No. 4, s. 218–227.

¹³⁶ Článek 10 písm. g) bod v) nařízení.

¹³⁷ Článek 10 písm. g) bod viii) nařízení.

¹³⁸ Článek 10 písm. j) nařízení.

¹³⁹ Viz čl. 13 odst. 1 nařízení, jehož znění obecněji koresponduje s politikou „rozpočtové odpovědnosti“ v EU. Vymezení toho, co tvoří příjem a co výdaj konsorcia ale nařízení neobsahuje, takže jde o otázku, která je opět ponechána na institucionální právo konsorcia. Ze systematicky i toho, co je známo, tvoří základ příjmů rozpočtu konsorcia příspěvky členů, které mohou mít peněžní i věcnou povahu, výnosy z vlastních hospodářských činností a také případné dotace z rozpočtu EU poskytnuté typicky prostřednictvím rámcových programů pro výzkum a technologický rozvoj nebo grantových schémat členských států. Např. konsorcium evropské výzkumné infrastruktury pro výzkumnou infrastrukturu evropského společenského výzkumu (ESS ERIC) je financováno především z příspěvků členských států, které jsou konstruovány jako kombinace základního příspěvku navýšeného o příspěvek stanovený podle velikosti HDP jednotlivých členských států. ČR tak v roce 2019 do rozpočtu tohoto konsorcia přispěla částkou 41 399 eur, blíže viz: <<https://www.europeansocialsurvey.org/about/funding.html>>.

¹⁴⁰ Článek 13 odst. 1 věta druhá nařízení.

¹⁴¹ Článek 13 odst. 1 věta první nařízení.

¹⁴² Článek 13 odst. 3 nařízení.

¹⁴³ Článek 13 odst. 2 nařízení.

¹⁴⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁵ Článek 14 odst. 1 nařízení.

¹⁴⁶ Článek 14 odst. 2 nařízení.

¹⁴⁷ Článek 14 odst. 3 nařízení; otevřenou otázkou je, kdo takové pojištění poskytne a jak přesně určit rozsah pojistného krytí, protože například u takových výzkumných infrastruktur, jejichž poruchy mohou mít široké dopady na veřejnost, může jít o značně vysoké a těžko určitelné částky. I při existenci pojištění tak lze předpokládat, že zejména případní partneři ze třetích států, kteří členy konsorcií ERIC nejsou, budou pečlivě zvažovat, zda a v jakém rozsahu budou vstupovat do právních vztahů s konsorcií.

¹⁴⁸ Článek 16 odst. 4 nařízení.

Mezi minimální požadavky nařízení týkající se chodu konsorcií ERIC náleží pak také ten, aby konsorcia do šesti měsíců od konce každého rozpočtového roku předložila Komisi a „dotčeným orgánům veřejné správy“ výroční zprávu, která podává přehled o vědeckých, provozních a finančních aspektech jejich chodu,¹⁴⁹ a dále ten, aby konsorcia a jejich členové informovali Komisi o všech okolnostech, které mohou ohrozit jeho schopnost splnit požadavky stanovené nařízením.¹⁵⁰

Na uvedené informační povinnosti navazuje ještě jeden prvek, který není v širším srovnání právě obvyklý. Přestože konsorcium není, jak bylo rozebráno výše, orgánem, organizací nebo subjektem EU, a to ani v institucionálním, ani v rozpočtovém smyslu, ani se neřídí výlučně právem EU, na základě nařízení nad ním Komise vykonává to, co lze považovat za nadnárodní obdobu státního dozoru typického pro vnitrostátní správní právo, avšak který není rozhodně běžný v právu EU ve vztahu k subjektům, které nejsou Evropské komisi organicky nebo rozpočtově podřízeny. Tento dozor je v nařízení upraven jen značně vágně v tom smyslu, že v jeho rámci může Komise požadovat od konsorcií ERIC vysvětlení a případně ukládat opatření k nápravě, jejichž forma není blíže specifikována.¹⁵¹ Ve skutečnosti nařízení ponechává Evropské komisi značné uvážení, protože pakliže by měla za to, že náprava není zjednána, je oprávněna jít až tak daleko, že může zrušit rozhodnutí o zřízení konsorcia a způsobit jeho zánik.¹⁵² Jde tak o jeden ze zatím nepříliš častých případů,¹⁵³ kdy Komise vykonává či přinejmenším může vykonávat přímý veřejný dozor nad jinými subjekty práva, než jsou členské státy, podniky v odvětví hospodářské soutěže a státních podpor nebo příjemci prostředků z rozpočtu EU.¹⁵⁴

Přes snahu oddělit konsorcia ERIC od EU je nápadně europeizovaný i systém řešení sporů vyplývajících z právních a faktických vztahů konsorcií. Rozhodování sporů mezi členy konsorcia ERIC,¹⁵⁵ sporů mezi členy a konsorciem ERIC¹⁵⁶ a dále také sporů, „v nichž je jednou ze stran Společenství“, respektive EU jako nástupce ES,¹⁵⁷ spadá totiž na základě nařízení do pravomoci Soudního dvora EU.¹⁵⁸ Spory mezi konsorciem a třetími stranami pak mají rozhodovat soudy, o kterých to stanoví pravidla EU o soudní příslušnosti, v případě jejich mlčení pak soudy stanovené podle práva hostitelského členského státu.¹⁵⁹ Míra europeizace rozhodování sporů překvapuje v situaci, kdy při přípravě nařízení byla věnována značná pozornost tomu, aby konsorcia ERIC neměla žádnou přímou právní vazbu s EU.¹⁶⁰

¹⁴⁹ Článek 17 odst. 1 nařízení.

¹⁵⁰ Článek 17 odst. 2 nařízení.

¹⁵¹ Článek 17 odst. 3 a 4 nařízení.

¹⁵² Článek 17 odst. 5 nařízení.

¹⁵³ Srov. k tomu DURAND, C. F. *Typologie des interventions*. In: AUBY, J. B. – DUTHEIL DE LA ROCHÈRE, J. (eds). *Traité de droit administratif européen*, s. 157–179.

¹⁵⁴ Neřešena zůstává otázka, zda dozor nad konsorcii mohou souběžně vykonávat též orgány hostitelského členského státu; s ohledem na to, že konsorcia ERIC nepožívají výsady a imunity typické pro mezinárodní organizace, lze přinejmenším teoreticky argumentovat, že hostitelský členský stát by mohl tento dozor skutečně vykonávat vedle Komise a mohlo by jít o případ analogický třeba paralelní aplikaci práva hospodářské soutěže v EU; takovou možnost naznačoval i *Commission Staff Working Document Accompanying document to the Proposal for a Council Regulation on the Community legal framework for a European Research Infrastructure (ERI), Impact Assessment*, s. 38.

¹⁵⁵ V úvahu přicházejí např. spory o výklad a aplikaci stanov.

¹⁵⁶ Např. spory o výkon hlasovacích práv nebo příspěvky do rozpočtu konsorcia.

¹⁵⁷ Např. spory o platnost rozhodnutí a postupu Komise při rozhodování o povolení zřízení konsorcia ERIC.

¹⁵⁸ Článek 15 odst. 2 nařízení.

¹⁵⁹ Článek 15 odst. 3 nařízení.

Závěr

Ze všeho, co bylo v předchozím textu uvedeno, je patrné, že konsorcia ERIC jsou inovativními strukturami, jejichž zřízení reaguje na politicky stanovený cíl zrychlit a zjednodušit zřizování a fungování velkých výzkumných infrastruktur v EU. To je důležité i proto, aby EU držela krok s jinými velkými hráči na poli výzkumu a technologického rozvoje na globální scéně. Ve prospěch účasti v konsorciích ERIC svědčí, že přinejmenším v těch státech, které jsou jejich členy, požívají konsorcia významné výhody v oblasti daňové a v oblasti zadávání veřejných zakázek, a dále, že mají poměrně značnou autonomii, jde-li o úpravu pravidel jejich vnitřního fungování.

Z právního pohledu jsou konsorcia ERIC hybridními subjekty, které mají i v samotném právu EU jen málo analogií. Tato hybridní povaha se projevuje v mnoha rovinách. Na jedné straně mají tyto subjekty vlastní právní subjektivitu a jsou institucionálně i rozpočtově odděleny od EU, na druhé straně je jejich zřízení podmíněno kladným rozhodnutím Komise, která nad těmito subjekty také následně vykonává veřejný dozor. S ohledem na to, kdo může být jejich členem a jaké úkoly mají plnit, mají konsorcia ERIC v nezanedbatelné míře veřejnoprávní povahu. Na druhou stranu požívají konsorcia ERIC pouze některá oprávnění, která bývají zpravidla dávana mezinárodními organizacím a orgánům, jejich jednání navíc není přičitatelné EU a je pouze omezeně přičitatelné státům a mezivládním organizacím, které jsou jejich členy. V neposlední řadě, ač se konsorcia ERIC řídí primárně právem EU, jeho použití není výlučné a různé otázky jejich chodu závisí na právních rádech hostitelských a členských států a také na stanovách jednotlivých konsorcií. Hybridita jakéhokoli institutu přitom vždy generuje různé otázky, jejichž okruh v případě konsorcií ERIC zvyšuje skutečnost, že jednotlivá jazyková znění nařízení, na jehož základě tato konsorcia skutečně existují a fungují, mohou svádět k odlišným výkladům. Kromě toho ač zřízení a fungování konsorcií ERIC vychází z nařízení jako právního aktu, který by měl vyvolávat přímé a jednotné účinky ve všech členských státech, i sama Komise uznává, že za účelem účinného uplatňování nařízení ve členských státech je nezbytné nejen zajistit faktickou koordinaci mezi výzkumnými organizacemi, které se na zřízení a chodu konsorcií ERIC podílejí, ale členy konsorcií ERIC formálně nejsou, a dotčenými členskými státy, nýbrž je třeba přijmout i určitá prováděcí opatření tak, aby se konsorcia ERIC mohla skutečně těšit zvláštním oprávněním, jež z nařízení plynou. To je nesporně relevantní i v českém kontextu.¹⁶¹

¹⁶⁰ Podotknout je třeba, že před Soudním dvorem EU dosud žádný spor mající původ v nařízení veden nebyl; vzhledem k nejasnostem ohledně výkladu některých ustanovení nařízení i otázek nad některými konstrukcemi však nelze takový spor do budoucna rozhodně vyloučit; naléhavost těchto otázek může přinést i brexit, který bude mít vliv na pokračování členství Spojeného království v již existujících konsorciích ERIC, byť Spojené království bude ve členství spíše pokračovat, problémy mohou generovat třeba otázky příspěvku do rozpočtu apod. [politické prohlášení, v němž se stanoví rámec budoucích vztahů mezi Evropskou unií a Spojeným královstvím, Úř. věst. C 384 ze dne 12. listopadu 2019, bod 12, předpokládá, že otázka členství Spojeného království v jednotlivých konsorciích ERIC bude přezkoumána *ad hoc*; britské předpolí k tomu je obsaženo v *The European Research Infrastructure Consortium (Amendment) (EU Exit) Regulations 2019*].

¹⁶¹ ČR je členem nemalého počtu existujících konsorcií ERIC (podle dostupných údajů jde o 14 z celkem 21 existujících konsorcií, viz: <<https://www.vyzkumne-infrastruktury.cz/konsorciem-evropske-vyzkumne-infrastruktury-eric/>>). V ČR ale není zjevně stanoven žádný pevnější právní rámec pro postup, jakým se rozhoduje o členství ČR v jednotlivých konsorciích, a pro její zastupování v orgánech konsorcií. Úprava těchto otázek se zjevně ujednává pro jednotlivé případy, a to s obecným odkazem na kompetenční zákon (jak se uvádí na: <<https://www.vyzkumne-infrastruktury.cz/konsorciem-evropske-vyzkumne-infrastruktury-eric/>>, v ČR „je gestorem členství v právnických osobách ERIC Ministerstvo

Nezávisle na tom, v právní rovině existence konsorcií ERIC ukazuje na to, že i v oblasti, kde pravomoci EU nejsou rozhodně všeobjímající a jsou pouze paralelní k pravomocím členských států, jako je tomu v případě výzkumu a technologického rozvoje, může EU nepřehlédnutelně vstupovat na scénu a mít vliv na „pravidla hry“. Zásadní přitom vždy je, zda jednání EU vede fakticky k lepším výsledkům, než k jakým by to bylo možné na národní úrovni. V případě konsorcií ERIC a budování velkých výzkumných infrastruktur tomu tak, jak se zdá, spíše je, byť na jednoznačný závěr je – 10 let od prosazení možnosti zřizovat je – zatím přece jen příliš brzy.

školství, mládeže a tělovýchovy [...], a to z titulu orgánu státní správy zodpovědného za agendu velkých výzkumných infrastruktur a mezinárodní spolupráce ve výzkumu a vývoji“, takže „zabezpečuje výkon členství ČR v právnických osobách ERIC a zastupuje ČR na platformách jejich řídicích orgánů“, a to „v úzké spolupráci se zástupci výzkumné komunity ČR, kteří zajišťují výkon vědeckých aspektů členství ČR“). Jelikož členství v konsorciu ERIC znamená, že ČR musí uznávat právní subjektivitu každého takového konsorcia a jeho širokou způsobilost k právnímu jednání, podílet se na jeho chodu a financování a musí mu též přiznávat zvláštní oprávnění podle nařízení, což jsou otázky, které mají namnoze zákonný rozměr (a mohou přesahovat nejen rámec působnosti MŠMT, ale do jisté míry i výkonné moci jako takové), lze se ptát, zda za účelem zajištění účinného provádění nařízení a kvalifikovaného rozhodování o členství v konsorciích není určité zakotvení minimálního zákonného rozhraní v českém právu, ideálně v zákonu, vhodné. Sama Komise považuje nastavení takového odpovídajícího právního rozhraní za klíčový krok k tomu, aby konsorcia ERIC přinášela výsledky, které se od nich očekávají, srov. Zpráva Komise Evropskému parlamentu a Radě – Druhá zpráva o uplatňování nařízení Rady (ES) č. 723/2009 ze dne 25. června 2009 o právním rámci Společenství pro konsorcium evropské výzkumné infrastruktury (ERIC), s. 5–6.

Autokratický legalismus a vývoj postavení nevládních organizací v právním systému Ruské federace

Nela Laryšová*

Abstrakt: Článek představuje teorii autokratického legalismu profesorky Kim Lane Scheppele. V první části popisuje hlavní charakteristiky této teorie. V druhé části teorii aplikuje na konkrétní případ, a to na výkon práva sdružovacího se zaměřením na postavení nevládních organizací v právním systému Ruské federace. V závěru se článek věnuje evropskému rozměru teorie autokratického legalismu a opatřeními, která přijímají jednotliví aktéři ke zmírnění jeho dopadu.

Klíčová slova: autokratický legalismus, Rusko, nevládní organizace, sdružovací právo

„Občanská společnost je nepostradatelnou zárukou ochrany a rozvoje právního státu. Ti, kteří si přejí právní stát rozložit, jako první zaútočí na občanskou společnost. Každý stát by měl všem jedincům přiznávat veřejné svobody a podporovat organizace občanské společnosti, tak aby mohly prospívat. Nejen proto, že je to tak správné, ale také proto, že je to strategicky nejmoudřejší a nejproduktivnější přístup.“

Michelle Bachelet, Vysoký komisař OSN pro lidská práva,
Helsinky, 6. února 2020¹

Úvod

V posledních dvaceti letech dochází ve světovém měřítku k nárůstu politických režimů, které se označují jako neliberální demokracie. S pojmenováním tohoto typu režimů přišel již v druhé polovině 90. let americký politolog Fareed Zakaria. Ten ve svém článku *Vzestup neliberální demokracie* definuje neliberální demokracii jako typ hybridního režimu nesoucí v sobě prvky demokracie a autoritářství. Tento režim sice formálně respektuje pravidla demokratického procesu, jako jsou například volby, nicméně to není zárukou dodržování základních lidských práv a svobod, jako jsou svoboda projevu, sdružování či shromažďování.² V posledních dvou desetiletích se neliberální demokracie etablovaly nejen ve světě (Brazílie, Etiopie, Pákistán), ale také v Evropě (Maďarsko, Polsko, Rusko).

Jednou z charakteristických vlastností neliberálních režimů je, že jednotlivá lidská práva a svobody nejsou omezovány pouze politickými a mocenskými prostředky, ale

* Mgr. et Mgr. Nela Laryšová. Doktorandka katedry mezinárodního práva Právnické fakulty Univerzity Karlovy. E-mail: nela.srstkova@gmail.com.

¹ Keynote speech by Michelle Bachelet, UN High Commissioner for Human Rights. *Office of the UN High Commissioner for Human Rights* [online]. 6. 2. 2020 [cit. 2020-04-11]. Dostupné z: <<https://bit.ly/3arjlm3>>.

² ZAKARIA, Fareed. *The Rise of Illiberal Democracy*. *Foreign Affairs*. 1997, Vol. 76, No. 6, s. 22–43.

výrazně také prostřednictvím zákonů přijatých demokratickou cestou. Tento fenomén byl pojmenován jako „autokratický legalismus“. Dílčím způsobem byl popsán nejprve ve studiích zabývajících se vývojem neliberální demokracie v konkrétních státech, avšak průlomovou prací, která komplexně prozkoumala a popsala charakteristické rysy tohoto fenoménu, je až článek *Autokratický legalismus*, jehož autorkou je Kim Lane Scheppele z Princetonské univerzity.³ Podle ní je hlavním cílem autokratického legalismu paralyzovat základní stavební kameny demokratického státu a narušit systém brzd a protiváh od institucí (ústavní soudy) přes procesy (volební systémy) až po externí pojistky demokratického systému (svobodná média, opoziční politické strany, občanská společnost).

Tato práce si klade za cíl zformulovat na základě textu Kim Lane Scheppele hlavní charakteristiky autokratického legalismu a aplikovat je na konkrétní případ. Ten se bude zabývat Ruskou federací, která představovala jeden z nejvíce etablovaných neliberálně demokratických režimů na evropském kontinentu, nyní už je řazena mezi režimy autoritativní. Vzhledem k maximálnímu povolenému rozsahu se tato práce zaměří na omezení konkrétního práva, a to práva sdružovacího s důrazem na postavení nevládních organizací v zemi.

Ruská federace byla zvolena z toho důvodu, že během posledních patnácti let zde dochází k velice progresivní právní úpravě nevládních organizací ovlivňující téměř všechny aspekty jejich fungování a existence. Zároveň se obdobný způsob regulace postupně začal prosazovat i v některých dalších zemích, včetně několika členských států Evropské unie. Do jaké míry vývoj v Ruské federaci odpovídá jednotlivým charakteristikám autokratického legalismu tak, jak je definovala Kim Lane Scheppele? Jaký dopad měly nové právní úpravy nevládních organizací na jejich běžné fungování? Mohou nevládní organizace ještě plnit svou roli oněch externích pojistek demokratického právního státu, který je v Ruské federaci ústavně zakotven? A jak je tento vývoj relevantní pro státy Evropské unie?

1. Teorie autokratického legalismu Kim Lane Scheppele

Kim Lane Scheppele je profesorkou sociologie a mezinárodních vztahů v Centru lidských hodnot na Princetonské univerzitě. Scheppele je expertkou na hybridní a autoritativní režimy a jejich vliv na ústavní systémy jednotlivých států. Článek *Autokratický legalismus* vydala v roce 2018.⁴ Pojmy „autokratický legalismus“ nebo „autoritativní legalismus“ se objevovaly v odborné literatuře již před rokem 2018, nicméně většinou bez definic nebo hlubšího vysvětlení tohoto pojmu. Asi nejpodrobněji tento fenomén popsal v jedné z četných prací věnovaných vývoji venezuelského politického systému Javier Corrales, který autokratický legalismus definoval jako systém, který „využívá, zneužívá a neužívá právo ve službě výkonné moci“.⁵

Ve srovnání s Javierem Corralesem se ve svém článku *Autokratický legalismus* Kim Lane Scheppele věnuje výhradně popisu a charakteristickým rysům tohoto fenoménu a svoji teorii dokumentuje na příkladech z jednotlivých států. Autokratický legalismus definuje jako jev, v jehož rámci demokraticky zvolení vůdci využívají svého mandátu

³ SCHEPPELE, Kim Lane. Autocratic Legalism. *The University of Chicago Law Review*. 2018, Vol. 85, No. 2, s. 545–583.

⁴ Ibidem.

⁵ CORRALES, Javier. Autocratic Legalism in Venezuela. *Journal of Democracy*. 2015, Vol. 26, No. 2, s. 37–51.

k tomu, aby provedli právní reformy, které postupně omezují či přímo odstraňují základní stavební kameny demokratického státu a narušují systém brzd a protiváh od institucí (ústavní soudy) přes procesy (volební systémy) až po externí pojistky demokratického systému (svobodná média, opoziční politické strany, občanská společnost).

Tento fenomén je podle ní symptomatický pro autokraty nového typu. Jedná se o charizmatické osobnosti, které jsou často zvoleny v demokratických volbách. V závislosti na ústavním systému daného státu buď vykonávají funkci premiéra, nebo prezidenta. Často stojí v opozici proti zavedeným politickým stranám a voličům slibují změny, které údajně odstraní nedostatky demokratického systému. Jejich ideologie není vyhraněná a často odmítají, že nějakou ideologii vůbec mají. „*Dnešní neliberální političtí vůdci neinklinují k propagaci radikální, autoritativní ideologie, ani nevolají po konci demokracie. Místo toho svoji podporu zakládají na přitažlivosti populismu. Předstírají, že jsou demokratičtí, a slibují reformovat a vylepšit demokracii prostřednictvím omezení vlivu elit.*“⁶

Na základě teorie Kim Lane Scheppele lze zformulovat šest základních charakteristických rysů autokratického legalismu, jejichž prostřednictvím autokraté transformují právní systém daného státu, omezují lidská práva a svobody a zajišťují si dominantní postavení do budoucna.

1.1 Útok na instituce prostřednictvím novelizace ústav

Po svém zvolení autokraté organizují útok na instituce, které mají za úkol kontrolovat výkon jejich mandátů nebo jejich ústavní odpovědnost. Instituce jsou v každém státě napadeny jiným způsobem v závislosti na lokálních podmínkách, nicméně mají ve většině případů shodné základní rysy. Část autokratů po svém nástupu do funkce rozsáhle novelizuje ústavy tak, aby vyhovovaly způsobu jejich vlády. Tak tomu bylo například ve Venezuele za vlády Huga Cháveze nebo v současném Maďarsku, kde je od roku 2010 premiérem Viktor Orbán. Další se soustředí na změnu právního systému prostřednictvím přijímání nových zákonů a výraznější ústavní změny začnou provádět až po několika letech, kdy jsou u moci. To je příklad zejména Ruska, kde je Vladimir Putin v různých vysokých ústavních funkcích u moci již od roku 2000, ale první rozsáhlejší ústavní změny prosadil až v roce 2020.⁷

1.2 Změny právních předpisů směřující k deformaci ústavních institutů a omezování lidských práv a základních svobod

Ve státech, kde hned nedojde k ústavním změnám, jsou jednotlivé právní úpravy přijímány postupně. Časté jsou změny právních předpisů v oblasti pravomocí a složení ústavních soudů. Právě ústavní soudy jsou jedním z cílů nově zvolených autokratů, jelikož mají pravomoc výrazně ovlivnit podobu a osud další jimi prosazované legislativy. Příkladem může být již několik let probíhající justiční reforma v Polsku, v jejímž rámci vládní strana Právo a spravedlnost například prosadila snížení důchodového věku soudců, což by

⁶ LÜHRMANN, Anna – HELLMEIER, Sebastian. *Populism, Nationalism and Illiberalism: A Challenge for Democracy and Civil Society* [online]. February 2020 [cit. 2020-03-29]. Dostupné z: <<https://bit.ly/2xcq85B>>.

⁷ *Zakon RF o popravke k Konstitucii RF „O soveršenstvovanii regulirovanija otdel'nyh voprosov organizacii i funkcionirovanija publičnoj vlasti“*. 14. 3. 2020 [cit. 2021-01-05]. No 1-FKE. Dostupné z: <<https://bit.ly/3pUigLJ>>.

v důsledku znamenalo, že polský nejvyšší soud opustí předčasně až 40 % soudců. Vláda také zavedla nový způsob, jakým bude formována disciplinární komora nejvyššího soudu, a výrazně rozšířila limity kárné odpovědnosti soudců.⁸

Procesy jsou v demokratickém státě nejčastěji narušovány prostřednictvím změn volebních systémů, které mají za cíl omezit konkurenční centra moci, jako například v Rusku, kde byly v roce 2004 zrušeny přímé volby gubernátorů,⁹ nebo zajistit přesvědčivější vítězství vládnoucí strany v parlamentních volbách, jako například v Maďarsku, které v roce 2012 změnilo volební systém tak, aby zvýhodňoval velké politické strany, jako je vládní strana *Fidesz*.¹⁰

Třetí kategorie zákonných ustanovení je přijímána s cílem omezit fungování opozičních politických stran nebo tzv. hlídacích psů demokracie, tedy nezávislých médií a organizací občanské společnosti. Prostřednictvím těchto zákonných ustanovení jsou zpravidla vytvářeny překážky administrativního charakteru, které komplikují registraci a fungování těchto institucí. Zároveň se na ně vztahují další zákony, které jsou obecně používány v neliberálních demokraciích k omezení svobody slova, jako například zákon o extremismu.¹¹

Přestože v předchozích odstavcích byly popsány poměrně výrazné změny zákonů, právní systémy jednotlivých států postupně mění také další méně rozsáhlé novely právních předpisů, které se na první pohled nemusí zdát významné, ale v souhrnu mohou mít výrazný dopad. „Mnohé ze změn, které vedou k deliberalizaci ústavních systémů, jsou vysoce technické, a proto je pro běžného občana složité jim porozumět. Kolik lidí z řad široké veřejnosti chápe důležitost rozdílů ve složitých pravidlech týkajících se jmenování soudců nebo vidí důsledek soudních reforem na samotné rozhodování soudů?“¹²

1.3 Legalismus nových právních úprav a absence jejich hodnotového ukotvení

V současném světě již nepanuje černobílé rozdělení na země, které ovládají diktátoři ve velkém narušující lidská práva a svobody, a země, kde panuje demokracie. Jak poukazuje Kim Lane Scheppele, „noví autokraté si osvojili ústavní a demokratický tón řeči, zatímco úplně vypouštějí jakékoliv závazky k liberálním hodnotám, které dávaly těmto slovům smysl“.¹³ Toto hodnotové „vyprázdňování“ je patrné i při tvorbě zákonů. „Legalistické požadavky jsou pouze formální: zákon splňuje pozitivistickou normu pro uzákonění jako technické záležitosti, když dodržuje stanovená pravidla, bez ohledu na obsahové nebo hodnotové závazky těchto zákonů.“¹⁴ Takto přijaté zákony jsou tedy často technicky v pořádku

⁸ Poland: Judges punished for criticizing government reforms, report finds. In: *Deutsche Welle* [online]. 2020 [cit. 2020-04-02]. Dostupné z: <<https://bit.ly/2wv68dR>>. Zákon snižující věk odchodu do důchodu byl zrušen v důsledku rozsudku Evropského soudního dvora, vydaného v červnu 2019. Viz <<https://bit.ly/2yb1mCE>>.

⁹ Russia: Putin Signs Bill Eliminating Direct Elections of Governors. In: *Radio Free Europe/Radio Liberty* [online]. 2004 [cit. 2020-04-02]. Dostupné z: <<https://bit.ly/2yVG9NP>>.

¹⁰ SCHACKOW, Nathan. *Hungary's Changing Electoral System: Reform or Repression Inside the European Union?* [online]. April 2014 [cit. 2020-04-02]. Dostupné z: <<https://bit.ly/39WIMMZ>>.

¹¹ Online and On All Fronts: Russia's Assault on Freedom of Expression. In: *Human Rights Watch* [online]. 2017 [cit. 2020-04-11]. Dostupné z: <<https://bit.ly/2RutAy>>.

¹² SCHEPPELE, Kim Lane. Autocratic Legalism. *The University of Chicago Law Review*. 2018, Vol. 85, No. 2, s. 545–583.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

a legalistickým autokratům zpětně generují demokratickou legitimitu na národní i mezinárodní úrovni, protože na první pohled nebyly porušeny ústavní principy státu.

1.4 Legitimizace zvolených právních přístupů

Autokraté zdůrazňují, že jimi přijaté zákony čerpají z předloh, které dlouhodobě fungují v tradičních demokraciích, jako jsou například Spojené státy americké či Německo. Při bližším prozkoumání však takové srovnání často pokulhává. „*Autokraté mohou poukazovat na jeden prvek, který převzali z právního řádu jiného státu, ale nezdůrazňují fakt, že do svých reforem opomněli zahrnout další prvky, kterými tento stát samostatně vadný prvek ve svém právním řádu kompenzoval.*“¹⁵ Scheppele například uvádí Maďarsko, které při změně svého volebního systému převzalo tzv. *gerrymandering*, který funguje v USA, a zkombinovalo jej s některými prvky německého volebního systému. Ve výsledku vznikl hybridní volební systém, který méně odráží hlasy jednotlivých voličů a usnadňuje výrazné volební vítězství dominantní politické straně. To vše bez dodatečných záruk, které jak americký, tak německý systém obsahuje.¹⁶

1.5 Zachování demokratické tváře a existence opozice

S předchozím bodem souvisí i snaha autokratů zachovat zdání existence demokratického systému v jejich státech, a to zejména navenek směrem k mezinárodnímu společenství. I přes několikaleté aktivní působení autokratů je v jednotlivých zemích ponechána část struktur, které s jejich kroky nesouhlasí, ať už se jedná o politické strany, nezávislá média či nevládní organizace. Jejich existence je následně prezentována jako argument, který potvrzuje svobodný a demokratický charakter daného státu. Autokraté nepoužívají metody svých předchůdců. Místo přímého porušování základních lidských práv činnost svých odpůrců omezují méně drastickými metodami, jako jsou například častější prověrky daňovými orgány nebo prostřednictvím nátlaku na zaměstnavatele, inzerenty nebo majitele nemovitostí, ve kterých mají opoziční organizace či média své sídlo.

„*Samozřejmě je jistým znamením pokroku, že noví autokraté se vyhýbají masovému porušování lidských práv a tolerují limitovanou opozici. Nicméně noví autokraté si našli jiné prostředky nátlaku, které nejsou vnímány jako závažná porušení lidských práv. Naučili se, že mohou konsolidovat svou moc tak, že jednoduše přesvědčí své oponenty, aby se vzdali, zůstali doma a hleděli si svého. Nepotřebují zavírat nebo zabíjet ty, kteří protestují proti autokracii, pouze je musí přimět, aby tolerovali zmenšenou míru svobod, která se momentálně nabízí.*“¹⁷

1.6 Sdílení úspěšných strategií mezi státy

Jak bylo již řečeno v úvodu k této kapitole, autokrati nepoužívají jednotnou strategii. Přesto lze vysledovat, že se při přijímání represivních zákonů jednotlivé státy od sebe

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Hungary: An Election in Question, Part 1. *New York Times* [online]. 2014 [cit. 2020-04-13]. Dostupné z: <<https://bit.ly/3bi2nHK>>.

¹⁷ SCHEPPELE, Kim Lane. *Autocratic Legalism*, s. 545–583.

vzájemně inspirují. Některé zákony jsou přebírány nejen tematicky, ale i obsahově, a to včetně doslovného kopírování zákonných ustanovení. Například Maďarsko si od Ruska „vypůjčilo“ zákon o nevládních organizacích, které plní funkci zahraničního agenta (bude o něm řeč v druhé části této práce), a to včetně značné části jeho obsahu. Dále se výrazně inspirovalo tureckou reformou ústavního soudu, která zvýšila počty ústavních soudců a zároveň výrazně rozšířila jejich pravomoci tak, aby se museli zabývat i individuálními podáními jednotlivců, což vedlo k výslednému rozmělnění jejich agendy a k faktické nemožnosti fungovat jako soudní orgán ochrany ústavnosti.¹⁸ Nicméně, jak poznamenává Kim Lane Scheppele, ne všechny autokratické režimy se pohybují po stejné trajektorii a mají identické cíle, proto se i jejich metody musí do jisté míry lišit. Některé režimy, které byly označovány jako autokratické, se později vrátily na cestu liberální demokracie (Ekvádor), některé naopak směřují k čistému autoritarismu (Rusko, Turecko).

2. Aplikace teorie autokratického legalismu na situaci nevládních organizací v Ruské federaci

Ruská federace je v podstatě průkopníkem autokratického legalismu na evropském kontinentě. Slavnou tezi o tom, že demokracie není vláda, ale diktatura zákona, Vladimir Putin pronesl již v roce 2000 a od té doby se jeho již dvacet let trvající vláda vyznačuje mimo jiné také neobvykle vysokou legislativní aktivitou.¹⁹ Na rozdíl od dalších evropských autokratických režimů, jako je například Maďarsko, Rusko není členem Evropské unie a velice omezeně reflektuje požadavky i těch mezinárodních organizací, jejichž členem stále zůstává (zejména se jedná o Radu Evropy a Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě). Z tohoto důvodu jeho legislativní vývoj diktovaný vládnoucí elitou probíhal v podstatě neomezeně, a je na něm tedy možné dobře demonstrovat, jaký průběh a dopady může mít autokratický legalismus na ústavní zřízení i na jednotlivá lidská práva a základní svobody.

Vzhledem k maximálnímu povolenému rozsahu se tato práce zaměřuje pouze na jeden prvek, a tím je funkce a činnost občanské společnosti se zaměřením na nevládní organizace. Nevládní organizace jsou jednou ze základních součástí občanské společnosti a hrají důležitou roli v každém demokratickém státě. Jejich legitimita vyplývá zejména ze svobody sdružování, shromažďování a svobody projevu, které garantuje řada mezinárodně-právních dokumentů, včetně Evropské úmluvy o ochraně lidských práv.

V Ruské federaci to občanská společnost ve všech svých podobách nikdy neměla jednoduché. Rusko má bohatou tradici boje proti různým nezávislým a opozičním hlasům jak v období monarchie, tak po celou sovětskou éru. Ke spíše neformálnímu tlaku na občanskou společnost docházelo i po rozpadu Sovětského svazu a během demokratizace země v 90. letech. Nicméně od nástupu Vladimíra Putina k moci v roce 2000 tento tlak postupně zesiloval a stával se systematictější a cílenější. Jedním z jeho hlavních nástrojů byla i nová legislativa, která se na občanskou společnost a zejména její formalizovanou součást v podobě nevládních organizací přímo zaměřovala.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Otkrytoje pis'mo Vladimira Putina k rossijskim izbrateljam. In: *Kommersant* [online]. 2000 [cit. 2020-04-04]. Dostupné z: <<https://bit.ly/2VkszWT>>.

2.1 Útok na instituce prostřednictvím novelizace ústav – vyčkávací taktika

Na rozdíl od většiny autokratických vládců Vladimir Putin nezačal svou vládu novelizací ruské ústavy z roku 1993. Právě naopak, na fakt, že ústavu jakožto základní dokument státu nehodlá výrazně měnit, poukazoval až do roku 2020. Nezávisle na funkci, ve které se nacházel, však Vladimir Putin za 20 let své vlády i bez ústavních změn zvládl restrukturalizovat vnitřní fungování ruského státu a postupně přesunout těžiště moci výrazně směrem k výkonné moci. To, jak celý systém funguje, se ukázalo na počátku roku 2020, kdy prezident nečekaně předložil návrh ústavní reformy, která se týkala čtrnácti článků ústavy a obsahovala výrazné změny, jako například zavedení přednosti ruského práva před právem mezinárodním nebo zákaz výkonu veřejných funkcí pro osoby, které mají zároveň jiné než ruské občanství nebo trvalý pobyt v zahraničí. Samostatnou kapitolou je zvyšování pravomocí prezidenta na úkor dalších složek státní moci.²⁰

Přesto, že se jednalo o bezprecedentní reformu, ať už formálně nebo obsahově, prošla zákonodárným procesem neuvěřitelně rychle. Dne 15. ledna 2020 předložil prezident návrh zákona dolní komoře ruského parlamentu, Státní dumě. Dne 11. března byl zákon schválen Státní dumou ve třetím čtení poté, co byly přijaty návrhy některých zákonodárců, jako například anulování dosavadních volebních období Vladimira Putina. Ten tak může opět kandidovat v příštích prezidentských volbách. Dne 11. března byl zákon schválen horní komorou ruského parlamentu, Radou federace. Dne 13. března daly svůj souhlas také subjekty federace a 14. března prezident zákon podepsal. V ten samý den se zákonem začal zabývat ruský ústavní soud, který již 16. března 2020 potvrdil, že ústavní reforma je v souladu s ústavou.²¹

Na tomto příkladu je dobře vidět, jaké dopady má autokratický legalismus v dlouhodobém měřítku, kdy deformace jednotlivých institutů státní moci negativně ovlivňuje legislativní proces v tradičním slova smyslu a usnadňuje přijetí i tak významných změn, jako je novela ústavy, v rekordně krátkém čase a bez kritické diskuse nad jejím obsahem.

2.2 Změny právních předpisů směřující k deformaci ústavních institutů a omezování lidských práv a základních svobod – legislativní úpravy týkající se nevládních organizací

Stejně efektivně jako nové ústavní změny probíhalo v Ruské federaci také přijímání nových zákonů, které byly zaměřené na omezení externích pojištěk demokratického systému, jako jsou například nevládní organizace. Pro účely této práce se za nevládní organizaci považují formálně zaregistrované organizace občanské společnosti, které jsou nezávislé na vládě a jejichž hlavním účelem není tvorba zisku. Tyto organizace se snaží chránit a prosazovat veřejně prospěšné cíle, jako je například ochrana lidských, sociálních a kulturních práv, zdravého životního prostředí nebo podpora menšin. V ruské legislativě jsou

²⁰ *Zakon RF o popravke k Konstitucii RF „O soveršenstvovanii regulirovanija ot del'nyh voprosov organizacii i funkcionirovanija publičnoj vlasti“*. 14. 3. 2020 [cit. 2021-01-05]. No 1-FKE. Dostupné z: <<https://bit.ly/3pUigLJ>>.

²¹ Průběh legislativního procesu je k dispozici pro nahlédnutí na webových stránkách Systému zabezpečení legislativní činnosti: <<https://bit.ly/2V09xuD>>.

tyto organizace souhrnně nazývány jako „nekomerční organizace“ a upravuje je příslušný zákon.²² V české právní terminologii by se formálně jednalo o spolky.

Jak bylo již řečeno výše, na ruské nevládní organizace byla určitá míra nátlaku vykonávána od počátku existence Ruské federace (1991). Jednalo se však pouze o jednorázové případy, nikoliv o širší iniciativu podporovanou státem. V hledáčku státu byly zejména ty nevládní organizace, které se zabývaly pro stát citlivými tématy, jako například ochranou obětí válek v Čečensku. Tyto organizace čelily hlavně překážkám administrativního charakteru, obtěžování ze strany policejních složek nebo negativním mediálním kampaním, a to zejména ve státních nebo se státem vlastnickými strukturami spojených médiích.²³

Zvýšenou pozornost státní moci směrem k činnosti nevládních organizací na území Ruské federace bylo možné zaznamenat v souvislosti s dílčími novelami zákona o nevládních organizacích, přijatými v letech 2006 a 2009. Tyto novely „na nevládní organizace uvalily obtížně splnitelné požadavky, co se týče poskytování informací o jejich činnostech, a poskytly byrokratům širokou rozhodovací pravomoc ohledně toho, které organizace mohou být registrované. Zároveň omezovaly činnost nevládních organizací v oblastech, které stát považoval za nevhodné“.²⁴ Přestože část novel byla v důsledku mezinárodního tlaku později zrušena, tyto novely předznamenávaly, jakým směrem se vládní politika a tvorba práva bude v nejbližších letech pravděpodobně ubírat.

Na legislativní úpravu nevládních organizací měla značný vliv také aktuální politická situace v zemi. V nultých letech 20. století se pomalu měnila geopolitická realita postsovětského prostoru prostřednictvím tzv. barevných revolucí (gruzínská revoluce růží v roce 2003, oranžová revoluce na Ukrajině v roce 2004, kyrgyzská tulipánová revoluce v roce 2006). Druhou vlnu protivládních protestů ve světě přineslo tzv. arabské jaro, které započalo na konci roku 2010. Protesty se neohraničily pouze na země severní Afriky, ale postupně se rozšířily do dalších zemí a Rusko nebylo výjimkou.²⁵

Zatímco tamní politický systém vykazoval v roce 2011 známky stagnace, občanská společnost byla stále aktivnější. Během roku 2011 se v Rusku odehrály stovky demonstrací, které vyvrcholily v prosinci roku 2011, kdy byla vládní strana Jednotné Rusko obviněna z rozsáhlých podvodů během parlamentních voleb. Další vlna protestů následovala ani ne půl roku poté, v květnu roku 2012, když byl Vladimir Putin opět zvolen ruským prezidentem. Jednalo se o nejrozsáhlejší protesty od rozpadu Sovětského svazu, které se neomezily jen na Moskvu, ale poprvé se přelily také do jinak málo aktivních regionů. Za organizátora a hybnou sílu protestů ruský prezident Vladimir Putin označil nevládní organizace financované ze zahraničí.²⁶

Krátce po těchto protestech byl v červenci roku 2012 poslanci vládnoucí strany Jednotné Rusko předložen zákon, který výrazně změnil podobu a fungování nevládních organizací v Rusku. Tzv. zákon o zahraničních agentech (celým názvem „O změnách zákonnů Ruské federace týkajících se regulace aktivit nekomerčních organizací vykonávajících

²² *Federal'nyj zakon „O nekommerčeskich organizacijach“*. 1996 [cit. 2020-04-15], N 7-FE. Dostupné z: <<https://bit.ly/2Ru1rbo>>.

²³ Freedom in the World 2013. In: *Freedom House* [online]. 2013 [cit. 2020-04-21]. Dostupné z: <<https://bit.ly/2X60ys2>>.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ The “Arab Spring”: Five years on. In: *Amnesty International* [online]. 2015 [cit. 2020-04-21]. Dostupné z: <<https://bit.ly/2JUAXM3>>.

²⁶ Russian election: Biggest protests since fall of USSR. *BBC News* [online]. 2011 [cit. 2020-04-21]. Dostupné z: <<https://bbc.in/3a324iN>>.

funkci zahraničního agenta“) novelizoval řadu zákonů vztahujících se na nevládní organizace a ještě tentýž měsíc ho schválily obě komory parlamentu a podepsal prezident Vladimir Putin.²⁷

Subjektem tohoto zákona jsou nevládní organizace, které jsou nově povinny se zaregistrovat jako zahraniční agent, pokud jsou ruskými právníckými osobami, získávají finance ze zahraničí a zabývají se politickými aktivitami. Financemi ze zahraničí jsou všechny druhy finančních aktiv a majetku od zahraničních vlád a jejich orgánů, mezinárodních organizací, zahraničních fyzických osob i ruských právníckých osob, které získávají finanční prostředky z výše uvedených zdrojů. Zákon nestanovuje žádnou hranici, a proto k zařazení organizace do seznamu zahraničních agentů může vést i nepatrná suma.

Pojem „politická aktivita“ je zákonem definován jakožto účast v „*politických aktech zaměřených na ovlivňování rozhodnutí veřejných orgánů, změnu veřejné politiky nebo ovlivňování veřejného názoru na vládní politiku*“.²⁸ Tato definice má široké možnosti výkladu, a umožňuje tak selektivní aplikaci zákona na velké množství subjektů. K pojmu politické aktivity se vyjádřila i Evropská komise pro demokracii prostřednictvím práva (Benátská komise), která ve svém názoru poznamenala, že „*příliš široká a nejasně formulovaná ustanovení mohou poskytnout prostor pro svévolné jednání, protože mohou vést k diskriminačnímu výkladu a neodůvodněným omezením*“.²⁹

Podle původní verze zákona o zahraničních agentech byly nevládní organizace zodpovědné za vlastní registraci při splnění zákonem stanovených podmínek. Vzhledem k tomu, že dobrovolně se registrovala pouze jediná organizace, zákon byl v roce 2014 novelizován a pravomoc vyhledávat a zařazovat nevládní organizace do rejstříku zahraničních agentů přešla na ruské ministerstvo spravedlnosti.³⁰ V důsledku této novely začal počet organizací narůstat, a to z jedné organizace v roce 2013 přes 29 organizací (2014) po 81 organizací (2015).³¹ V současné době (leden 2020) je v rejstříku zahraničních agentů zapsáno 75 nevládních organizací.³² „*Počet organizací v rejstříku není sám o sobě indikátorem problémů, které vznikly v souvislosti s přijetím zákona o zahraničních agentech. Mnoho organizací bylo z rejstříku vymazáno poté, co odmítly zahraniční financování nebo v důsledku svého rozpuštění*“, poznamenává analýza ruské nevládní organizace *Public Verdict*.³³

Jaké jsou povinnosti nevládních organizací – zahraničních agentů? Většina povinností je administrativního charakteru. Dozorujícímu státnímu orgánu jsou povinny odevzdávat informace o svých aktivitách každého půl roku a přehled o finančních operacích na čtvrtletní bázi. Jednou ročně jsou předmětem plánované kontroly, další kontroly mohou

²⁷ *Federal'nyj zakon „O vnesenii izmenenij v otdel'nyje zakonodatel'nyje akty Rossijskoj federacii v časti regulirovanija dejatel'nosti nekommerčeskich organizacij, vypolnjajuščich funkcii inostrannogo agenta“*. 2012 [cit. 2020-04-15], N 121-FE. Dostupné také z: <<https://bit.ly/2wA9EDO>>.

²⁸ *Ibidem*, čl. 1, odst. 2). pism. b.

²⁹ *Opinion on Federal Law N. 121-FZ on Non-Commercial Organisations (“Law on Foreign Agents”)*. *Strasbourg: Venice Commission* [online]. 2014 [cit. 2020-04-15]. Dostupné z: <<https://bit.ly/2V6fhmQ>>.

³⁰ *Federal'nyj zakon „O vnesenii izmenenij v stat'ju 32 Federal'nogo zakona O nekommerčeskich organizacijach“*. 2014 [cit. 2021-01-05]. N 147-FE. Dostupné také z: <<https://bit.ly/38h6tB9>>.

³¹ V Rusii dejstvujut bolee 350 norm zakonodatel'stva, s pomošč'ju kotorych vlasti diskriminirujut NKO „inostrannyh agentov“. *Obščestvennyj verdikt* [online]. 2018 [cit. 2020-04-15]. Dostupné z: <<https://bit.ly/32cQroR>>.

³² Rejstřík nevládních organizací – zahraničních agentů je dostupný na webových stránkách Ministerstva spravedlnosti RF: <<https://bit.ly/35qZ7sY>>.

³³ V Rusii dejstvujut bolee 350 norm zakonodatel'stva, s pomošč'ju kotorych vlasti diskriminirujut NKO „inostrannyh agentov“. *Obščestvennyj verdikt* [online]. 2018 [cit. 2020-04-15]. Dostupné z: <<https://bit.ly/32cQroR>>.

být provedeny v případech vymezených zákonem, jako například pokud si tak vyžádá státní zástupce, nebo pokud aktivity organizace vykazují známky extremismu. Tyto organizace zároveň nemohou získávat žádné finance z veřejných rozpočtů, nebo se věnovat určitým činnostem, jako je například monitoring voleb nebo vyšetřování korupce.

Zároveň jsou nevládní organizace – zahraniční agenti povinny označovat všechny materiály, které publikují v tisku, na webových stránkách i na sociálních sítích, informací, že dané materiály byly vytvořeny zahraničním agentem. Označení zahraničního agenta nemá vliv pouze na vnitřní fungování jednotlivých nevládních organizací. Zároveň také poškozují pověst nevládní organizace a odrazuje její podporovatele i příjemce pomoci. „*Pojem zahraniční agent má negativní historické konotace, jelikož v období Sovětského svazu byl používán k označení zahraničních špiónů nebo zrádců a nese s sebou tedy jisté stigma.*“³⁴ V důsledku přijetí zákona o zahraničních agentech se tak ruské nevládní organizace staly daleko izolovanější od mezinárodního společenství a také od ruské veřejnosti, která na jejich aktivity začala hledět s jistým podezřením.

Zejména pro malé nevládní organizace a nevládní organizace nacházející se v ruských regionech je takřka nemožné splnit všechny zákonné požadavky bez toho, aby se částečně přestaly věnovat hlavnímu předmětu své činnosti. Pokuty, které mohou být uloženy za nesplnění zákonných ustanovení, jsou nepřiměřeně vysoké a pro postižené organizace často devastující. Neoznačení nevládní organizace jako zahraničního agenta v tištěných materiálech nebo materiálech publikovaných na internetu může být pokutováno až do výše 500 tisíc rublů (přibližně 150 tisíc korun) pro organizaci a do výše 300 tisíc rublů (přibližně 90 tisíc korun) pro jejího představitele. V některých zákonem stanovených případech je možná i trestní odpovědnost představitele nevládní organizace s trestní sazbou až do dvou let odnětí svobody.³⁵

Z těchto příčin se některé nevládní organizace rozhodly preventivně samy likvidovat ještě před tím, než byly ministerstvem spravedlnosti identifikovány a do rejstříku zařazeny. Podle odhadů jen do roku 2015 přestalo fungovat na 33 % ruských nevládních organizací.³⁶ V současné době mnohé z nich fungují jako nezaregistrované občanské iniciativy nebo v jiných právních formách, na které se zákon o zahraničních agentech nevztahuje (například se jedná o obchodní společnosti). Mnoho nevládních organizací úplně zaniklo.

2.3 Legalismus nových právních úprav a absence jejich hodnotového ukotvení – lidská práva ustupují veřejnému zájmu

Zákon o zahraničních agentech omezuje sdružovací právo, které je nejen zakotveno v ruské ústavě, ale je také předmětem mezinárodněprávních závazků Ruské federace. Tento fakt potvrdila i řada mezinárodních organizací, jako například Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě nebo Rada Evropy prostřednictvím analýzy Benátské komise.

³⁴ *Opinion No. CommDH (2013)15 of the Commissioner for Human Rights on the Legislation of the Russian Federation on Non-Commercial Organisations in Light of Council of Europe Standards.* Strasbourg: Commissioner for Human Rights, 2013. Dostupné z: <<https://bit.ly/2XUEqm6>> [cit. 2020-04-15].

³⁵ Kodeks Rossijskoj Federacii „Ob administrativnich pravonarufenijach“. 2001 [cit. 2020-01-10], N 195-FE, čl. 19.34. Dostupné z: <<https://bit.ly/2XrWKBD>>.

³⁶ Foreign agent' law has put 33 percent of Russia's NGOs out of business. In: *Bellona* [online]. 2015 [cit. 2020-04-07]. Dostupné z: <<https://bit.ly/2VomZYn>>.

„Státy mohou zajistit, aby aktivity a účel jednotlivých sdružení byl v souladu s pravidly obsaženými v národní legislativě, nicméně musí tak činit způsobem, který je slučitelný s jejich závazky vyplývajícími z Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod a dalších mezinárodních právních instrumentů.“³⁷ Část postížených nevládních organizací podala žalobu k Evropskému soudu pro lidská práva. Tato žaloba byla komunikována v roce 2017 a stále se čeká na rozsudek.³⁸

Ruská federace zákon nezrušila nebo nenovalizovala. Naopak, pokračovala dále v tlaku na nevládní organizace, ať už prostřednictvím důsledné implementace stávající právní úpravy nebo přijímáním nové legislativy. V roce 2015 byl přijat tzv. Zákon o nežádoucích organizacích, který se zaměřil na zahraniční nebo mezinárodní organizace, jež ruské nevládní organizace podporují.³⁹ Zákon o nežádoucích organizacích opravňuje státní zastupitelství, aby zakázalo působení těchto organizací v Rusku, pokud narušují státní zájmy v oblasti bezpečnosti, obrany nebo ústavní pořádek země. V současné době je v rejstříku nežádoucích organizací, který spravuje Ministerstvo spravedlnosti RF, třicet jedna subjektů. Primárně byly na seznam zařazeny americké fondy, postupně se na něj dostávaly i další zahraniční organizace, které se z různých důvodů staly nepohodlnými, jako například česká nevládní organizace Člověk v tísni nebo *Prague Civil Society Center*.⁴⁰

K zákonu o zahraničních agentech se také vyjádřil ruský ústavní soud. Ten ve svém usnesení potvrdil tezi, kterou prosazovali provládní politici včetně ruského prezidenta Vladimíra Putina. Zákon podle něj neodporuje ruské ústavě a zákonná ustanovení jsou zaměřena pouze na „zajištění transparentnosti činnosti nevládních organizací. [...] [A] nebrání neziskovým organizacím ve svobodném hledání a přijímání peněz a jiného majetku ze zahraničních i ruských zdrojů.“ Pojem zahraniční agent podle Ústavního soudu nevyvolává negativní konotace a nevládní organizace nediskredituje. Naopak, vyčlenění takových organizací slouží k ochraně vážného veřejného zájmu a zájmu státu. Jediná část označená jako neústavní byly výše pokuty pro nevládní organizace.⁴¹

Právě neurčité pojmy jako ochrana veřejného zájmu nebo národní bezpečnosti jsou při přijímání obdobných zákonů klíčové. Legislativou často nejsou definovány a lze pod ně subsumovat v podstatě jakoukoliv činnost a ospravedlnit omezení lidských práv v dané oblasti. Rovnováha mezi veřejným zájmem a lidskými právy jednotlivců se zde nebere v potaz. Veřejný a státní zájem v těchto případech často splývá. Často uplatňuje tzv. přístup „à la carte“, kdy není zachována proporcionalita a jedno právo je preferováno na úkor druhého. Liberální a přirozenoprávní hodnoty v podobě lidských práv ustupují legalistickému pojetí práva a dominantní roli státu.

³⁷ *Opinion on Federal Law N. 121-FZ on Non-Commercial Organisations (“Law on Foreign Agents”)*. Strasbourg: Venice Commission, 2014. Dostupné z: <<https://bit.ly/2V6fhmQ>> [cit. 2020-04-15].

³⁸ Application no. 9988/13, ECODEFENCE and others against Russia and 48 other applications. 2017 [cit. 2020-04-13]. Dostupné z: <<https://bit.ly/2Vjt7Rv>>.

³⁹ Federal'nyj zakon „O vnesenii izmenenij v otdel'nyje zakonodatel'nyje akty Rossijskoj Federacii“. 2015 [cit. 2020-04-15]. No129-FE. Dostupné také z: <<https://bit.ly/2RBAkvf>>.

⁴⁰ Perečen' inostrannyh i meždunarodnyh nepravitel'stvennyh organizacij, dejatel'nost' kotoryh priznana neželatel'noj na territorii Rossijskoj Federacii. In: *Minjust Rossii* [online]. [cit. 2021-01-05]. Dostupné z: <<http://bit.ly/38cWFla>>.

⁴¹ Postanovlenije Konstitucionnogo Suda RF „Po delu o proverke konstitucionnosti položenij punkta 6 stat'i 2 i punkta 7 stat'i 32 Federal'nogo zakona „O nekommerčeskich organizacijach“, časti šestoj stat'i 29 Federal'nogo zakona „Ob obščestvennyh objedinenijach“ i časti 1 stat'i 19.34 Kodeksa Rossijskoj Federacii ob administrativnyh pravonarušeh-nijach“. 2014 [cit. 2021-01-05]. N 10-P. Dostupné také z: <<https://bit.ly/2Ln9tTg>>.

2.4 Legitimizace zvolených právních přístupů – zákon FARA

Již od svého přijetí byl zákon o zahraničních agentech přímo spojován se svojí údajnou americkou „předlohou“ – zákonem FARA. Tento narativ legitimizující přijetí ruského zákona je aktivně používán do dnešní doby a byl přejat i médii a částí veřejnosti, a to nejen v Rusku, ale také za jeho hranicemi. Zákon FARA (*the Foreign Agents Registration Act*) byl přijat v USA v roce 1938, jakožto prostředek boje s nacistickou propagandou. Zákon požadoval, aby osoby představující zájmy cizí mocnosti v politické nebo kvazi politické funkci odhalily svůj vztah se zahraniční vládou a poskytly informace o souvisejících aktivitách a financích.⁴² Zákon s několika významnými novelizacemi platí dodnes.

Komparaci těchto dvou zákonů se v roce 2017 věnovali dva vědci z Masarykovy Univerzity v Brně, Mgr. Miroslava Pavlíková a prof. JUDr. PhDr. Miroslav Mareš, Ph.D. Ve svém článku *Komparace zákonů o zahraničních agentech: případ USA a RF* poukázali na mnoho podstatných rozdílů mezi oběma zákony a na jejich odlišnou implementaci. Asi nejmarkantnějším rozdílem je fakt, že zákon FARA se nevztahuje na nevládní organizace, a to ani v případech, kdy jsou tyto vlastněny a financovány ze zahraničních zdrojů. Jeho subjekty jsou osoby, které se zapojují do politických aktivit v USA a jsou pod kontrolou zahraničního vedení a prokazatelně reprezentují jeho zájmy.⁴³ Jedná se tedy spíše o zákon zaměřený na regulaci lobbingu.

Oproti tomu v ruském případě je pojem politická aktivita vztažený „na jakékoliv s politikou spojené činnosti, tedy i na činnosti organizace věnující se analýze politické reality bez snahy do ní aktivně zasahovat“.⁴⁴ Vzhledem k užšímu pojetí zákona se v průměru vede také výrazně menší počet řízení na jeho základě. Ta mají charakter sporného řízení, ve kterém se mohou vyjádřit obě strany. V Ruské federaci jsou nevládní organizace – zahraniční agenti registrovány bez svého vědomí na základě rozhodnutí Ministerstva spravedlnosti, jehož rozhodnutí mohou napadnout posléze soudní cestou.

„Kontrast mezi oběma zákony je možné ilustrovat zejména prostřednictvím aplikace na nevládní organizace, které jsou z působnosti amerického zákona vyloučeny, zatímco ruský zákon jejich činnost významně reguluje a zanesením do registru stigmatizuje. Nutno však ještě dodat, že účel obou zákonů zamýšlený daným režimem je sice odlišný, nicméně jako nástroj jsou podobné, neboť každé takové opatření může být při odstranění liberálních pojmů zneužito,“⁴⁵ uzavírají autoři.

Přesto, že komparace obou zákonů jednoznačně ukazuje na výrazné rozdíly, které mezi nimi existují, odkazy na zákon FARA jsou v Ruské federaci stále aktivně používány. Argument zákonem FARA využil například ruský ústavní soud, když v roce 2017 komunikoval žalobu skupiny nevládních organizací – zahraničních agentů k Evropskému soudu pro lidská práva.⁴⁶ Na zákon se také pravidelně odkazuje prezident Vladimir Putin.⁴⁷

⁴² 22 U.S. Code. Chapter 11 – Foreign Agents and Propaganda §§ 601–621. [cit. 2020-09-15]. Dostupné z: <<http://bit.ly/3b8mUBu>>.

⁴³ Ibidem, § 611.

⁴⁴ PAVLÍKOVÁ, Miroslava – MAREŠ, Miroslav. Komparace zákonů o zahraničních agentech: případ USA a RF. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2017, roč. 25, č. 4, s. 643–659.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Foreign agent' law has put 33 percent of Russia's NGOs out of business. In: *Bellona* [online]. 2015 [cit. 2020-04-07]. Dostupné z: <<https://bit.ly/2VomZYn>>.

⁴⁷ O graždanskom obščestve i inoagentach (interv'ju TASS). *Kremlin.ru* [online]. 2020 [cit. 2020-04-10]. Dostupné z: <<https://bit.ly/2yU1erR>>.

I přes dostupnost řady srovnávacích článků i textů obou zákonů je argument o tom, že zákon o zahraničních agentech je pouhou kopií zákona FARA, neustále opakován s cílem přesvědčit zejména ruskou veřejnost o pravdivosti dané teze.

2.5 Zachování demokratické tváře a existence opozice – nesnadná každodennost

Zatímco totalita 20. století hrubě narušovaly lidská práva, autokraté 21. století se tváří, že jimi prováděné změny jsou v souladu s ústavními systémy zemí, kterým vládnou. Zároveň se snaží zachovávat zdání normálnosti. Nevládní organizace v Ruské federaci existují, nikdo je nezakázal. V praxi však byly nevládním organizacím prostřednictvím zákona o zahraničních agentech omezeny finanční prostředky poskytované ze zahraničí, což bylo pro mnoho z nich likvidační.

Nevládní organizace, které se rozhodly, že zůstanou zapsané v seznamu zahraničních agentů, mají sice přístup k financím ze zahraničí, na druhou stranu musí plnit řadu zákonem stanovených nadstandardních povinností a za jejich nesplnění jsou správně i trestně odpovědné, což je úkol náročný na čas i lidské zdroje. Okruh jejich zahraničních donorů se pomalu zužuje tak, jak jsou přidávány nové a nové organizace do seznamu nežádoucích organizací. Jednoduché není také udržet si podporu veřejnosti, jelikož zejména státní orgány a státem vlastněná či podporovaná média pravidelně rozšiřují lživé a poplašné informace, které poškozují jejich pověst. Často dochází také k fyzickým útokům a obtěžování ze strany různých nacionalistických organizací a skupin.⁴⁸

Stát v tomto ohledu jedná také proaktivně a podporuje zakládání tzv. GONGOs (*government-organized non-governmental organizations*), což jsou subjekty, které se tváří jako tradiční nevládní organizace, ale na rozdíl od nich bezmezně podporují a prosazují vládní politiku a ideologii doma i v zahraničí. Tyto organizace často čerpají zdroje vydělené na podporu občanské společnosti ve státních rozpočtech.

2.6 Sdílení úspěšných strategií mezi státy – přijetí zákona o zahraničních agentech v dalších státech

Ruská federace inspirovala další státy k přijetí obdobné legislativy. Primárně to byly státy bývalého Sovětského svazu. „Mezi státy bývalého Sovětského svazu existuje určité sdílení nejhorsších praktik. Zejména autoritativní a semiautoritativní režimy neformálně spolupracují a vzájemně se od sebe učí o úspěšných metodách, které jim mohou pomoci konsolidovat jejich moc. To je jeden z důvodů proč se represivní legislativa a praxe při jejím uplatnění rozšiřuje po celém regionu.“⁴⁹ Zákony o nevládních organizacích – zahraničních agentech byly postupně přijímány zejména v autoritativněji orientovaných zemích postsovětského prostoru, jako je Ázerbájdžán (2015), Kazachstán (2015) nebo v mezinárodně neuznaném Podněstří (2017). Projednávaly je také zákonodárné sbory Ukrajiny (2014, projednávání bylo přerušeno Revolucí důstojnosti) nebo Kyrgyzstánu (2016, návrh zákona nebyl schválen kyrgyzským parlamentem).

⁴⁸ Aktivisty NOD napali na účastníkov škol'nogo konkursu „Memoriala“. *Deutsche Welle* [online]. 2016 [cit. 2020-04-14]. Dostupné z: <<https://bit.ly/2wFzgiP>>.

⁴⁹ HUG, Adam. Sharing worst practice: How countries and institutions in the former Soviet Union help create legal tools of repression. In: *The Foreign Policy Center* [online]. May 2016 [cit. 2020-04-13]. Dostupné z: <<https://bit.ly/2VyPSRR>>.

Zákony inspirované ruskou předlohou se v obdobných případech v minulosti nedostaly za hranice postsovětského prostoru, v tomto případě byla situace jiná. „*Pouze v posledních dvou letech bylo přijato téměř 40 zákonů, které zasahují do sdružovacího práva a brání práci občanské společnosti a jedinců, kteří se v ní účastní. [...] Tento fenomén lze zaznamenat ve všech světových regionech.*“⁵⁰ Obdobné zákony byly přijaty například v Egyptě (2015), Ekvádoru (2017) nebo v Izraeli (2017), ale také ve dvou státech Evropské unie, a to v Maďarsku (2017) a v Polsku (2017).⁵¹

Ruskou předlohou se inspirovala zejména maďarská varianta zákona. Oba zákony sdílejí také identickou ideu, která stála za přijetím zákona, a to, že organizace financované ze zahraničí prostřednictvím svého vlivu na společnost slouží jiným zájmům než zájmům národa, a proto mohou představovat vysoké riziko pro národní suverenitu a bezpečnost. V preambuli maďarského zákona se uvádí, že „*podpora z neznámých zahraničních zdrojů (organizací občanské společnosti) může být využívána zahraničními zájmovými skupinami k podpoře – prostřednictvím společenského vlivu těchto organizací – jejich vlastních zájmů místo cílů společnosti ve společenském a politickém životě Maďarska*“ a že tato podpora „*může ohrozit politické a hospodářské zájmy země, jakož i nerušené fungování zákoných institucí*“.⁵²

Maďarský zákon o „transparentnosti organizací financovaných ze zahraničí“ ukládá všem nevládním organizacím a fondům, které ročně získávají minimálně 7,2 milionu forintů (přibližně 520 000 korun) ze zahraničních zdrojů, aby se registrovaly jako organizace získávající zahraniční financování.⁵³ Zde je patrný první rozdíl mezi maďarským a ruským zákonem, organizace musí dosáhnout určité částky, aby byla povinna se registrovat. Zároveň v maďarském zákoně neexistuje hanlivé označení „zahraniční agent“. Zákon také nevyžaduje, aby se organizace zabývala politickou aktivitou, jediným kritériem pro zařazení do rejstříku je přítomnost zahraničního financování.⁵⁴

Přestože se hlavní parametry maďarského zákona mohou na první pohled zdát mírnější, podle názoru Benátské komise zákon způsobuje „*zbytečné a nepřiměřené zasahování do svobody sdružování a projevu, do práva na soukromí a zákazu diskriminace*“.⁵⁵ Kritický názor na tento zákon, stejně tak jako na celkový vývoj v zemi, sdílela i Evropská komise, která po schválení Evropským parlamentem v roce 2017 proti Maďarsku zahájila disciplinární řízení podle článku 7 Smlouvy o Evropské unii.

Rozsudek Soudního dvora EU, který dne 18. června 2020 rozhodl, že maďarský zákon o „transparentnosti organizací, financovaných ze zahraničí“ je v rozporu s právem Evropské unie, konkrétně porušuje článek 63 Smlouvy o fungování Evropské unie, který zakotvuje volný pohyb kapitálu a články 7, 8 a 12 Listiny základních práv Evropské unie, které zaručují respektování soukromého a rodinného života, ochranu osobních údajů a svobo-

⁵⁰ Laws Designed to Silence: The Global Crackdown on Civil Society Organizations. *Amnesty International* [online]. 2019 [cit. 2020-04-11]. Dostupné z: <<https://bit.ly/2V1vucJ>>.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Rozsudek Soudního dvora Evropské unie ze dne 18. června 2020, *Evropská Komise v. Maďarsko*, C-78/18, ECLI:EU:C:2020:476.

⁵³ What Is the Problem with the Hungarian Law on Foreign Funded NGOs? *Hungarian Helsinki Committee* [online]. 2017 [cit. 2020-04-11]. Dostupné z: <<https://bit.ly/2RKNahp>>.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ *Opinion CDL-PI(2017)002-e on The Draft Law on the Transparency of Organizations Receiving Support From Abroad 2017*. Strasbourg: Venice Commission [online]. [cit. 2020-04-15]. Dostupné z: <<https://bit.ly/34CjUZ0>>.

du shromažďování a sdružování. Soud ve svém rozsudku mimo jiné uvedl, že Maďarsko prostřednictvím zákona o „transparentnosti organizací, financovaných ze zahraničí zavedlo diskriminační, neodůvodněná a nikoli nezbytná omezení pro zahraniční dary poskytované organizacím občanské společnosti“.⁵⁶

Zejména v případě porušení článku 12, který zakotvuje sdružovací právo, Komise argumentuje, že „výkon tohoto práva zahrnuje nejen možnost založit a zrušit sdružení, ale i možnost, aby za dobu své existence působilo a fungovalo bez neodůvodněného zásahu státu“. Komise taktéž poukázala na fakt, že schopnost přijímat finanční prostředky je pro fungování sdružení zásadní, a potvrdila tezi, že užívání označení „organizace přijímající podporu ze zahraničí“ mohou tyto organizace stigmatizovat.⁵⁷ Obdobné argumenty by bylo možné vztáhnout také na situaci nevládních organizací v Rusku. Maďarsko doposud (leden 2021) předmětný zákon nezrušilo ani nenovelizovalo, ačkoliv ho k tomu Evropská komise opakovaně vyzvala.⁵⁸

Komise se také pokusila podmínit čerpání z evropského rozpočtu na roky 2021–2027 a z fondu obnovy dodržováním principů právního státu. Maďarsko společně s Polskem návrh rozpočtu vetovaly. Dohody bylo dosaženo až v prosinci 2020, kdy byla schválena kompromisní varianta z dílny německého předsednictví Rady EU, která podmínku dodržování principu vlády práva přesunula mimo rozpočtový balíček do závazné deklarace a určila, že se spuštěním nového mechanismu se musí počkat do doby, než jej v případě žaloby na neplatnost přezkoumá Soudní dvůr Evropské unie a rozhodne, zda je tento mechanismus zákonný. Spuštění nového mechanismu bude tedy minimálně pozdrženo.⁵⁹

Závěr

Scheppele dává do souvislosti jevy, které obvykle vnímáme spíše izolovaně, a poskytuje celistvý obraz, který ukazuje, jakými metodami dochází k erozi právního státu v mnohých částech světa. Počet demokracií každoročně klesá, a naopak roste počet států, které se přiklánějí ve svém vývoji směrem k hybridním režimům, jako je neliberální demokracie, nebo k čistému autoritarismu.⁶⁰ Novodobí autokraté často nekonzultují moc silou, ale prostřednictvím zákona. To s sebou nese i další rozvoj autokratického legalismu, který, jak ukázala tato práce, může výrazně přetvořit stěžejní instituty fungujících demokratických států. S tímto posunem roste i potřeba daný vývoj studovat, odhadovat dopady jednotlivých změn a přicházet s opatřeními, která umožní včas identifikovat negativní vývoj.

Samotná teorie Kim Lane Scheppele je k účelu studia autokratického legalismu dobrým výchozím bodem. Přestože ne všechny postuláty musí být automaticky platné pro vývoj ve všech sledovaných zemích, i samotné naplnění některých z nich je samo o sobě varovným signálem, že v daném státě může docházet k erozi právního státu. Zároveň by

⁵⁶ Rozsudek Soudního dvora Evropské unie ze dne 18. června 2020, *Evropská Komise v. Maďarsko*, C-78/18, ECLI:EU:C:2020:476.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ EU commission warns Hungary on “foreign-funded” NGO law. *EUobserver* [online]. 4. listopadu 2020 [cit. 2020-12-11]. Dostupné z: <<http://bit.ly/3byNSSS>>.

⁵⁹ EU commission warns Hungary on “foreign-funded” NGO law. *EUobserver* [online]. 4. listopadu 2020 [cit. 2020-12-11]. Dostupné z: <<http://bit.ly/3byNSSS>>.

⁶⁰ Freedom in the World 2020. *Freedom House* [online]. 2020 [cit. 2020-04-16]. Dostupné z: <<https://bit.ly/3cpUnEO>>.

bylo vhodné tuto teorii více strukturalizovat a dále rozvinout. V článku Kim Lane Scheppele například chybí téma svévolné aplikace represivní legislativy na vybrané subjekty, což je jeden z prvků, který je v autokratickém legalismu široce přítomný a narušuje základní principy předvídatelnosti práva a právní jistoty.

Aplikace teorie autokratického legalismu na situaci nevládních organizací v Ruské federaci ukázala, že jednotlivé charakteristiky autokratického legalismu, popsané v této práci poměrně přesně odpovídají reálnému vývoji. Ke každé ze šesti popsaných oblastí lze poměrně jednoduše přiřadit konkrétní situaci, která naplňuje většinu prvků, které teorie autokratického legalismu popisuje. To je dané zejména tím, že Ruská federace uplatňovala autokratický legalismus dlouhodobě a intenzivně a velice pravděpodobně se stala předobrazem nejen pro další státy, ale také pro teorii autokratického legalismu samotnou.

Ruská federace se během posledních patnácti let postupně transformovala ze státu, který nevládním organizacím poskytoval garanci základních práv tak, jak je stanoveno ústavou (i když samotná implementace těchto garancí v praxi pokulhávala), na stát, ve kterém v důsledku nových právních úprav nevládních organizací minimálně jedna třetina z nich zanikla a mnoho dalších výrazně omezilo svoji činnost. Je třeba zdůraznit, že k tomuto vývoji by nemohlo dojít bez dalších doprovodných jevů, jako jsou například mediální kampaně, které během let snížily důvěryhodnost nevládních organizací a postavily proti nim část veřejného mínění. V menší intenzitě lze obdobný vývoj sledovat takřka ve všech státech, které přijaly obdobné právní úpravy.

Fenomén autokratického legalismu je třeba studovat a sledovat ho prostřednictvím zvýšené aktivity mezinárodního společenství. V případě Ruské federace to jsou zejména mezinárodní organizace, jichž je Ruská federace členem, jako například Rada Evropy, pod kterou spadá i Evropský soud pro lidská práva. Bohužel vliv těchto organizací má v Rusku dlouhodobě klesající tendenci. Ruská federace navíc v roce 2020 přijala ústavní změny, které mimo jiné zakotvují primát národního práva před právem mezinárodním a tento vliv tak pravděpodobně poklesne ještě více.

V lepší situaci se nacházejí státy, které jsou členy Evropské unie. Ta se dlouhodobě zabývá jednotlivými případy přijímání represivní legislativy a v současné době zavádí preventivní mechanismus, prostřednictvím kterého bude možné erozi právního státu včas identifikovat a předcházet jí. Nicméně je velice nepravděpodobné, že tento mechanismus bude sám o sobě dostačující. Otázkou zůstává také, jak bude v praxi fungovat podmínka pro získávání rozpočtových prostředků pouze pro ty členské státy, které dodržují zásady právního státu. Evropská unie bude muset zřejmě vyvinout ještě velké úsilí, pokud bude chtít posilování autokratického legalismu v jednotlivých státech zpomalit nebo úplně zastavit.

Lidská práva v kontextu kulturní evoluce

Linda Tvrdíková*

Abstrakt: Tento článek si klade za cíl podat naturalističtější verzi teorie lidských práv, z které bude zřejmé, že i lidská práva, byť o nich můžeme hovořit jako o základních morálních požadavcích, jsou závislá na společnosti a na jejím vývoji, jelikož i samotná moralita je závislá na společnosti a na jednotlivcích v ní žijících. První část bude věnována východisku tohoto textu a tomu, co vlastně znamená ona naturalističtější teorie. Nejedná se o přístup, kdy bychom chtěli tvrdit, že vše je redukovatelné na fyzikální a chemické zákony. Jak bude uvedeno, člověk je diskurzivní bytostí, a to díky tomu, že máme jazyk, prostřednictvím kterého vytváříme Peregrinovými slovy fantastický svět, ve kterém žijeme, nejsme vázáni na to žít pouze v přírodním světě, kde se vše řídí přírodními zákony, ale i ve světě svobody – v normativním světě pravidel, kde touto naší svobodou je se pravidly řídit, či nikoli. Tímto se, jakožto organismy, podle některých lišíme od ostatních organismů, neboť v případě lidí nehraje ve vývoji roli pouze darwinovská evoluce, ale i evoluce kulturní, která je mnohem rychlejší. Tento koncept, tedy koncept kulturní evoluce, který je zajímavý nejen pro kognitivní vědce a filozofy, ale i pro vědce věnující se společenským vědám či právu, neboť pojednává mimo jiné i o vývoji společnosti a – mimo jiné – úloze norem v ní, pak bude představen v další části. V té se zaměříme i na vývoj morality, jelikož lidská práva lze podle autorky považovat za základní morální požadavky, díky kterým je možná globální kooperace.

Klíčová slova: naturalismus, moralita, kulturní evoluce, lidská práva, kooperace

Úvod

Tento článek si klade za cíl podat naturalističtější verzi teorie lidských práv, z které bude zřejmé, že i lidská práva, byť o nich můžeme hovořit jako o základních morálních požadavcích, jsou závislá na společnosti a na jejím vývoji, jelikož i samotná moralita je závislá na společnosti a na jednotlivcích v ní žijících. Nejedná se o dodržování norem, které nám byly dány bohy, Bohem, nebo jiným vyšším jsouncem či nejsoucnek. Tento přístup tak má výhodu v tom, že není potřeba povolávat nadpřirozené entity, nebo hledat zdroj lidských práv někde mimo svět a společnost, ve kterých žijeme – jediným zdrojem normativity je totiž společnost.¹ Tento text podává deskriptivní teorii lidských práv v kontextu kulturní evoluce, v rámci níž má být vyjasněna jejich funkce a jejich důležitost. Nejedná se tedy o teorii justifikační, ale spíše explikativní. V rámci textu bude představen koncept kulturní evoluce, který bude aplikován na lidská práva.

První část bude věnována východisku tohoto textu a tomu, co vlastně znamená ona naturalističtější teorie, jaká jsou její základní východiska. Nejedná se o přístup, kdy bychom chtěli tvrdit, že vše je redukovatelné na fyzikální a chemické zákony. Jak bude uvedeno, člověk je diskurzivní bytostí, a to díky tomu, že máme jazyk, prostřednictvím kterého vytváříme Peregrinovými slovy fantastický svět, ve kterém žijeme, nejsme vázáni na to žít pouze v přírodním světě, kde se vše řídí přírodními zákony, ale i ve světě svobody –

* Mgr. Bc. Linda Tvrdíková. Doktorandka na katedře právní teorie Masarykovy univerzity. Tento článek je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou Masarykovy univerzity v rámci projektu specifického výzkumu MUNIA/A/0902/2019 *Morální argumenty v interpretaci lidských práv*.

¹ Např. PEREGRIN, J. *Inferentialism. Why Rules Matter*. New York: Palgrave MacMillan, 2014, s. 82, MILLAR, A. *Understanding People: Normativity and Rationalizing Explanation*. Oxford: Clarendon Press, 2007, s. 91.

v normativním světě pravidel, kde touto naší svobodou je se pravidly řídit, či nikoli.² To nás, jakožto komplexní organismy, které si vytvářejí normativní prostor,³ v rámci něhož pak žijí, odlišuje od ostatních organismů. Díky této naší schopnosti, našemu normativnímu myšlení, v rámci našeho vývoje nehraje svou roli pouze evoluce darwinovská, ale i evoluce kulturní, která je mnohem rychlejší.⁴

V další části pak bude představen právě samotný koncept kulturní evoluce, který je zajímavý nejen pro kognitivní vědce a filosofy, ale i pro vědce věnující se společenským vědám či právu, neboť pojednává mimo jiné i o vývoji společnosti a – mimo jiné – úloze norem v ní. V této části se zaměříme i na vývoj morality, jelikož lidská práva lze podle autorky považovat za základní morální požadavky. V této části bude představena Tomaselova teorie vzniku a vývoje morality. Ani zde se nemusíme dovolávat věčného a neměnného, něčeho nadpřirozeného, stačí pochopit, že jsme organismy, které jsou součástí společnosti a svého prostředí, jehož součástí jsou i ostatní lidské bytosti, které však zároveň s námi toto prostředí mění a spoluvytváří.⁵ Tyto teorie budou v tomto textu aplikovány právě na lidská práva, kde, jak bude uvedeno v závěru textu, právě idea univerzálních lidských práv může být spatřována jako další fáze kulturní evoluce.

Pokud hovoříme o přirozenosti lidských práv, pak o ní můžeme hovořit v tom smyslu, že jsou intuitivní.⁶ V rámci evoluce a kulturní evoluce u nás byl „vytvořen“ morální cit, jsme schopni bez vědomého uvažování lidskou bytost rozeznat jako sobě rovnou lidskou bytost, jako jednoho z „nás“. Jak ovšem bude uvedeno, tento cit se vytvářel vždy v rámci nějaké skupiny. Lidská práva pak můžeme nahlížet jako základní morální požadavky, které mají mít univerzální charakter, a díky tomu vytvořit globální „my“ – už nemáme být „my“ jakožto jeden národ, jedna kultura, a ti ostatní, kteří mají jinou kulturu, či jiné zvyky. Ovšem i samotné morální normy jsou výsledkem a hnací silou kulturní evoluce,⁷ tedy jejich původ je ve společnosti.⁸

V rámci evoluce a kulturní evoluce hraje důležitou roli koncept kooperace, proto se na něj trochu blíže zaměříme. Uvidíme, že z dlouhodobého hlediska je pro nás výhodnější spolupracovat. Tato spolupráce původně probíhala v rámci menších skupin, ty se postupně zvětšovaly a pro členy jednotlivých skupin bylo důležité dodržovat pravidla, aby byli ostatními členy považováni za „jednoho z nás“, vždy jsme tu tak byli „my“ a „ti ostatní“.⁹ Lidská práva se pak mohou jevit jako další fáze či stupeň kulturní evoluce, kdy tato jsou

² PEREGRIN, J. *Inferentialism. Why Rules Matter*, s. 135.

³ Např. LADEN hovoří o tom, že společně obýváme prostor důvodů – normativní prostor, který společně vytváříme a přetváříme. Viz LADEN, A. S. *Reasoning: A Social Picture*. Oxford: Oxford University Press, 2014.

⁴ Např. PEREGRIN, J. Rules as the Impetus of Cultural Evolution. In: *Topoi*. Springer [online]. 28. 11. 2013 [cit. 2020-09-03]. Dostupné z: <<https://link.springer.com/article/10.1007/s11245-013-9219-2>>.

⁵ Obdobně se vyjadřuje například i Tomáš Sobek: „Ultimately, the objectivity of human rights is human matter. It is not encoded in some non-natural moral reality, but rather in the way we think and talk about human rights. If we have doubts, the only thing we need is better self-understanding.“ SOBEK, T. Moral Objectivity of Human Rights. In: *MUNI Academia* [online]. [cit. 2020-08-26]. Dostupné z: <<https://muni.academia.edu/Sobek>>.

⁶ UNWIN, N. *Aiming at Truth*. New York: Palgrave MacMillan, 2007, s. 81: „natural' just means ,intuitive““. Intuitivností je zde myšleno to, že bez vědomého uvažování chápeme ostatní lidské bytosti jako lidské bytosti, jako jednoho z nás lidí. Není potřeba, abychom se nad tímto faktem pokaždé vědomě zamýšleli.

⁷ PEREGRIN, J. Rules as the Impetus of Cultural Evolution. In: *Topoi*. Springer [online]. 28. 11. 2013 [cit. 2020-09-03]. Dostupné z: <<https://link.springer.com/article/10.1007/s11245-013-9219-2>>.

⁸ Podobně například Peregrin, když tvrdí, že všechna pravidla/normy jsou výtvořem lidí. PEREGRIN, J. *Inferentialism. Why Rules Matter*, s. 219.

⁹ TOMASELLO, M. *The Natural History of Human Morality*. Cambridge: Harvard University Press, 2016, s. 155, 179.

normami, které spojí lidstvo jako jeden celek, jako jednu společnost¹⁰ – mají potenciál vytvořit jedno společné „my“.

1. Základní východisko

Základním východiskem tohoto textu je to, že my, lidé, jsme součástí světa, ve kterém žijeme.¹¹ Tento svět nám však není bezprostředně dán, my ho pouze pasivně nevnímáme, ale „stavíme fantastické světy, ve kterých jsme schopni žít: státy, církve, univerzity, rytířské řády [...]. Všechny tyto virtuální světy jsou pak záležitostí přesvědčení (*make-believe*), trvají a padají s lidmi.“¹² Tato Peregrinova myšlenka jde směrem, kam se budeme ubírat i my v tomto textu. Je však nutné si uvědomit, že tyto světy nejsou nezávislé na nás jakožto organismech a my nejsme nezávislí na našem okolí, na světě, ve kterém žijeme.

Tento vztah vzájemného propojení zdůrazňuje například Rouse. Ten ve své filosofii zohledňuje nejen filosofické teorie, ale i práce kognitivních vědců, jako například Clarka, Thompsona, Chemera, Shapira a dalších, a tvrdí, že díky tomu, že začínáme „rozumět úzkému propojení smyslových systémů organismů s repertoáry jejich behaviorálních a fyziologických reakcí, ukazuje se nám, jak jsou organismy úzce spojené s jejich okolím“.¹³ Organismy nereagují na vše, co se v jejich okolí děje, ale vnímají pouze selektivní okolí, které závisí na tom, co je pro organismus a jeho způsob života důležité.¹⁴ Akinsová proto smyslové systémy z toho důvodu, že se zaměřují jen na toto selektivní okolí organismu, které je pro něj důležité, označuje za „narcistické“.¹⁵

Ostatně, jakási forma tohoto „narcismu“ je zdůrazňována i mnohými filosofy či kognitivními vědci. Ti hovoří o tom, že organismy sledují nějaké cíle – jsou cílezaměřené (*goal-directed*). Tuto cílezaměřenost pokládá za velmi důležitou i Bratman, který tvrdí, že díky

¹⁰ To je ostatně zdůrazněno i v úvodu Všeobecné deklarace lidských práv, kde se dočteme, „že uznání [...] rovných a nezcizitelných práv členů lidské rodiny je základem svobody, spravedlnosti a míru ve světě [...]“. Viz Všeobecná deklarace lidských práv. *United Nations. Human Rights Office of The High Commissioner* [online]. [cit. 2020-08-26]. Dostupné z: <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/czc.pdf>.

¹¹ Srov. např. SEARLE, J. *Making the Social World*. Oxford: Oxford University Press, 2010. ROUSE, J. *Articulating the World. Conceptual Understanding and the Scientific Image*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2015. UNWIN, N. *Aiming at Truth*. New York: Palgrave MacMillan, 2007.

¹² PEREGRIN, J. Inferentialism. Where Do We Go from Here? In: BERAN, O. – KOLMAN, V. – KOREŇ, L. (eds). *From Rules to Meanings: New Essays on Inferentialism*. New York and London: Routledge Taylor and Francis Group, 2018, s. 256. Vlastní překlad. V originále: „We humans build fantastic virtual worlds in which we are able to live: states, churches, universities, order of knighthood, criminal gangs, gardening clubs, [...] All such virtual worlds are largely matter of make-believe, they stand and fall with people taking them to stand or fall.“

¹³ ROUSE, J. *Articulating the World. Conceptual Understanding and the Scientific Image*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2015, s. 19.

¹⁴ *Ibidem*, s. 100 an.

¹⁵ AKINS, K. Of Sensory Systems and the “Aboutness” of Mental States. *The Journal of Philosophy* [online]. 1996, Vol. 93, No. 7, s. 345. [cit. 2020-08-26]. Dostupné z: <<https://www.jstor.org/stable/2941125?seq=1>>. Akinsová vysvětluje svou metaforu, kdy smyslové senzory, skrze které jsou nám zprostředkovávány vjemy, přirovnává k narcistickému člověku. Takový člověk si klade jednu jedinou otázku: „A jak se to vztahuje ke mně?“ Jsou pro něj důležité jen jeho zájmy a všechno k nim vztahuje. Uvádí příklad, kdy jde takový člověk ke svému terapeutovi na schůzku a ve dveřích potká kolegu tohoto terapeuta a ten mu sdělí, že jeho terapeut měl vážnou dopravní nehodu, ale že snad bude v pořádku. Narcistický člověk se v takovém případě ptá: „Proč se to všechno děje mně?“ (*Ibidem*, s. 345). Pak se dostává k tomu, proč k takovému člověku přirovnává naše smyslové senzory. Jako příklad uvádí termoreceptory, popisuje jejich fungování a tvrdí, že dávají velmi dobrý smysl právě z tohoto narcistického hlediska. Tvrdí, že pro organismus není podstatná otázka: „Jak je venku?“, tedy jaká přesná teplota je venku, ale jejich úkolem je spíše informovat mozek o přítomnosti relevantních teplotních změnách. Pro organismus je totiž důležité jedno jediné, a to jeho komfort. (*Ibidem*, s. 345–349).

tomu, že sledujeme nějaké cíle, jsme i aktéři, kteří plánují, a to vždy ve vztahu k nějakým našim cílům.¹⁶ Okrent pak hovoří o organické teleologii, kde nejvyšším cílem, který organismy sledují, je zachování jejich existence. Vzhledem k tomuto cíli pak interagují se svým okolím a to vnímají jako napomáhající jeho zájmům, nebo tyto zájmy poškozující. Na základě toho přikládají organismy věcem ve svém prostředí význam, kde tyto významy jsou definovány ve vztahu k významům dalších věcí, které organismus obklopují.¹⁷ „Svět tak pro organismus není souborem jednotlivých věcí. Je kontextem důležitosti a významů, kde tato důležitost je relativní k zájmům organismu a jeho cílům.“¹⁸ Tato cílezaměřenost pak přispívá k tomu, že organismy reagují na podněty a věci, které jsou relevantní pro jejich život a které jsou nebo se stávají součástí jejich biologického prostředí.¹⁹

Neodmyslitelnou součástí našeho prostředí jsou ostatní lidské bytosti,²⁰ s kterými interagujeme dennodenně. V rámci evoluce a kulturní evoluce se u nás vyvinuly mechanismy, díky kterým jsme schopni brát ostatní členy naší společnosti jako sobě rovné partnery. V následujících řádcích bude popsáno, jak došlo k tomu, že jsme začali brát ostatní lidské bytosti jako „člověka“, jako „partnery“. Člověk se totiž od ostatních organismů liší tím, že má jazyk, díky němuž má i konceptuální chápání a nemusí pouze instrumentálně reagovat na své okolí, ale může věci ve svém okolí „brát jako“ (*take-as*).²¹ V Searlovské terminologii můžeme tedy říci, že „člověk“ je statusová funkce, s kterou jsou spojeny deontické síly²² – práva a povinnosti, kde jak bude ukázáno, lidská práva se jeví jako základní kameny naší společnosti. Co je na lidských právech, oproti jiným právům zajímavé, je to, že působí vůči všem.²³ Každý člověk je oprávněn vyžadovat, aby ostatní lidé respektovali jeho lidská práva, zároveň však je povinen respektovat lidská práva ostatních.

¹⁶ BRATMAN, M. E. *Faces of Intentions. Selected Essays on Intention and Agency*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 21, s. 45, s. 49, s. 110 aj.

¹⁷ OKRENT, M. Heidegger's Pragmatism Redux. In: MALACHOWSKI, A. (ed.). *Cambridge Companion to Pragmatism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013, s. 135. „Organisms are, essentially, agents that act on their environment in order to realize ends that are intrinsic to and necessary for their continuance. And, insofar as organisms act, that action itself amounts to the organism taking features of its environment as serviceable or detrimental to its interests. [...] Since meanings of things are revealed only in the light of the context of significance established by the interlocking interests of the organic agent, each of those meanings are defined only in relation to the meanings of the other things in the world of the agent.“

¹⁸ Ibidem, s. 137. Překlad vlastní. V originále: „The world of the organism is not a collection of independent things. It is a context of significance, where that significance is relative to the organic interest and ends of the organism.“

¹⁹ ROUSE, J. *Articulating the World. Conceptual Understanding and the Scientific Image*, s. 33.

²⁰ PEREGRIN, J. *Inferentialism. Why Rules Matter*, s. 132.

²¹ ROUSE, J. *Articulating the World. Conceptual Understanding and the Scientific Image*, s. 51. Rouse uvádí, že některé organismy jsou schopny flexibilně reagovat na změny v jejich okolí, u nelidských organismů se však jedná o instrumentální, i když někdy racionální, reakce. Ibidem, s. 44.

Například John Searle pak tvrdí, že naše společenská realita je vystavěna na tomto „brání za“. Searle nepoužívá termín „take as“, ale „counts as“ (považuje se za). Takto vznikají institucionální fakty, které jsou ontologicky subjektivní, neboť neexistují nezávisle na pozorovateli (oproti tomu staví ontologicky objektivní fakta, kterými jsou fakta, která existují i bez toho, aby je vnímal někdo, kdo je pozoruje. Za ta považuje například stromy, hory, gravitační sílu atd.), ale jsou epistemicky objektivní, neboť o nich můžeme objektivně hovořit, tedy nezávisle na samotných osobních postojích a preferencích mluvčího. Podle Searla lidé dávají dalším lidem v jejich okolí, ale i předmětům v jejich okolí statusové funkce. Ty vznikají na tom principu, že řekneme, že „X se považuje za/je Y v kontextu C“. Tedy například: „Miloš Zeman se považuje za prezidenta / je prezidentem ČR v roce 2020“. Se statusovými funkcemi pak spojujeme deontické síly, tedy nějaká práva a povinnosti. K tomu, aby institucionální fakty mohly existovat, je potřeba, aby zde došlo k jejich kolektivnímu uznání a uložení. Aby mohly dále existovat, je potřeba, aby docházelo k jejich rekognici a akceptaci. Více k tomu SEARLE, J. *Making the Social World*. Oxford: Oxford University Press, 2010.

²² SEARLE, J. *Making the Social World*. Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 11, s. 42 an.

²³ Ibidem, s. 174 an.

Díky tomu, že jazyk je naší integrální součástí, jsme diskurzivní bytosti²⁴ a můžeme tak prostřednictvím něho vytvářet virtuální prostor²⁵ – to neznámá, že by tento prostor nebyl skutečný,²⁶ jen že se nemusí nutně řídit přírodními zákony, ale mohou zde být důležitá jiná pravidla – naše konceptuální porozumění²⁷ totiž není pouze uchopení nějaké statické, holistické struktury,²⁸ ale je aktivním hledáním, rozhodováním a odpovídajícími reakcemi na více nebo méně rozličné společenské praktiky.²⁹ Jsme totiž sice individuální organismy, které se ale účastní na společném způsobu života, který nazýváme lidským.³⁰ Jak víme, tak i sepsání Všeobecné deklarace lidských práv bylo reakcí na společenské praktiky, konkrétně pak na hrůzy druhé světové války, kde došlo k nerespektování toho, že jsme všichni součástí jedné lidské společnosti, kdy došlo k „zneuznání lidských práv a pohrdání jimi“³¹ a to „vedlo k barbarickým činům, urážejícím svědomí lidstva“.³²

Toto nastíněné pojetí člověka jako součásti přírodního světa a uvědomění si jeho interakce s okolím, kde neodmyslitelnou součástí jeho okolí jsou i další lidské bytosti a toto prostředí je jimi zároveň formováno,³³ je základním východiskem tohoto textu, proto jsem tuto teorii označila za naturalističtější. Hlavním cílem je podat teorii, která se neodvolává na nic nadpřirozeného, nestaví na metafyzických základech a reflektuje nejnovější vědecké a filosofické poznatky a teorie,³⁴ které ve svém celku jsou schopny podat srozumitelné vysvětlení toho, proč jsou lidská práva velice důležitá, neboť vytvářejí základní prostor pro to, abychom mohli spolupracovat a pokojně žít, zdůvodnit jejich existenci a zároveň se držet toho, o co má věda usilovat, tedy o hledání teorií, které jsou schopny

²⁴ ROUSE, J. *Articulating the World. Conceptual Understanding and the Scientific Image*, s. 77.

²⁵ PEREGRIN, J. *Inferentialism. Why Rules Matter*, s. 131.

²⁶ *Ibidem*, s. 132: „They are virtual not in the sense of being unreal, but in the sense of owing their existence to the attitudes of the people, namely to our normative attitudes that sustain the integrative rules necessary to underpin such virtual edifices.“ Zde můžeme spatřovat paralelu, podobnost, se Searlovými institucionálními fakty, který jejich existenci rovněž spojuje s lidmi a tím, že je budou rozeznávat a akceptovat. SEARLE, J. *Making the Social World*, s. 42 an.

²⁷ Na konceptuální porozumění a rozumění upozorňuje například už i Sellars. Srovnej např. SELLARS, W. *Philosophy and the Scientific Image of Man*. In: COLODNY, R. (ed.). *Frontiers of Science and Philosophy*. Pittsburgh: University of Pittsburgh, 1962, s. 35–78.

²⁸ Na tuto holistickou provázanost upozornil už například Wilfrid Sellars, když poukázal na to, že „One can have the concept of green only by having a whole battery of concepts of which this is an element. [...] While the process of acquiring the concept green may – indeed does – involve a long history of acquiring piecemeal habits of response to various objects in various circumstances, there is an important sense in which one has no concept pertaining to the observable properties of physical objects in Space and Time unless one has them all – and, indeed, a great deal more besides.“ SELLARS, W. *Empiricism and the Philosophy of Mind*. Cambridge: Harvard University Press, 1997, s. 44–45.

²⁹ ROUSE, J. *Articulating the World. Conceptual Understanding and the Scientific Image*, s. 83.

³⁰ „[W]e are individual organisms who also participate in a larger pattern that constitutes that way of living as human [...]“

ROUSE, J. *Articulating the World. Conceptual Understanding and the Scientific Image*, s. 77.

³¹ Úvod Všeobecné deklarace lidských práv. *United Nations. Human Rights Office of The High Commissioner* [online]. [cit. 2020-08-26]. Dostupné z: <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/czc.pdf>.

³² *Ibidem*.

³³ PEREGRIN, J. *Inferentialism. Why Rules Matter*, s. 132.

³⁴ ROUSE, J. *Articulating the World. Conceptual Understanding and the Scientific Image*, s. 3. Rouse vymezuje v úvodu své knihy naturalismus takto: „First, its advocates refuse any appeal to or acceptance of what is supernatural or otherwise transcendent to the natural world. [...] Contemporary naturalist also undertake a second more specific commitment to a scientific understanding of nature. At a minimum, naturalists regard scientific understanding as relevant to all significant aspects of human life and only countenance ways of thinking and forms of life that are consistent with this understanding. More stringent versions of naturalism take scientific understanding to be sufficient for our intellectual and theoretical projects and perhaps even for practical guidance in other aspects of life. A third commitment is a corollary to recognition of the relevance and authority of scientific understanding: naturalists repudiate any conception of ‘first philosophy’ as prior to or authoritative over scientific understanding (Quine 1981, 67).“ (*Ibidem*).

podat vysvětlení a porozumět světu a nedopomáhat si čímkoli nadpřirozeným, či nevy-světlitelným. Pokud chceme odůvodnit lidská práva, nejzákladnější otázkou pak není jejich původ, neboť jako všechna další práva mají svůj původ ve společnosti,³⁵ ale nejzá-sadnější otázkou je ptát se na jejich funkci. Není tak třeba hledat metafyzické základy lidských práv, ale vystačíme si s vědeckými základy.

2. Kulturní evoluce

V této části si představíme kulturní evoluci. Asi každý z nás zná jméno Charlese Darwi-na – ten v roce 1859 představil svou evoluční teorii ve své knize *On The Origin of Species*. V posledních dekadách se začíná v kontextu kognitivních věd a filosofie hovořit o kulturní evoluci, jelikož vědci začali přicházet na to, že geny nejsou celým příběhem.³⁶ Darwinovská evoluce je totiž dost pomalá, je takovým „*hardwarem*“, který je rozšířený o „*software*“, a tím je právě kulturní evoluce – ta je spíše lamarckierovská, tedy podstatně rychlejší.³⁷ Jak uvádí Tomasello, k tomu, aby došlo k tolika změnám v chování a vnímání v tak krát-ké době, není jiného vysvětlení, než že dochází k společenskému a kulturnímu přenosu, který funguje několikanásobně rychleji.³⁸

Pokud hovoříme o kulturní evoluci, je pro nás zásadní jméno evolučního biologa Ri-charda Dawkinse, který v roce 1976 představil svou knihu *The Selfish Gene*.³⁹ V této knize poprvé použil pojem mem. Memy jsou podle něho základními soubory informací, skrze které dochází ke kulturnímu přenosu.⁴⁰ Dawkins tuto svou myšlenku blíže nerozpracoval, kdo s ní však začal v 90. letech pracovat, byl například Daniel Dennett, nebo Susan Blackmorová. Dennett kritizuje tradiční modely kulturního vývoje – mezi takové patří například ty, které můžeme nalézt u většiny historiků, antropologů, ale i biologů. Ti mluví o kultuře ve spojení se zbožím nebo majetkem lidí, kteří s těmito věcmi a nějak nakládají. Lidé jsou vnímáni jako autonomní, nezávislé a racionální bytosti,⁴¹ kterým můžeme vzít

³⁵ PEREGRIN, J. *Inferentialism. Why Rules Matter*, s. 219.

³⁶ PINKER, S. *The Blank Slate: Modern Denial of Human Nature*. New York: Penguin Books, 2003, s. 89–91.

³⁷ PEREGRIN, J. Rules as the Impetus of Cultural Evolution. In: *Topoi*. Springer [online]. 28. 11. 2013 [cit. 2020-09-03]. Dostupné z: <<https://link.springer.com/article/10.1007/s11245-013-9219-2>>. Například Blackmorová se staví proti označení Lamarckierovská a podle ní je spíše Weismanniovská, kde kopírujeme instrukce. DAWKINS, R. Foreword. In: BLACK-MORE, S. *The Meme Machine*. Oxford: Oxford University Press, 2000, s. 14.

³⁸ TOMASELLO, M. *The Cultural Origins of Human Cognition*. Cambridge: Harvard University Press, 1999, s. 2–4: „*The fact is, there simply has not been enough time for normal process of biological evolution involving genetic variation and natural selection to have created, one by one, each of the cognitive skills necessary for modern humans to invent and maintain complex tool-use industries and technologies, complex forms of symbolic communication and representation, and complex social organizations and institutions [...]. There is only one possible solution to this puzzle. That is, there is only one known biological mechanism that could bring about these kinds of changes in behaviour and cognition in so short a time whether that time be thought of as 6 million, 2 million, or one-quarter of a million years. This biological mechanism is social or cultural transmission, which works on time scales many orders of magnitude faster than those of organic evolution.*“ O tomto kulturním a společenském přenosu ostatně uvažoval a psal například již Wilfrid Sellars. Pro zájemce o Sellarsovu filosofii doporučuji, krom jeho vlastních textů, např. O'SHEA, J. R. *Wilfrid Sellars. Naturalism with a Normative Turn*. Cambridge: Polity Press, 2007.

³⁹ BLACKMORE, S. About Memes. *Dr Susan Blackmore* [online]. [cit.2020-09-03]. Dostupné z: <<https://www.susanblackmore.uk/memetics/about-memes/>>.

⁴⁰ DAWKINS, R. *The Selfish Gene*. New York: Oxford University Press, 1976, s. 78 aj.

⁴¹ Zde můžeme spatřit paralelu s tím, co Ryle nazývá „dogmatem ducha ve stroji“. To ve stručnosti shrnuje takto: „*There is a doctrine about the nature and place of minds which is so prevalent among theorists and even among laymen that it deserves to be described as the official theory [...]. The official doctrine, which hails chiefly from Descartes, is*

zboží nebo majetek, ale nemůžeme jim upřít jejich racionalitu a informované tužby. Oblečení, zboží, tedy kulturní artefakty, které používá, ho vybaví lepšími schopnostmi, člověk pak může mít více tužeb. Dennett přichází s teorií kulturní evoluce, kde samotný člověk je součástí kultury, a to se vším všudy.⁴²

Člověk totiž není zcela autonomní, racionální bytost sám o sobě.⁴³ Jeho myšlení je formováno memy, které mohou být i nevědomé. Za memy můžeme označit naše zvyky, dovednosti, kdy víme, co se má jak dělat, aby bylo dosaženo co nejefektivněji výsledku, který chceme, mohou to být i písně či příběhy nebo jakýkoli jiný druh informací, které se přenášejí z člověka na člověka.⁴⁴ Dennett přirovnává šíření memů k šíření virů.⁴⁵ Při použití této analogie se může zdát, že memy jsou něco negativního, ale musíme si uvědomit, že neexistují pouze parazitické viry, které ovládají organismus pouze pro svůj replikační užitek. Můžeme je dělit do tří základních kategorií. Těmi jsou:

- 1) paraziti – jejich přítomnost snižuje kondici jejich hostitele, nejsou pro něj přínosné, ale právě naopak,
- 2) komenzály – jejichž přítomnost je pro hostitele neutrální, nepřináší mu užitek, ale ani mu neškodí. Jsou neškodnými příživníky, kteří se živí zbytky potravy hostitele a konečně existují i
- 3) symbionti – ti mají s hostitelem vzájemné vztahy a jejich přítomnost zvyšuje kondici hostitele, jsou tak pro hostitele prospěšné.⁴⁶

V těchto formách se mohou vyskytovat i memy. Ke kulturní evoluci pak nedochází vždy z nějakého dobrého důvodu, kde tímto důvodem je to, že díky ní získáváme výhody. U každého memu se můžeme zeptat, zda z něj pro nás plyne nějaký užitek. Důležitá je otázka: *Cui bono?*⁴⁷ Musíme však být připraveni, že tomu tak být nemusí. Může se stát, že nějaké kulturní zvyky či artefakty jsou neúčinné, nebo dokonce nebezpečné a my si to neuvědomujeme a neustále je replikujeme. Replikace⁴⁸ je pro memy jejich jediným cílem⁴⁹ – je u nich tak důležitá jejich znělost, neboť i na ní závisí jejich přežití.⁵⁰

something like this. With the doubtful exception of idiots and infants in arms every human being has both a body and a mind. Some would prefer to say that every human being is both a body and a mind. RYLE, G. *The Concept of Mind*. London: Penguin, 1949, s. 13–17. Tuto myšlenku můžeme spatřovat ve filosofii Reného Descarta. „*There is a great difference between mind and body, inasmuch as body is by nature always divisible and the mind is entirely indivisible [...]. When I consider the mind, that is to say, myself inasmuch as I am only a thinking being, I cannot distinguish in myself any parts, but apprehend myself to be clearly one and entire, and through the whole mind seems to be United to the whole body, yet if a foot, or an arm, or some other part, is separated from the body, I am aware that nothing has been taken from my mind.*“ DESCARTES, R. *Meditations on First Philosophy*. New York: Free Press, 1967, s. 177.

⁴² DENNETT, D. *Evolution, Culture and Truth*. *ResearchChannel* [online]. [cit. 2020-09-03]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=khp4VWJC1F1>>.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ BLACKMORE, S. *About Memes*.

⁴⁵ DENNETT, D. *Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon*. USA: Penguin Books, 2006, s. 59, 82, 99, 117 aj.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 81.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 81 an.

⁴⁸ BLACKMORE, S. *About Memes*: „*Memes, like genes, are replicators. That is, they are information that is copied by variation and selection.*“

⁴⁹ DENNETT, D. *Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon*, s. 83, 84 aj.

⁵⁰ BLACKMORE, S. *About Memes*.

Pokud se podíváme na lidskou společnost, pak si evoluční psychologové, ale i filosofové všimají toho, že pravidla,⁵¹ která jsou rovněž memy, hrají v rámci kulturní evoluce důležitou roli.⁵² Lidé jsou na sobě ve společnosti závislí,⁵³ víceméně nikdo není schopen si obstarat všechno, co potřebuje, proto je pro nás důležitá kooperace.⁵⁴ Té se budeme věnovat blíže v následující podkapitole, kde bude vysvětleno, proč je pro nás z dlouhodobého hlediska kooperativní jednání výhodnější.⁵⁵ Tomasello upozorňuje na to, že pro člověka je důležitá nejen kooperace, ale vyšší forma, kterou nazývá koordinací. Koordinace se vyznačuje tím, že máme nějaký společný cíl, ale nikoli jen *ad hoc*, ale dlouhodobě.⁵⁶ Lidé při vstupování do nejrůznějších vztahů potřebují předvídat, jak se bude ten, s nímž spolupracují, chovat.⁵⁷

Tak se začaly vyvíjet společenské normy a zároveň s tím i vědomí, že patříme do určité skupiny, s kterou se identifikujeme. V souvislosti s tím se ale také vyvinula automatická reakce nevěřit těm, kdo nepatří mezi „nás“, jelikož nebyli zcela důvěryhodnými partnery pro spolupráci. Pokud se někdo nechoval tak jako my, neoblékal tak jako my, tak nepatřil k nám.⁵⁸ Lidé tak byli pod tlakem přizpůsobit se společenským normám daného kmene, aby zvýšili své šance na to, že s nimi bude někdo kooperovat, což v konečném důsledku přináší užitek i jim.⁵⁹ Lidí však přibývalo a kmeny se začaly střetávat,⁶⁰ tak vznikla potřeba nějakého sofistikovanějšího přenosu těchto memů. Jako ideální prostředek můžeme spatřovat právo. Právní normy jsou závazné pro všechny, kdo podléhají jurisdikci daného státu, jsou explicitním vyjádřením toho, jak se má co dělat a jak se máme chovat – slovy Blackmorové vyjadřují instrukce, které mají být kopírovány.

2.1 Moralita

Ještě před tím, než existovalo a mohlo existovat psané právo, se tyto instrukce šířily jiným způsobem, jako nějaké normy, které musíme dodržovat, chceme-li, aby s námi ostatní spolupracovali – mezi tyto pak patřily i normy morální ve smyslu konvenční morálky.

⁵¹ Blackmorová rozlišuje kopírování produktu („*copy-the-product*“) a kopírování instrukcí („*copy-the-instruction*“), lidé jsou podle ní výjimeční tím, že dokáží výborně imitovat a kopírovat instrukce. Viz BLACKMORE, S. *The Meme Machine*, s. 119. Pokud se nad tím zamyslíme, tak právní normy jsou takovými instrukcemi, jak a co dělat.

⁵² K tomu více např. PEREGRIN, J. Rules as Impetus of Cultural Evolution. In: *Topoi*. Springer [online]. 2013, Vol. 33, s. 531–545. [cit. 2020-08-26]. Dostupné z: <<https://link.springer.com/article/10.1007/s11245-013-9219-2>>, nebo SELLARS, W. Language, Rules and Behaviour. In: HOOK, S. (ed.). *John Dewey: Philosopher of Science and Freedom*. New York: Dial Press, s. 298.

⁵³ Např. ROUSE, J. *Articulating the World. Conceptual Understanding and the Scientific Image*, PEREGRIN, J. *Rules as the Impetus of Cultural Evolution*, TOMASELLO, M. *The Natural History of Morality*. Cambridge: Harvard University Press, 2016, s. 76, 88, 89, 93 aj., PINKER, S. *The Blank Slate: Modern Denial of Human Nature*, s. 168.

⁵⁴ Např. SEARLE, J. *Making the Social World*, s. 49 an., PEREGRIN, J. *Rules as the Impetus of Cultural Evolution*, TOMASELLO, J. *The Natural History of Human Morality*, zejména kapitola I. a V. PINKER, S. *The Blank Slate: Modern Denial of Human Nature*, s. 166–167, ROUSE, J. *Articulating the World. Conceptual Understanding and the Scientific Image*, s. 9–17, 19–29 aj.

⁵⁵ Viz např. PEREGRIN, J. *Inferentialism. Why Rules Matter*, s. 118 an., PEREGRIN, J. *Rules as the Impetus of Cultural Evolution*.

⁵⁶ RAKOCZY, H. – TOMASELLO, M. The Ontogeny of Social Ontology: Steps to Shared Intentionality and Status Function. In: TSOHATZIDIS, S. L. (ed.). *Intentional Acts and Institutional Facts. Essays on John Searle's Social Ontology*. Springer, 2007, s. 120 an.

⁵⁷ PEREGRIN, J. *Rules as the Impetus of Cultural Evolution*.

⁵⁸ TOMASELLO, M. *The Natural History of Human Morality*, s. 155, 179.

⁵⁹ Např. PEREGRIN, J. *Rules as the Impetus of Cultural Evolution*.

⁶⁰ TOMASELLO, M. *The Natural History of Human Morality*, s. 90–92.

Tomasello od sebe odlišuje morálku soucitu a morálku férovosti, a to na základě toho, jaké typy spolupráce tyto normy regulovaly.⁶¹ K tomu, aby se mohla plně vyvinout morálka férovosti, bylo zapotřebí, aby vznikly „*nové psychologické dispozice, které se původně vyvinuly pro koordinaci komplexnějších forem mutualistické spolupráce, z nichž mohli v případě, že byla součinnost dostatečná, bezprostředně profitovat všichni zúčastnění*“.⁶² V takovémto pojetí je ono mělo-by-být (*ought-to-be*) nejen důsledkem a následkem nějakého vnějšího donucení prostřednictvím násilí, ale kooperativního donucení.⁶³

Toto donucení se vyvinulo společně s tím, jak lidé žili a jak se měnilo jejich prostředí a jejich potřeby. V původním prostředí si totiž víceméně každý příslušník byl schopen obstarat obživu sám, nemusel s nikým spolupracovat – jednalo se například o nasbírání ovoce. Tito lidé tak spolupracovali pouze s nejbližšími příbuznými, kde se morálka soucitu vyvinula v souvislosti s péčí o děti⁶⁴ nebo v aliancích. V rámci aliancí se však jednalo spíše o typ machiavelistické inteligence, tedy spíše o to zmanipulovat ostatní, aby dělali, co chci. Převažoval zde tak stále individualismus.⁶⁵ Po tom, co se změnilo prostředí a ekologické podmínky a tyto skupiny se začaly střetávat a soupeřit o potravu, lidé začali být nuceni ke spolupráci, aby přežili.⁶⁶ V takovýchto podmínkách byl pro lov a další obstarávání potravy upřednostňován jedinec, který spolupracoval, a nikoli uzurpátor – „*to vytvořilo selekční tlak, který místo agresivních jedinců upřednostňoval takové, kteří byli schopni fungovat kooperativně [...]*“.⁶⁷ Tuto změnu společenského řádu, který se posouvá od hierarchického uspořádání k egalitářství, nazývá Tomasello sebedomesticací.⁶⁸

O této sebedomesticaci hovoří například i Henrich, který tvrdí, že člověku je vlastní „*psychologie norem*“. Předpokládáme, že v rámci našeho společenského světa existují nějaká pravidla, i když je třeba neznáme. Tato pravidla se postupně učíme a dochází u nás k jejich internalizaci. Díky této internalizaci pravidel máme tendenci je dodržovat, jelikož víme, že jejich dodržování nám přinese benefity,⁶⁹ které získáme díky spolupráci.

⁶¹ Ibidem, s. 11–12.

⁶² KOREŇ, L. – KOCOUREK, D. Evoluce morálky podle Michaela Tomasella. *Filosofický časopis* [online]. 2018, Vol. 6. [cit. 2020-09-22]. Dostupné z: <<http://filcasop.flu.cas.cz/index.php?page=archiv&rok=2018&cislo=6-2018&obsah=844>>.

⁶³ PEREGRIN, J. *Rules as Impetus of Cultural Evolution*. Peregrin tvrdí, že toto kooperativní donucení je něco, co je vlastní právě a jen nám lidem. V této souvislosti cituje Castra et al.: „*Here we propose that, during ontogeny, the assessor communication between parents and offspring is extended by other evaluative interactions where the approval or disapproval of behaviour is provided by other unrelated individuals. Through their lifespan, a person establishes a social reference group with individual that interact closely during a particular stage of life (parents, partner, friends, and colleagues). Our thesis is that the individual in the social reference group are neither neutral nor passive towards the behaviour of a person in the group. Rather, they evaluate and demonstrate approval or disapproval, even if the behaviour in question does not affect them directly. Chimpanzees may classify other individuals' behaviour as favorable or unfavorable with respect to themselves, and may act accordingly, but the ability to approve or disapprove of other individuals' learned behaviour seems completely absent in primates [...]*“ CASTRO, L. et al. *Cultural Transmission and Social Control of Human Behaviour*. 2010, s. 352–353, cit. podle PEREGRIN, J. *Rules as the Impetus of Cultural Evolution*.

⁶⁴ TOMASELLO, M. *A Natural History of Human Morality*, s. 12.

⁶⁵ Ibidem, s. 38, k tomu též BLACKMORE, S. *The Meme Machine*, s. 137, 140, 169, bližze WHITEN, A. – BYRNE, R. W. *Machiavellian Intelligence: Social Expertise and the Evolution of Intellect in Monkeys, Apes and Humans*. New York: Oxford University Press, 1988.

⁶⁶ TOMASELLO, M. *A Natural History of Human Morality*, s. 54–55.

⁶⁷ KOREŇ, L. – KOCOUREK, D. *Evoluce morálky podle Michaela Tomasella*.

⁶⁸ TOMASELLO, M. *A Natural History of Human Morality*, s. 55.

⁶⁹ HENDRICH, Joseph. *The Secret of Our Success: How Culture Is Driving Human Evolution, Domesticating Our Species, and Making Us Smarter*, s. 188. U malých dětí dochází k tomu, že v rámci určitých situací vysledují nějaké pravidelnosti a předpokládají, že tyto pravidelnosti jsou normami. Tyto jsou vždy závislé na kontextu dané situace, dále děti musejí sledovat i to, jak se k určitému chování staví i ostatní členové, jelikož ne každá pravidelnost je pravidlem. Může

Lidé tak vytvořili nového aktéra – „my“, kde se vyskytuje společná intencionalita.⁷⁰ U ně je podstatné, že něčeho chceme dosáhnout společně, sledujeme společný cíl. Lidé tak začali chápat své role a to, že je pro ně partner či partneri důležitý, že jsou rovnocenní a musí se respektovat.⁷¹ Zároveň došlo k tomu, že začali uvažovat normativně,⁷² chápali svůj společný závazek a odpovědnost vůči svým partnerům. Pokud někdo tento závazek nedodržel, byl sankcionován.⁷³ Pokud by totiž sankcionován nebyl, pak by docházelo k tomu, že by z kooperace těžili právě ti, kteří by nespoluupracovali a chtěli všechen užitek uzurpovat pro sebe.⁷⁴

Když skupiny už nebyly tak malé, aby každý mohl znát každého a aby věděl, že patří do určité skupiny, lidé se začali rozeznávat podle „charakteristických znaků. Ty nebyly biologické, nýbrž kulturní povahy: do naší skupiny patří ten, kdo mluví jako my, loví jako my, [...] a podobně.“⁷⁵ Ne každá z těchto norem se však dala považovat za morální – „morální normy regulovaly oblasti, na nichž měla skupina eminentní zájem, a současně se v nich projevovaly kompetitivní motivy a nároky. Regulovaly např. použití násilí mezi členy skupiny, [...], s kým se pářit a podobně.“⁷⁶ Tato pravidla mohli všichni, kdo byli součástí skupiny, vnímat tak, že pochází od všech a platí pro všechny, díky nim bylo možné pozorovat, hodnotit a regulovat rozhodování a jednání nikoli z egoistického, subjektivního hlediska, ale z hlediska objektivního.⁷⁷ Morální cit tak byl vytvářen a formován přírodním výběrem.⁷⁸

Pokud se podíváme na uvedenou specifikaci morálních norem, že jimi jsou taková pravidla, na nichž máme eminentní zájem,⁷⁹ pak lidská práva tak, jak jsou vyjádřena v Deklaraci, můžeme za taková pravidla považovat. Zcela jistě máme eminentní zájem na tom, abychom přežili, a nejen to, ale i abychom mohli pokojně žít beze strachu.

samořejmě docházet k porušování pravidel. Děti tak musejí odvozovat to, zda je něco pravidlem i z toho, jak na určité jednání reagují ostatní členové společnosti. Pokud se nějaké jednání opakuje, třeba někdo opakovaně krade, tak to neznamena, že krádež je normou. Pokud se k tomuto jednání zbytek společnosti staví tak, že daného jedince odsoudí, mají tedy negativní postoj, pak z toho dítě odvodí, že normou je nikoli krást, ale naopak nekrást. Není tak třeba, aby byly děti vloženy nějakým pravidlům, jsou schopny je dovodit samy. Samozřejmě, toto doslovné učení a nasměrování hraje rovněž důležitou roli. Ibidem, s. 186.

⁷⁰ TOMASELLO, M. *A Natural History of Human Morality*, s. 62–65. Ke společné, nebo též kolektivní intencionalitě např. SEARLE, J. *Making the Social World*. Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 25 an. U Searla hraje kolektivní intencionalita zásadní roli v rámci společenského světa a společenských faktů. K Searlově a Bratmanově koncepci kolektivní intencionality pak RAKOCZY, H. – TOMASELLO, M. *The Ontogeny of Social Ontology: Steps to Shared Intentionality and Status Function*. In: TSOHATZIDIS, S. L. (ed.). *Intentional Acts and Institutional Facts. Essays on John Searle's Social Ontology*. Netherlands: Springer, 2007, s. 113–139.

⁷¹ TOMASELLO, M. *A Natural History of Human Morality*, s. 66–67.

⁷² Byla zde totiž implicitní pravidla prostřednictvím, kterých se zavazujeme v našich „virtuálních světech“, tedy tam, kde nejsou důležité pouze přírodní zákony. „[...] rules have an additional property of being able to open up the kind of ‘virtual spaces’ [...]. This means that we can bind ourselves by means of rules, and to do so means to cease taking them as merely something contingent, and to start to perceiving them as something that determines how things should be or what we should do. Indeed, the very act of binding can be seen as a matter of (intentionally) giving up their contingent view, as, we may say, ‘discontingenting’ them.“ PEREGRIN, J. *Inferentialism. Why Rules Matter*, s. 220.

⁷³ Ibidem, s. 76–82.

⁷⁴ PEREGRIN, J. *Inferentialism. Why Rules Matter*, s. 121.

⁷⁵ KOREŇ, L. – KOCOUŘEK, D. *Evoluce morálky podle Michaela Tomasella*.

⁷⁶ Ibidem. Když se zamyslíme, tak právě na tyto oblasti se zaměřují i lidská práva, zejména na to, aby si lidé neublížovali, nezabíjeli se, nechovali se k sobě brutálně.

⁷⁷ TOMASELLO, M. *A Natural History of Human Morality*, s. 123–127.

⁷⁸ PINKER, S. *The Blank Slate: Modern Denial of Human Nature*, s. 108, 111, 113–114. Reakce se mohou lišit v závislosti na kulturním kontextu, ale mechanismy, jež je podmiňují, jsou napříč všemi kulturami stejné. Ibidem, s. 39.

⁷⁹ KOREŇ, L. – KOCOUŘEK, D. *Evoluce morálky podle Michaela Tomasella*.

2.1.1 Spolupráce

V předchozích řádcích bylo zmíněno, že pro lidi a společnost se stala zásadní spolupráce, tedy kooperace. Nyní bude vysvětleno, proč je tato strategie jednání pro nás z dlouhodobého hlediska výhodnější, proč tedy tato strategie „zvítězila“ a sehrála svou neopominutelnou roli v našem vývoji, když, jak bylo rovněž uvedeno, pokud by mezi spolupracujícími jedinci byl jedinec, který nespolupracuje, pak by z dané akce mohl mít právě on největší užitek?⁸⁰

Když už jsme výše operovali s našimi předky a jejich životem ve skupinách, pak jako první můžeme uvést Peregrinův případ, kdy máme dva lovce, kteří společně uloví nějakou kořist a mají se ni podělit. Můžeme si tyto lovce pojmenovat jako Tika a Toka. Tik a Tok jsou členy jednoho kmene, který se živí krom jiného lovením mamutů. K tomu, aby ulovili mamuta, potřebují spolupracovat, neboť ani jeden z nich toho není sám schopen. Nyní přichází čas na to, aby si rozdělili kořist. Pro zjednodušení a ilustraci předpokládejme, že ulovený mamut rovná se 6 energetických jednotek (dále jen „EJ“). Nyní můžeme zvážit možné situace, které mohou nastat, a to pokud se lovci rozhodnou spolupracovat, či nikoli.

Pokud ani jeden nebude chtít spolupracovat a oba budou připraveni bojovat, pak je bude ten boj stát nějakou energií – například 2 EJ, přinejlepším pak bude zisk každého z nich ve výsledku 1 EJ. Pokud jeden bude chtít bojovat a druhý se raději rozhodne rezignovat, pak ten, který rezignuje, nezíská, ale ani neztratí nic, odhodlaný k boji pak ale zřejmě celou kořist nebude schopen sníst najednou a bude muset investovat nějakou energii na uložení a skladování (v nejhorším případě se mu může kořist zkazit a být nepoživatelná, pak by byl zisk ještě nižší, než je uvedeno v následující tabulce). Pokud se oba rozhodnou spolupracovat a o kořist se podělit, pak každý získá 3 EJ.⁸¹ Tyto možné situace můžeme jednoduše znázornit následující tabulkou:

Tok / Tik	Nespoupráce (boj)	Spoupráce / rezignace
Nespoupráce (boj)	Tik: 1, Tok: 1	Tik: 5, Tok: 0
Spoupráce / rezignace	Tik: 0, Tok: 5	Tik: 3, Tok: 3

Pokud bychom uvažovali pouze z hlediska jedné jediné události toho konkrétního lovu, pak by se mohlo zdát, že nejvýhodnější strategií by mohlo být nespoupracovat, neboť ať už zvolí můj protějšek jakoukoli strategii (spoupráce/rezignace, nebo boj) pro nespoupracujícího to bude znamenat, že získá alespoň něco (v případě boje alespoň 1 EJ, v případě, kdy protějšek zvolí rezignaci, pak dokonce 5 EJ).⁸² Co nám však v této rovnici chybí je i jistý sociální rozměr. Pokud totiž bude potřeba v budoucnu dalšího lovu (což určitě někdy nastane), pak je velice pravděpodobné, že lovci budou vyhledávat jako partnera někoho, kdo spoupracuje a nikoli toho, kdo si pak vše uzurpuje pro sebe.⁸³ Tímto způsobem je vyvíjen tlak na jedince, aby spoupracovali, ono kooperativní donucení, o němž byla zmínka výše.

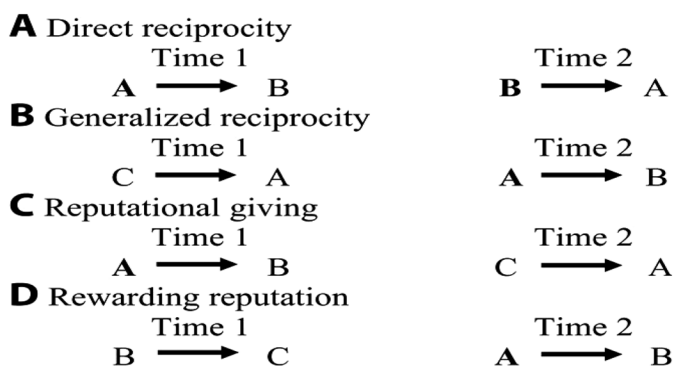
⁸⁰ PEREGRIN, J. *Inferentialism. Why Rules Matter*, s. 121.

⁸¹ *Ibidem*, s. 119.

⁸² *Ibidem*, s. 120.

⁸³ PEREGRIN, J. *Rules as the Impetus of Cultural Evolution*.

Toto kooperativní donucení můžeme vysvětlit v termínech reciprocity, která je někdy, jak uvádí Peregrin, nesprávně označována jako altruismus.⁸⁴ Jedná se o vzdání se nějakého přímého užítku jedince ve prospěch druhých, ve prospěch společnosti. Reciprocita funguje vždy v rámci nějakého referenčního rámce,⁸⁵ nějaké společnosti. Můžeme rozdělovat přímou reciprocitu (*direct reciprocity*), kdy A se vzdává něčeho ve prospěch B kvůli tomu, že dříve se B vzdalo něčeho pro A, všeobecnou vzájemnost (*general reciprocity*), kdy se A něčeho vzdává ve prospěch B, neboť se dříve C vzdalo něčeho ve prospěch A, dávání kvůli dobré pověsti (*reputational giving*), kdy A se vzdává něčeho, i více, než by se vzdalo, kdyby nebyli přítomni ostatní členové skupiny, ve prospěch B, neboť ví, že jsou přítomni členové, kteří jeho obět mohou v budoucnu ocenit a vzdát se něčeho ve prospěch A (tedy C se v budoucnu může vzdát něčeho ve prospěch A, díky tomu, že nyní A se vzdalo něčeho ve prospěch B a C tomu bylo přítomno) a posledním druhem je pak právě toto odměnění pověsti (*rewarding reputation*), kdy A se vzdává něčeho ve prospěch B, neboť B se dříve vzdalo něčeho ve prospěch C.⁸⁶

Znázornění recipročních vztahů popsaných výše. (zdroj: MELAMED, D. – SIMPSON, B. – ABERNATHY, J. The Robustness of reciprocity: Experimental evidence that each form of reciprocity is robust to the presence of other forms of reciprocity [online]. *Science Advances*. Vol. 6, No. 23, June 2020 [cit. 2020-10-14]. Dostupné z: <<https://advances.sciencemag.org/content/6/23/eaba0504>>.)

Vznikají zde tak pravidla, instrukce, i když třeba nikoli explicitně vyjádřená, jak se chovat, která jedince svým způsobem omezují, ale zároveň vytváří prostor pro možnost vzájemné spolupráce⁸⁷ a toho, aby z ní mohlo profitovat co nejvíce lidí, a to z dlouhodobého

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ CASTRO, L. et al. *Cultural Transmission and Social Control of Human Behaviour*, s. 352–353, cit. podle PEREGRIN, J. *Rules as the Impetus of Cultural Evolution*.

⁸⁶ MELAMED, D. – SIMPSON, B. – ABERNATHY, J. The Robustness of Reciprocity: Experimental Evidence that Each Form of Reciprocity is Robust to the Presence of Other Forms of Reciprocity. *Science Advances* [online]. 2020, Vol. 6, No. 23, [cit. 2020-10-14]. Dostupné z: <<https://advances.sciencemag.org/content/6/23/eaba0504>>. Mezi těmito typy reciprocity jsou vzájemné vztahy, neboť v běžném životě se setkáváme se situacemi, kdy působí více těchto najednou. Případní zájemci nechtě si přečtou citovaný článek.

⁸⁷ Víceméně ve stejném duchu srovnej PINKER, S. *The Blank Slate: Modern Denial of Human Nature*, s. 108, kde tvrdí, že demokratické instituce zde jsou proto, aby zamezily nebezpečným ambicím nedokonalých lidí.

hlediska (Tomasellovy mi slovy se nejedná o kooperaci, ale koordinaci, neboť nejde pouze o spolupráci *ad hoc*⁸⁸). Tato pravidla vznikají jako reakce na naše okolí a ve vztahu k tomu, že jako organismy chceme zachovat svou existenci. Tím se dostáváme do onoho „virtuálního, fantastického“ světa, kde nemusíme sledovat pouze přírodní zákony, ale kde svou roli hrají i námi vytvořená pravidla. Jak jsme ale uvedli, tato pravidla se tvoří vždy v rámci nějaké společnosti, nějakého referenčního rámce.⁸⁹ Pokud k těmto informacím připočítáme fakt, že nás, lidí, je čím dál tím více, cestování je čím dál tím jednodušší a tím pádem se střetávají různé kultury, pak může docházet k tomu, že se budou střetávat i různá pravidla. K tomu, aby mohlo dojít ke globální spolupráci a koordinaci, je tak vhodné vytvořit nějaký obecný rámec pravidel, která by měli všichni respektovat, a těmi se zdají být právě lidská práva. Ta nás mohou spojit jako jednu společnost jako jednoho jediného aktéra „my, lidské bytosti“.

2.2 Éra lidských práv jako další fáze kulturní evoluce

Jak víme, lidé chybují – bytí si to mnohdy třeba nechceme připustit, nejsme dokonalí. Jedním z mnoha faktorů může být to, že jakožto lidé máme omezenou racionalitu,⁹⁰ a tedy „určitá (zejména epistemická) omezení“.⁹¹ Dennett uvádí, že chybovat je potřeba, aby člověk mohl zjistit, co příště již dělat rozhodně nemá, musí se ze svých chyb ovšem poučit.⁹² Díky tomu, že máme jazyk a dokážeme jeho prostřednictvím komunikovat a předávat si různé instrukce, jak co nejlépe dosáhnout nějakého výsledku, máme obrovskou výhodu, že se nemusíme učit pouze z chyb vlastních, ale i z chyb ostatních a naopak můžeme se naučit a osvojit si poznatky, schopnosti či dovednosti druhých, i minulých generací.⁹³

Některé chyby mají mnohem závažnější důsledky než chyby jiné a je na ně tak třeba reagovat odlišným způsobem. Jako lidstvo jsme byli svědky toho, že se někdy ve společnosti začnou vyskytovat i nebezpečné myšlenky, jako například myšlenky nacismu, které mohou být ku prospěchu jedné rase či skupině, ale nikoli všem lidem jakožto jednomu společenství. Dalším takovým příkladem jsou náboženské války, terorismus,⁹⁴ kdy lidé mají představu, že všichni musí věřit právě v toho jejich boha, nepřipouští si možnost víry v boha či bohy jiné, nebo například toho, že by někdo v žádného boha věřit nemusel.

Proč tomu tak může z memetického hlediska být? Jak bylo uvedeno, memy, jakožto replikátory, neberou ohled na to, zda jsou pro nás prospěšné či nikoli, proto je vždy třeba pokládat si otázku *Cui bono? Komu ku prospěchu?* Pokud si tuto otázku položíme například v souvislosti s nacistickými myšlenkami, pak odpovědí zřejmě nemůže být, že ku prospěchu všem lidem, tomu, abychom jako lidská rasa přežili, ale pouze ku prospěchu

⁸⁸ RAKOCZY, H. – TOMASELLO, M. *The Ontogeny of Social Ontology: Steps to Shared Intentionality and Status Function*, s. 120 an.

⁸⁹ CASTRO, L. et al. *Cultural Transmission and Social Control of Human Behaviour*, s. 352–353, cit. podle PEREGRIN, J. *Rules as the Impetus of Cultural Evolution*.

⁹⁰ SELTEN, Reiherd, *What Is Bounded Rationality?* In: GIGEZER, G. – REINHARD, S. (eds). *Bounded Rationality. The Adaptive Toolbox*. Cambridge: The MIT Press, s. 13 an.

⁹¹ HAPLA, M. *Utilitarismus a lidská práva*. *Časopis pro právní vědu a praxi* [online]. 2020, roč. 28, č. 3. [cit. 2020-10-14]. Dostupné z: <<https://advances.sciencemag.org/content/6/23/eaba0504>>.

⁹² DENNETT, D. *Intuition Pumps and Other Tools for Thinking*. New York: W. W. Norton and Company, 2013, s. 32.

⁹³ PEREGRIN, J. *Rules As Impetus of Cultural Evolution*.

⁹⁴ K problému náboženství a náboženského přesvědčení některých jedinců např. DENNETT, D. *Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon*.

určité skupině, a i to zůstává diskutabilní, neboť jiné skupiny obyvatel mohly být zdatnější v různých věcech a ona „vyvolená“ skupina by z jejich znalostí mohla těžit.

V reakci zejména na události a hrůzy světových válek vznikla Všeobecná deklarace a další lidskoprávní dokumenty, které měly zajistit, aby lidstvo znovu stejné chyby již neopakovalo. Jsou zde explicitně vyjádřená pravidla, kterými se máme řídit, aby bylo možno pokojně a v míru⁹⁵ žít, což se i s ohledem na to, jak pokročily technologie a že se dokážeme v podstatě stisknutím jednoho tlačítka vyhubit, zdá jako velmi důležité pro naše přežití.

Co je však nutné si uvědomit, je to, že pravidla se stávají pravidly tak, že s nimi jako s pravidly zacházíme.⁹⁶ V této souvislosti pak hraje důležitou roli i to, jakým způsobem se stavíme k těm, kteří tato pravidla porušují, jak bylo uvedeno i výše v textu. Ten, kdo pravidla porušoval, měl být různými prostředky donucen k jejich dodržování. Dříve to byla například hrubá síla, následně pak sociální donucení, kdy s tím, kdo pravidla porušoval, ostatní nespolupracovali. Pokud však uvažujeme v kontextu globální spolupráce a koordinace, ta je regulována mezinárodním právem veřejným, jedná se tedy primárně o vztahy mezi suverénními státy. V tomto kontextu je pak otázkou, jak účinně vymáhat dodržování a respektování lidských práv.⁹⁷ V úvahu připadá výše zmíněné sociální donucení – můžeme například přestat obchodovat s těmi, kdož lidská práva nedodržují. To na první pohled vypadá poměrně jednoduše, ale v dnešním světě to zcela jednoduché není, neboť jsme na sobě závislí a mnoho součástek či výrobků, které potřebujeme pro další výrobu, může pocházet právě ze zemí, kde lidská práva dodržována nejsou.

Prostřednictvím lidskoprávních dokumentů mělo dojít k tomu, že bude zvětšen referenční rámec z jednotlivých společností, např. národních států, na globální rámec, tedy celý svět. Díky tomu můžeme vytvořit nového globálního aktéra „my, lidé“, kde nejsou důležité odlišnosti, ale to, co nás spojuje. Pro vytvoření tohoto aktéra je důležitá kolektivní intencionalita, je tedy důležité mít společný cíl. Tento cíl je explicitně vyjádřen v Deklaraci – jde o vytvoření svobodného, spravedlivého světa, kde budou žít „*lidé, zbavení strachu a nouze, [...] budou [se] těšit svobodě projevu a přesvědčení [...]*“.⁹⁸ *Cui bono?* Pro dobro všech lidských bytostí.

Závěr

Tento článek diskutoval lidská práva v kontextu kulturní evoluce. Jeho snahou bylo podat naturalističtější teorii lidských práv. V první části bylo vysvětleno, co ona samotná naturalističtější teorie znamená, neboť někdo by si ji mohl spojovat s redukcionistickým pohledem na svět. Bylo vysvětleno, že toto východisko znamená, že jsme jakožto organis-

⁹⁵ „[U]znání přirozené důstojnosti a rovných a nezcizitelných práv členů lidské rodiny je základem svobody, spravedlnosti a míru ve světě [...]“ Úvod Všeobecné deklarace lidských práv. *United Nations. Human Rights Office of The High Commissioner* [online]. [cit. 2020-10-15]. Dostupné z: <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/czc.pdf>.

⁹⁶ MILLAR, A. *Understanding People: Normativity and Rationalizing Explanation*, s. 184.

⁹⁷ Pokud se podíváme na text Všeobecné deklarace lidských práv, tak nalezneme ustanovení o tom, na co mají lidé právo, nenalezneme však, jak mají být tato práva vymáhána. Viz Všeobecná deklarace lidských práv. *United Nations. Human Rights Office of The High Commissioner* [online]. [cit. 2020-12-18]. Dostupné z: <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/czc.pdf>.

⁹⁸ *Ibidem*.

my součástí světa, který však pouze pasivně nevnímáme, ale reagujeme na něj, přetváříme a spoluvytváříme ho. Díky tomu, že máme jazyk a konceptuální myšlení, můžeme vytvářet fantastické světy,⁹⁹ v kterých neplatí pouze přírodní zákony, ale i zákony lidské, kterými se buď řídit můžeme, nebo nemusíme.

V další části byl představen koncept kulturní evoluce, který je v současné době poměrně žhavým tématem, neboť si začínáme všímat, že všechen ten pokrok nemohl vzniknout jen díky evoluci darwinovské. V rámci této teorie hraje poměrně zásadní roli koncept kooperace a reciprocity, proto i jim byla věnována pozornost a bylo vysvětleno, proč tyto strategie zvítězily nad strategiemi nekooperativními. Na závěr byla uvedena „éra lidských práv“ jako další fáze kulturní evoluce, v rámci níž díky lidským právům vzniká nový, globální aktér – „my, lidé“ – a to z toho důvodu, abychom mohli v míru žít na této planetě, která je nám všem společná.

⁹⁹ PEREGRIN, J. *Inferentialism. Where Do We Go from Here?*, s. 256.

Změna některých výchozích sociálních paradigmat a její reflexe v právní úpravě pracovněprávních vztahů a sociálního zabezpečení

Habilitační přednáška

Jakub Morávek*

Abstrakt: Jednadvacáté století bude, alespoň to tak prozatím vypadá, stoletím moderních technologií. Moderní technologie prostupují společností a v řadě případů modifikují, nebo umožňují a urychlují modifikaci některých ustálených schémat lidských činností, včetně způsobu výkonu práce. Spolu s tím se z různých důvodů mění některá další základní společenská paradigmata, například formy partnerského soužití. Právní řád na tyto změny ve výchozích momentech uspořádání společnosti reaguje v řadě případů příliš pomalu. Předložený text poukazuje na některé z těchto problematických momentů a naznačuje směry možného řešení.

Klíčová slova: pracovní právo, sociální zabezpečení, výkon práce z domova, odpovědnost, bezpečnost a ochrana zdraví při práci

1. Výkon práce mimo pracoviště zaměstnavatele

Koronavirová pandemie krom jiného zdůraznila a urychlila některé trendy v oblasti pracovněprávních vztahů úzce související s výkonem práce prostřednictvím moderních technologií, a ještě zřetelněji obnažila problémy a nedostatky právní úpravy.

V řadě případů zaměstnanci nemohli či nechtěli vykonávat práci ze svých pracovišť. Zaměstnavatelé kvůli zachování provozu větší měrou, než bylo do té doby obvyklé, umožňovali výkon práce mimo pracoviště zaměstnavatele. Byli k tomu ostatně opakovaně nabádáni i ze strany vlády, respektive jednotlivých ministrů a představitelů hygienických stanic.

Malá terminologická vsuvka. Představitelé veřejné moci, ale i někteří zástupci odborné veřejnosti používají zjednodušující (právnímu řádu neznámý) pojem *home working*, což vede ke zmatení (zejména) laické veřejnosti. Konkrétněji řečeno, není rozlišováno mezi

* Doc. JUDr. Jakub Morávek, Ph.D. Autorský přepis habilitační přednášky přednesené před vědeckou radou Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze na zasedání vědecké rady dne 24. března 2020. Autor působí na katedře pracovního práva a práva sociálního zabezpečení Právnické fakulty Univerzity Karlovy jako docent a tajemník. Je místopředsedou České společnosti pro pracovní právo a právo sociálního zabezpečení a advokátem v Praze. Příspěvek vznikl díky podpoře poskytované v rámci výzkumného projektu *Soukromé právo a výzvy dneška*, id. č. PROGRES Q03, a projektu (výzkumného centra) *UNCE – Závislá práce v 21. století – otázky a výzvy*.

- a) výkonem práce mimo pracoviště zaměstnavatele v pracovní době rozvrhované zaměstnavatelem (včetně pružného rozvržení pracovní doby), což jsou případy všech možných obchodních zástupců, ale i četných zaměstnanců vykonávajících práci například ze svého domova, a
- b) výkonem práce mimo pracoviště zaměstnavatele podle dohodnutých podmínek v pracovní době, kterou si zaměstnanec rozvrhuje sám, tedy případem, na který pamatuje ustanovení § 317 zákoníku práce (dále jen „z. p.“).

Byť oba režimy mají v mnohém podobné problémy a při pohledu zvnějšku mohou působit téměř shodně, jejich rozlišování je zásadní kvůli rozdílným právům a povinnostem zaměstnance a zaměstnavatele zejména v oblasti pracovní doby, doby odpočinku, odměňování a překážek v práci. Z hlediska úvah *de lege ferenda se pro futuro* nabízí (i kvůli právní jistotě a uživatelské přívětivosti) výslovné zákonné pojmové rozlišení režimů.

Zkušenosti s výkonem práce mimo pracoviště zaměstnavatele za pomoci moderních technologií z posledních měsíců jsou různé. Nikoli zanedbatelnou měrou záleží na povaze práce, odpovědnosti a výkonnosti konkrétního zaměstnance. V úhrnu lze však situaci hodnotit tak, že širší okruh zaměstnavatelů si začíná uvědomovat, že větší využívání výkonu práce z domova a moderních technologií, při odpovídající organizaci a zavedení pojištění zajišťujících splnění pracovních úkolů, může být pozitivní jak z hlediska výkonnosti zaměstnance, tak z hlediska úspory nákladů na straně zaměstnavatele – při střídání zaměstnanců v prostorech zaměstnavatele lze uspořít náklady na prostory, výpočetní techniku a další mandatorní náklady například na obslužný aparát atd.

Intenzivnější využívání tohoto institutu zdůraznilo některé trendy v oblasti závislé práce, konkrétně změnu základních schémat výkonu závislé práce při využívání moderních technologií u některých profesí. Současně zdůraznilo související problematické aspekty a nastolilo i několik nových otázek. Tyto mají v různé míře relevanci:

- a) k výkonu práce na pracovišti zaměstnavatele;
- b) k výkonu práce mimo pracoviště zaměstnavatele;
- c) k výkonu práce mimo pracoviště zaměstnavatele v pracovní době rozvržené zaměstnancem a podle dohodnutých podmínek (§ 317 z. p.), a konečně i
- d) pro v budoucnu předpokládanou kategorii pracovníka, tedy figury na pomezí osoby samostatně výdělečně činné a zaměstnance.

Každá jedna z oblastí je značně rozsáhlá, má svá specifika a další problematické momenty, kterým není prosto se zde věnovat. Schematicky lze společné základní momenty týkající se zde diskutované materie přiblížit prostřednictvím výkonu práce mimo pracoviště zaměstnavatele v pracovní době rozvržené zaměstnancem a vykonávané podle dohodnutých podmínek, tedy institutu zavedeného ustanovením § 317 z. p.

2. Pravidla pro výkon práce – úvahy *de lege ferenda*

Stručně lze stávající právní úpravu hodnotit tak, že se s výkonem práce za využití moderních technologií neumí odpovídajícím způsobem vypořádat. To není překvapující, neboť aktuální právní úprava pracovněprávních vztahů v mnohém stále opisuje právní úpravu dřívějšího zákoníku práce. Je tedy v základu napsána pro tovární výrobu druhé poloviny 20. století.

V roce 2016 bylo v rámci rozsáhlé novely zákoníku práce navrhováno doplnění a úprava § 317 z. p. Nejednalo se o perfektní návrh, byla tady ale i určitá pozitiva – největší z nich byl fakt, že si zákonodárce, respektive Ministerstvo práce a sociálních věcí všimlo, že je třeba v této oblasti reagovat a provést určité změny. Novela však, lidově řečeno, „spadla pod stůl“ spolu se skončením funkčního období Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky.

V rozsáhlé novele zákoníku přijaté v tomto roce není reakce na trendy ve změnách způsobu výkonu práce a na využívání moderních technologií v pracovním procesu žádána. Jediné, co v ní má (s nadsázkou) souvislost s moderními technologiemi, je nový způsob výpočtu dovolené, který kvůli své složitosti vyžaduje výpočetní výkon na úrovni 21. století.

V základu lze identifikovat tři, respektive čtyři stěžejní oblasti, které je třeba revidovat, aby se právní úprava přiblížila trendům 21. století. Jsou jimi i) pravidla organizace práce, ii) pravidla o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci, iii) odpovědnost a iv) další vlivy plynoucí z výkonu práce prostřednictvím moderních technologií.

2.1 Organizace práce a kompenzace nákladů

V souvislosti s pracovněprávními vztahy je často zmiňována potřeba smluvní volnosti a flexibility. Nejsem příznivcem přebujelého právního řádu, naopak. Na ustanovení § 317 z. p. se však ukazuje, že přílišná blahosklonnost zákonodárce ve směru k autonomii vůle projevující se úplnou absencí jakýchkoli pravidel, včetně dispozitivní úpravy, s tím, že pravidla si mají smluvní strany dohodnout, případně je zaměstnavatel má vepsat do vnitřních předpisů, může vést v některých případech k nesprávné funkčnosti, respektive nefunkčnosti institutu.

Konkrétněji řečeno, zejména menší zaměstnavatelé nejsou schopni pro výkon práce mimo pracoviště zaměstnavatele naformulovat do dohod či vnitřních předpisů efektivní a fungující pravidla týkající se organizace práce jako je proces oznamování, kdy a kde bude zaměstnanec práci konat, časová omezení výkonu práce, proces zadávání a kontroly pracovních výsledků atd. Tato pravidla jsou přitom zásadní z hlediska řady aspektů, jako je například odpovědnost za pracovní úrazy a nemoci z povolání, nebo i nově formulovaná právní úprava dovolené.

Jeden ze stěžejních bodů, s nímž si zaměstnavatelé zpravidla vůbec neví rady, je kompenzace nákladů na výkon práce mimo pracoviště zaměstnavatele.

Ustanovení § 317 z. p. žádnou povinnou kompenzaci nezmiňuje. To mnohé zaměstnavatele, a (bohužel) i některé zástupce odborné veřejnosti, vede k závěru, že jí není třeba poskytovat. Takový závěr však přímo odporuje podmínkám výkonu závislé práce ve smyslu § 2 odst. 2 z. p., dle kterého musí být práce vykonávána na náklady zaměstnavatele.

Problém je, že ti, kteří přece jen připouští existenci takové povinnosti, se nikoli výjimečně dopouští jiné chyby, když mají tendenci náhradu poskytovat v rámci mzdy – v lepším případě přiznáním zvláštního kompenzačního bonusu, v horším případě prohlášením či „dohodou“ ve smyslu, že kompenzace je součástí stávající základní mzdy.

Konečně je tu třetí, nejméně početná skupina, která uvažuje správně, tedy tak, že náhrada se poskytuje a nejde o mzdové plnění. Ta je postavena před otázkou, v jaké výši je třeba náhradu poskytnout.

Na tu jim právní řád žádnou přímou odpověď neposkytuje. Mnohdy nepomáhají ani zástupci odborné veřejnosti.

Abych byl konkrétní, na konferenci o *home office* jsem si vyslechl „zaručeně správné řešení“ od kolegů z mezinárodní advokátní kanceláře, které zahrnovalo mj. znalecký posudek na určení ceny nájmu m² podlahové plochy komerčních prostor v místě bydliště zaměstnance a výpočet kompenzace jako násobku takto zjištěné ceny a minimální podlahové plochy na zaměstnance podle předpisů o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci (dále jen „BOZP“). Na otázku, která navazovala na upozornění, že institut hovoří o práci mimo pracoviště, a nikoli jen o práci z domova, jak postupovat v momentě, kdy bude zaměstnanec s notebookem sedět nikoli doma, ale v kavárně nebo na horské louce, jsem (nikoli překvapivě) odpověď nedostal.

Není to tak, že by dnes nebylo možné řešení nalézt – lze do určité míry využít stávající přístupy a metodiky pro určení nákladů při výkonu podnikatelské činnosti osobou samostatně výdělečně činnou z bydliště podnikatele. I to je však, zejména při větším počtu zaměstnanců v režimu výkonu práce z domova, příliš komplikované, nákladné a uživatelsky nepřívětivé. Řešení se nabízí, stanovit rámcově výši náhrady prostřednictvím právních předpisů.

2.2 Bezpečnost a ochrana zdraví při práci

Často poukazovaným a asi nejkřiklavějším nedostatkem výkonu práce mimo pracoviště zaměstnavatele, hovoříme-li o výkonu práce prostřednictvím moderních technologií, tedy například kancelářské práce z domova atd., je právní úprava BOZP. Zákonná úprava v tomto směru nezná pro zaměstnavatele žádný pardon, což vede k situaci, kdy se součástí dohod o výkonu práce z domova stávají ujednání s pochybnou vymahatelností, dle kterých zaměstnavatel může vkročit do obydlí zaměstnance za účelem provádění kontroly a úpravy pracoviště podle norem BOZP atd.

Většina zaměstnavatelů není schopna plnit požadavky BOZP ani na vlastním pracovišti. Předpokládat, že toho bude schopna na jiném místě, je lhaním si do kapsy.

Právní úprava BOZP, jejíž jádro vyplývá ze směrnic EU, je až absurdně konkrétní a komplexní.

Konkrétně, požadavky na ergonomii pracoviště a zakres posedu, včetně dosahu končetin, který si nezadá s Bronštajnovým psacím stolem z filmových básníků, v nařízení vlády č. 361/2007 Sb. mohou mít svůj medicínský základ. Jakmile však má zaměstnanec posuvné křeslo, správné nastavení pracoviště vydrží maximálně minutu.

Vedle toho je zde řada příkazů a zákazů, které jsou směsicí jakýchsi rodičovských dohodů za účelem prevence rošťáren a reakcí na historické reálné úrazové děje. Vzpomenout lze například na nařízení vlády č. 591/2006 Sb., které zakazuje při ručním vhažování materiálu do míchačky zasahovat lopatou do rotujícího bubnu, nebo v případě betonárek používat násypný koš k dopravě fyzických osob. Předpoklad, že bude zaměstnanec takové zákazy číst nebo si je bude pamatovat ze školení o BOZP, pokud toto vůbec proběhne, je bláhový. Co si naopak pamatovat bude, až mu lopata, kterou i přes radu staršího kolegy strčí do běžící míchačky, naseká.

V obecné rovině je tudíž namístě úvaha o deregulaci, jejíž základní linie by měla být: „každý musí při výkonu práce používat hlavu, kdo tak neučiní, musí nést důsledky svého počínání“.¹

¹ V podrobnostech blíže také srov. MORÁVEK, J. Bezpečnost a ochrana zdraví při práci (nejen) při stavebních pracích. In: STAŠA, J. – RAJCHL, J. (eds). *Sondy do stavebního práva*. Praha: Právnická fakulta Univerzity Karlovy, 2018, s. 194–203.

Vztaženo k výkonu práce mimo pracoviště zaměstnavatele, pakliže zaměstnanec bude vykonávat práci mimo místo, které zaměstnavatel má reálnou možnost z hlediska BOZP ovlivnit, nelze po zaměstnavateli požadovat, aby v plné šíři plnil veškeré povinnosti na úseku BOZP.

2.3 Odpovědnost

Právní úprava odpovědnosti v pracovněprávních vztazích by, podobně jako oblast BOZP, zřejmě měla být kriticky zhodnocena jako celek.

Jednak se v určitých případech nabízí prostor pro úvahy o solidární odpovědnosti, například u nově zaváděného institutu sdíleného pracovního místa ve smyslu ustanovení § 317a z. p., kterou prozatím právní úprava pracovněprávních vztahů nezná.²

Jednak by měl být reflektován fakt, že nese-li určitý institut, například právě výkon práce mimo pracoviště zaměstnavatele, s sebou omezení řídicích možností na straně zaměstnavatele a z druhé strany větší autonomii v rozhodování na straně zaměstnance, zejména jde-li o místo a čas výkonu práce, musí zaměstnanec nést určitou tíhu odpovědnosti – typicky v oblasti bezpečnosti a ochrany zdraví při práci a odpovědnosti za pracovní úraz a nemoc z povolání, zejména ve vztahu k rizikům plynoucím z výběru času a místa výkonu práce, je-li v dispozici zaměstnance.

2.4 Další problematické aspekty

Vedle shora uvedeného je zde i řada dalších problematických aspektů, které mj. zdůraznila koronavirová krize.

Moderní technologie mění způsob výkonu práce a v mnohém ji mohou ulehčit. Poskytují větší volnost, nikoli však svobodu. Nabízí se vzpomenout rčení o dobrém sluhovi a zlém pánovi.

Permanentní připojení k pracovní schránce elektronické pošty, všudypřítomná dostupnost prostřednictvím mobilního telefonu, tedy *de facto* trvalá, byť virtuální, přítomnost na pracovišti přináší rozpad tradičního, generace budovaného schématu střídání pracovního a soukromého času. Jen málokdo má dostatečně silnou vůli a je schopen držet rozdělení tradičního denního rytmu. Obvykle pracovní a soukromý čas splývají v jedno.³ Tento rizikový aspekt se významně projevuje právě u výkonu práce mimo pracoviště zaměstnavatele.

Jaké bude mít tato skutečnost z dlouhodobého hlediska vliv na život a zdraví, přesně nevíme. Stejně jako nemáme úplně přesnou představu, jak se projeví v rodinném životě. Nelze vyloučit, respektive je to spíše pravděpodobné, že v obou případech může být dopad negativní.

² Blíže k tomuto srov. MORÁVEK, J. Novela zákoníku práce, aneb jak se to (ne)povedlo. *Právní rozhledy*, 2020, č. 13–14, s. 488–494.

³ K tomuto v podrobnostech viz také například DOLOBÁČ, M. Technostres – ochrana duševního zdraví zamestnanca. In: BARANCOVÁ, H. (ed.). *Pracovné právo v digitálnej dobe*. Praha: Leges, 2017, či SZARKOVÁ, M. Psychosomatické poruchy ako zdroj úrazov v pracovnom procese. In: BARANCOVÁ, H. *Nové technológie v pracovnom práve a bezpečnosť a ochrana zdravia pri práci*. Praha: Leges, 2017.

Tyto aspekty právní úprava nijak neřeší. V zahraničních úpravách,⁴ ale i u zdejších zaměstnavatelů s vyšší firemní kulturou, se však náznaky objevují. Příkladem je právo, respektive povinnost odpojení od zaměstnavatele. Jakási povinná doba „radiového klidu“.⁵

Závěrečné poznámky

Vedle dotčených oblastí je zde celá řada dalších pracovněprávních institutů, které vyžadují revizi kvůli technickým nebo sociálním změnám.

Příkladem za všechny budíž právní úprava rodičovské dovolené.

Při formulaci stávající právní úpravy se rodinou rozuměli manželé pečující o společné dítě. V posledních zhruba dvaceti letech však došlo k podstatné změně ve formách partnerského soužití. Je stále častější, že společně žijí osoby, které nejsou manželi, a pečují o dítě, jehož je rodičem pouze jeden z nich. S těmito situacemi se stávající právní úprava neumí obstojně vypořádat, když kupříkladu umožňuje poskytnout pracovní volno rodiči, který nemá dítě v péči a fakticky o něj ani pečovat nechce, kdežto partnerovi rodiče, který s dítětem žije ve společné domácnosti a má o dítě zájem skutečně pečovat a reálně o něj pečuje, pracovní volno poskytnout neumí.⁶

Příprava nových institutů a redefinice stávajících musí být prováděna komplexně. Komplexností přitom není míněna pouze komplexnost z hlediska právní úpravy pracovněprávních vztahů, nýbrž i odpovídající reakce zejména v oblasti sociálního zabezpečení a nejen v něm. To se často (bohužel relativně často) neděje.

Klíčem k úspěšnému provedení změn je komunikace, komunikace zejména Ministerstva práce a sociálních věcí s akademickou sférou a s aplikační praxí, která dnes schází.

Nejlépe to ukazuje již zmíněná novela zákoníku práce z letošního roku. Novela, k níž byla odborná veřejnost v minulosti značně, a nutno říci, že důvodně, kritická. A přesto byla přijata fakticky beze změn. Novela, jejímž faktickým jádrem je změna právní úpravy dovolené. Změna pětadvacet let fungujícího institutu, který nepůsobí žádné zásadní nespravedlnosti, což však neplatí o nově formulované úpravě, která je z řady hledisek vadná a přinese značné a zcela nedůvodné náklady. Novela, která až na drobné výjimky nijak nereaguje na skutečné potřeby aplikační praxe.⁷

Chce se věřit, že napříště se tato situace změní.

⁴ Viz například článek L2242-8 francouzského zákoníku práce, jehož prostřednictvím bylo s účinností od 1. 1. 2017 zavedeno pravidlo, dle kterého zaměstnanec u zaměstnavatele s více jak 50 zaměstnanci nemusí odpovídat na pracovní zprávy elektronické pošty po pracovní době. Za svou „pasivitu“ nesmí být zaměstnavatelem sankcionován. K tomuto v podrobnostech také viz ŠVEC, M. – OLŠOVSKÁ, A. Transformácia pracovného a sociálneho prostredia zamestnancov: Práca 4.0–24/7? In: BARANCOVÁ, H. – OLŠOVSKÁ, A. (eds). *Pracovné podmienky zamestnancov v období štvrtjej priemyselnej revolúcie*. Praha: Leges, 2018.

⁵ Blíže také srov. MORÁVEK, J. Změny tradičních institutů a institucí v době 4.0. a jejich reflexe v rámci pracovněprávní legislativy. In: BARANCOVÁ, H. – OLŠOVSKÁ, A. (eds). *Priemysel 4.0. a pracovné podmienky*. Praha: Leges, 2018, s. 35–48.

⁶ Blíže také srov. MORÁVEK, J. Ke změně některých sociálních paradigmat z hlediska právní úpravy pracovněprávních vztahů. In: KOLDINSKÁ, K. (ed.). *Pocta Věře Štangové*. Plzeň: Aleš Čeněk. 2018, s. 97–104.

⁷ Blíže srov. například MORÁVEK, J. *Novela zákoníku práce, aneb jak se to (ne)povedlo*, s. 488–494.

RECENZE

Ján Jessenius a jeho *Pro vindiciis contra tyrannos oratio* (Jesenský Ján. Proti tyranům. Praha: Academia, 2019, 134 s.)

Vydavateľstvo Academia vydalo v roku 2019 český preklad spisu *Jána Jessenia* (1566–1621) *Pro vindiciis contra tyrannos oratio* (doslovne: Reč v prospech nároku na odpor voči tyranom) od *Kateřiny Šolcovej*, ktorá je aj autorkou úvodu a komentárov. Celá publikácia s názvom *Proti tyranům* má 134 strán, pričom samotný *Jesseniov* text asi 30. Tento počín zrejme súvisí aj s aktuálnym 400. výročím českého stavovského povstania.

Ján Jessenius (alebo tiež *Ján z Jesenu*, *Ján Jesenský* a pod.) patrí medzi najznámejšie postavy českých, slovenských, ale vlastne aj stredoeurópskych dejín 17. storočia. Vo verejnosti je známy najmä ako „Doktor *Jesenius*“ zrejme vďaka rovnomennej knihe od *Luda Zúbeka*.

Narodil sa vo Vratislavi, v Sliezsku, ktoré bolo vtedy súčasťou krajín Českej koruny a tak aj habsburského súštitia, pričom jeho otec *Baltazár Jesenský* patrilo do známej slovenskej turčianskej zemianskej rodiny *Jesenských*, ktorá doteraz prežíva na Slovensku, v Maďarsku, Česku aj prilahlých krajinách. Po roku 1560 sa však prisťahoval do Vratislavi, kde žil životom nie šľachtica, ale mešťana. Vďaka svojmu pôvodu sa tak *Jessenius* deklaroval za uhorského šľachtica, pričom cielene udržiaval a budoval väzby s turčianskymi etnicky slovenskými šľachtickými rodmi. Politicky sa identifikoval s krajinami Českej koruny a s Uhorskom, čo v špecifickom dobovom politickom kontexte nemusel vnímať ako rozpor. Kultúrne a jazykovo mal však zrejme najbližšie k nemeckému prostrediu. Rozhodne však bol oddaný evanjelik a táto viera bola jednou z hlavných súčastí jeho osobnej identity.

Bol človekom doznievajúcej renesancie a angažoval sa minimálne v dvoch oblastiach: v medicíne a politických vedách, pričom v oboch odboroch aktívne publikoval. Do modernej češtiny a slovenčiny boli akoby na ukážku preložené len niektoré jeho diela: opisovaný spis *Proti tyranům*, traktát *O kostiach* (Osveta, 1981; Karolinum, 2004), *Jan Jessenius z Jasené: Průběh pitvy jím slavnostně provedené v Praze L.P. MDC* (Karolinum, 2004) a *O krvi* (Univerzita P. J. Šafárika, 2007).

V rokoch 1583–1591 študoval vo Wittenbergu, Lipsku a Padove medicínu a filozofiu (pod ktorou v danej dobe treba rozumieť prakticky všetky spoločenské vedy okrem práva). V roku 1594 sa stal vo Wittenbergu profesorom anatómie a chirurgie a v roku 1597 dekanom lekárskej fakulty a neskôr rektorom celej univerzity. Od roku 1600 prednášal v Prahe medicínu a v tomto meste žil až do roku 1608 (ako rodený Slezan sa v Prahe nemusel cítiť cudzincom, Prahu mohol prirodzene považovať za svoje „hlavné mesto“). Medzi rokmi 1608–1612 sa snažil uplatniť vo Viedni a v uhorskom prostredí v službách *Mateja Habsburského*, k čomu sa ešte vrátíme. Táto časť jeho života je pomerne málo zdokumentovaná a analyzovaná. V rokoch 1608–1616 tiež cestoval po Nemecku, Taliansku a Hornom Uhorsku (dnešnom Slovensku) a vydával svoje medicínske, dejepisné a politické spisy.

Je ale potrebné uviesť, že napriek nepopierateľnej akademickej kariére sa v oblasti medicíny skutočným novátorským vedcom-objaviteľom nestal. Môžeme ho opísať skôr ako dobrého pedagóga, organizátora akademického života a popularizátora. Jeho medicínske diela sú predovšetkým zhrnutím dobových predstáv, poznatkov a metód – pravda, v stredoeurópskom čiastočne provinčnom prostredí mohli pôsobiť ako isté novum.

Vlastne to isté môžeme povedať aj o jeho spisbe z oblasti dejín, politiky a štátovedy – hoci niektoré jeho názory boli radikálnejšie, než bolo v danej dobe v Európe bežné. Nemožno sa tiež zbaviť dojmu, že s pribúdajúcimi rokmi sa v skutočnosti jeho hlavný záujem presunul od medicíny k politike. Azda jeho životnou tragédiou bolo, že musel žiť v pomeroch, v ktorých sa pre politickú či dvorskú kariéru vyžadovala príslušnosť k vyššej alebo aspoň strednej šľachte s príslušným majetkom. A pre predstaviteľov meštianstva (kam *Jessenius* reálne spoločensky patril) alebo nižšej šľachty (ako sa snažil prezentovať) boli až na výnimky určené pozície výkonných úradníkov, odborných poradcov, právnikov, učiteľov a pod.

V roku 1616 sa definitívne usádza v Prahe a v roku 1617 sa stáva rektorom utrakvistického Karolína (Karlovej univerzity) a o rok neskôr aj profesorom histórie. Silne sa angažuje v prospech českého stavovského povstania,¹ s ktorým sa stotožnil, a slúži mu na poli politickom, diplomatickom aj publicistickom. Je považovaný za jedného z jeho hlavných ideológov a vydáva protihabsburské pamflety. V službách povstaleckého direktória sa „ako uhorský šľachtic“ oboznámený s miestnymi pomermi účastní dvoch diplomatických misí k uhorským stavom.²

České stavovské povstanie v rokoch 1618–1620/22³ a následný desaťročia trvajúci odboj českej politickej emigrácie boli v 19.–20. storočí, keď sa český nacionalizmus prihlásil k dávno porazenému politickému povstaniu a viac–menej rozprášenému politickému národu,⁴ prezentované verejnosti ako zápas etnických Čechov a etnických Nemcov alebo v lepšom prípade ako zápas protestantov a katolíkov. No musíme konštatovať, že to prvé je nezmysel, to druhé je pravda len čiastočne. Neobstojí ani interpretácia povstania ako aktu obnovy českej štátnej samostatnosti. Povstanci ani nerozmýšľali o opustení formátu Svätej ríše rímskej a keď mohli, usilovali sa o konfederáciu so stavmi Horného a Dolného Rakúska a tiež Uhorska a Sedmohradska.⁵ Teda pokračovali v koncepcii spojenia menších podunajských štátov, ako ju načrtnol už Žigmund Luxemburský v 15. storočí.

No uplatnenie pohľadu právnej teórie a štátovedy musí nevyhnutne viesť k poznaniu, že hlavnou príčinou povstania, hlavným jeho konfliktom, bol rozpor medzi modelom

1 Pojem „české stavovské povstanie“ je zaužívaný, no v skutočnosti išlo o povstanie stavov krajín Českej koruny, teda nie len Čiech, ale aj Moravy, Sliezska a oboch Lužíc, ku ktorým sa v istých fázach pridala aj časť stavov Horného a Dolného Rakúska. V Uhorsku v tom čase paralelne prebiehalo *Bethlenovo* povstanie (1619–1622).

2 ŠOLCOVÁ, J. Životopis Jana Jesenského. In: JESENSKÝ, J. *Proti tyranům*. Praha: Academia, 2019, s. 26–28. Pri prvej diplomatickej ceste do Uhorska v roku 1618 je zatknutý a vydaný do Viedne. Na slobodu sa dostane výmenou za dvoch zajatcov v rukách českých stavov a za sľub, že nebude viac verejne pôsobiť proti Habsburgovcom. Porušenie tohto sľubu a tiež spomenutá aktívna publicistická činnosť mu po Bielej hore zrejme veľmi priťažili.

3 Sliezske a niektoré izolované pevnosti (Tábor, Kladsko) vzdorovali aj po bitke na Bielej hore. České dejepisectvo obyčajne ignoruje význam Sliezska v stavovskom povstaní i fakt, že v ňom ako jednej z krajín Českej koruny nedošlo až k takej fatálnej porážke stavov ako v Čechách a na Morave a zachovalo si časť stavovských a náboženských slobôd – zrejme preto, že v 18. storočí bolo odstúpené Prusku a tak sa vytratilo z českej historickej pamäte.

4 Nie je to ale až taký nezvyčajný fenomén. Poznáme ho napr. aj zo škótskych a írskych dejín. No v českom dejepisectve môžeme vybadať zvláštny rozpor. Na jednej strane sa oplakáva porážka na Bielej hore, no na druhej strane švédске výpravy za účasti českých emigrantov v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 17. storočia, ktoré prichádzali do Čiech a na Moravu „oslobodzovať evanjelikov“ (ale nachádzali ich akosi málo) sú interpretované ako nepriateľské vpády. V Prahe sa dokonca nachádza pamätník študentom (katolíckym a prohabsburským), ktorí v roku 1648 bránili Karlov most pred švédskym vojskom – pritom práve hypotetický pád Prahy do švédskych rúk mohol podobne ako v Sliezsku viesť k zmäčeniu podmienok pre českých nekatolíkov a emigrantov. Otázne pravda je, či to obyvateľstvo, ktoré napr. v roku 1648 reálne žilo v Čechách a na Morave, malo na hoci len čiastočnom návrate k politickým a majetkovým pomeroch pred rokom 1620 záujem.

5 Nahradenie podriadeného postavenia Moravy, Sliezska a oboch Lužíc voči Českému kráľovstvu konfederáciou rovnoprávných krajín (1619) a zároveň otvorenosť tejto konfederácie aj iným členom bol vo svojej podstate revolučný čin.

štátu stavovského, kde je moc panovníka výrazne obmedzovaná stavmi a ich autonómny-
mi orgánmi, a modelom štátu absolutistického na čele s panovníkom, ktorý moc stavov
zlomil a vládne samostatne prostredníctvom centralizovaného byrokratického aparátu
a armády. Pričom tento zápas sa netýkal len českých krajín, ale vlastne celého podunaj-
ského habsburského súštátia. A práve v takejto interpretácii udalostí v rokoch 1618–1620
má znovuvydanie predmetného *Jesseniovo* spisu v roku 1620 svoj jasný význam. Mal
poskytnúť českému (ale aj rakúskemu a uhorskému) odboju pred európskou verejnosťou
ideologickú legitimizáciu a ospravedlnenie – a to vrátane takých činov, ako boli voľba no-
vého kráľa a vedenia vojny proti *Habsburgovcom*. Dnes nevieme posúdiť, nakoľko tento
spis – a najmä jeho druhé pražské vydanie – našiel skutočný ohlas medzi jeho súčasník-
mi. Po porážke povstania Jessenius zostáva v Prahe a svoj život zakončí 21. júna 1621 na
Staromestskom námestí za všeobecne známych okolností a vo veľmi dobrej a vyberanej
spoločnosti.

Vráťme sa však k jeho spisu!

Ten podľa jeho vlastných slov vychádza z jeho záverečnej práce na univerzite v Padove
s názvom *Pro vindiciis contra tyrannos oratio*, ktorú obhájil v roku 1591 súčasne s lekár-
skou dišputáciou o malárii – čo len potvrdzuje dvojkoľajnosť jeho vzdelania aj profesio-
nálnej, vedeckej a publicistickej dráhy. Azda je vhodné uviesť, že Padova sa nachádzala
na území tzv. *Domini di Terraferma*, územia v severovýchodnom Taliansku dlhodobo
ovládaného Benátskou republikou – teda v prostredí s dobovo zrejme najliberálnejším
režimom a spoločenskou atmosférou, kde si príliš nectili ani cisára ani kráľov a ani pápe-
ža.⁶ Po istých úpravách a zrejme aj aktualizáciách vyšlo tlačou vo Frankfurte v roku 1614
a potom v roku 1620 v Prahe, ako už bolo spomenuté.

Hlavné myšlienky *Jesseniovo* diela možno zhrnúť nasledovne:

Ludská spoločnosť je Božím výtvorom (s. 77) a skladá sa z jednotlivých častí s rôznymi
funkciami, tak ako aj ľudské telo (s. 77).⁷ *Jessenius* rozlišuje medzi kráľom a kráľovstvom
(s. 71) – čo môžeme interpretovať ako rozdiel medzi kráľom ako fyzickou osobou a kráľov-
ským úradom. Kráľ je v zásade fyzickou smrteľnou osobou, ktorá len zastáva tento úrad.
Úlohou kráľa je byť lekárom, ktorý sa má starať o zdravie jednotlivých údov a harmonic-
kú rovnováhu.⁸ Kráľ je preto vybraný ľuďom na základe jeho schopnosti byť takýmto
lekárom. (V tejto časti nie je úplne zrejmé, či pod ľuďom myslí celé obyvateľstvo, alebo len
šľachtu – teda elitu schopnú racionálnej voľby.) Prípadne v dedičných monarchiách je
ľuďom akceptovaný počas osobitného aktu – investitúrou (s. 79). Medzi kráľom a ľuďom
(v širšom aj užšom význame) však existuje zmluvný vzťah založený na vzájomnom plne-
ní povinností, ktorý vzniká práve uvedenými dvoma aktmi – voľbou alebo akceptáciou
pri investitúre (s. 79).

Jessenius uprednostňuje vládu jedného človeka pred kolektívnou vládou viacerých,
ktorých je ťažšie krotiť a usmerňovať (s. 79). Zjavne zostáva monarchistom, tak ako tak-
mer všetci ostatní teoretici jeho doby. Ľud v kráľovstve síce môže pretrvať aj bez kráľa,
vedený šľachtickými predákmi alebo sa spravovať sám (s. 71), ale takýto stav považuje
viac-menej za anomáliu.

⁶ Cirkevná správa v Benátkach mala vysokú mieru autonómie a vlastného patriarchy, ktorého volil benátsky Senát – ne-
menoval ho pápež.

⁷ V tomto môžeme vidieť odlesk organickej teórie štátu alebo tiež úvahu človeka s medicínskym vzdelaním, pre ktorého
je takýto príklad prirodzený a takpovediac prvý po ruke.

⁸ Opäť podobnosť pramená adeptovi medicíny.

Panovníkova moc však musí byť obmedzená zákonmi a tiež veľmožmi – „[...] *poprednými mužmi, ktorí sú strážcami slobody, ochrancami verejného blaha a vo všetkom spoluvládca, ktorí ako jednotlivci stoja pod kráľom, ale ako celok stoja nad ním.*“ (s. 79–81).⁹ „Poprední muži“ neznižujú kráľovský majestát. Naopak, vhodne kráľa usmerňujú, ak prekračuje svoje právomoci (s. 81). Najmä dbajú, aby panovník vládol v súlade so zákonom, pričom tieto zákony nemôžu byť len produktom jeho ľubovôle (s. 83–85), ale musia byť v súlade so spravodlivosťou. Zákon tak má držať na uzde panovníčke rozmary. Kráľ vládnutím vykonáva funkcie svojho úradu v prospech verejnosti: najmä zabezpečuje ochranu zákonov a občanov (s. 93). *Jessenius* kritizuje na príkladoch z minulosti situácie, keď tak králi nečinili, a zároveň prípady, keď prijatie za kráľa bolo podmienené sľubom dodržiavať právo a zákony.

Kráľovská moc sa však môže zvrhnúť do tyranie (s. 95) a to dvoma spôsobmi. Buď vládca od samého počiatku vládne nelegitímne, pretože sa zmocnil moci násilím alebo úskokom, alebo síce získal moc legitímnym spôsobom, no neskôr ju začal zneužívať a porušovať zákon.

Kráľ je teda obmedzený zákonom, ktorý rešpektuje, zatiaľ čo tyran zákon porušuje (s. 97). Preto kráľ podporuje a povyšuje popredných mužov, tyran sa ich bojí a likviduje ich. Kráľ vládne pre blaho poddaných, tyran myslí len na vlastný prospech.

Takémuto tyranovi preto musí byť odňatá možnosť priviesť štát do záhuby, presne tak, ako lekárovi, ktorý by chcel spôsobiť smrť pacienta (s. 101).¹⁰ Tyranská vláda je porušenie sľubu zo strany panovníka a ľud už nie je viazaný vlastným sľubom poslušnosti. Ľudu sa tak vracia pôvodná sloboda kráľa voliť a odvolávať (s. 101). Následne *Jessenius* uvádza historické a mytologické príklady, keď ľud zvrhol alebo zabil nehodného panovníka. Pozoruhodné je, že *Jessenius* priamo k tomu nevyzýva. Len opatrne uvádza citácie iných autorov (*Aristoteles, Tomáš Akvínsky*, s. 103–107).

Keď je teda zlovôľa panovníka dlhodobým javom a vedie k rozvratu štátu, treba sa proti nej postaviť (s. 109). Panovník nemôže mať súdnu imunitu a jeho zlé činy nemôžu zostať nepotrešané (s. 123). Ak vyvodzujeme zodpovednosť jednotlivcov s omnoho nižšou mocou za jej zneužitie voči zvereným osobám (napr. otcov rodín voči deťom), nemôžu sa jej vyhnúť ani panovníci zodpovední za stav krajiny. Po odstránení tyrana možno očakávať, že nový vládca (zrejme vybraný ľudom – to znamená predovšetkým „poprednými mužmi“) – bude vládcom miernejším (s. 117).

Avšak *Jessenius* jasne a dôrazne uvádza, že vyhlásenie panovníka za tyrana je vážna a dôležitá vec a nemôže byť zverená ľudu v širšom význame – teda obyčajnému radovému obyvateľstvu (s. 107). Ten sa totiž vo svojom úsudku môže unáhlieť.¹¹ Buď niektorým ľudským slabostiam panovníka prikladá nadmerný význam (napr. panovník pôsobí neprístupne, povedali by sme dnes, že „nemá charizmu“) alebo ľud jednoducho nevie reálne zhodnotiť jeho kroky a ich nevyhnutnosť. Panovník napríklad prijíma nejaké nezvyčajné riešenia alebo zvyšuje dane. Preto tento akt smerujúci k delegitimizácii kráľovskej moci a k súdneniu kráľa môže vzísť len z ľudu – povedali by sme – v užšom zmysle (s. 113). Konkrétne to majú byť muži, ktorí stoja „*hodnosťou hneď za panovníkom, riadia sa rozumom a opierajú sa o autoritu*“ (s. 113). To okrem iného zabezpečuje, aby odpor voči panovníkovi nebol rozpútaný z nejakého banálneho dôvodu.

⁹ V tom vlastne tvrdí, že kolektívny zbor stavov stojí nad panovníkom a je spôsobilý ho volať k zodpovednosti.

¹⁰ Ďalšie prirovnanie z oblasti medicíny – takýchto prirovnaní je v diele viacerých.

¹¹ Dnes by sme povedali, že podlieha rôznym skratovým zmenám nálad, *hoaxom* a populistckej manipulácii.

Z moderného pohľadu *Jessenius* vlastne hľadá zábrany voči nadmernému používaniu ba až zneužívaniu pojmu „tyran“ a následnej procedúry jeho odstránenia.¹² *Jesseniovo* obmedzenie tohto práva na vybranú skupinu „predstavitelov ľudu“ – v dobovom kontexte šľachtu, ale aj tu skôr šľachtu vyššiu – nemusí byť tak prejavom pohrdania obyčajnými ľuďmi, ako sa niekedy uvádza, ale skôr racionálne opatrenie – akási inštitucionálna alebo konštitučná poistka.

Ak sa tyran odmietne „dostať pred súd“ alebo sa podriadiť rozhodnutiu ľudu (rozumej jeho spomenutým vysokopostaveným predstaviteľom), je možné ho napadnúť zbraňami (s. 115).

Tento vojenský odboj však taktiež môžu iniciovať a viesť len „poprední muži“, pre ktorých to je dokonca povinnosťou (s. 125) – nie muži stredného postavenia, poddaní ani súkromné osoby (s. 127). Aj toto obmedzenie musíme vidieť vo svetle praktickej politiky. Zmysluplné povstanie proti existujúcej kráľovskej moci s nádejou na úspech musí viesť nejaká relevantná politická sila s príslušnou spoločenskou a politickou autoritou, ktorá vie posúdiť jeho skutočné opodstatnenie a pravdepodobnosť úspechu a tiež mu dodať dostatočnú silu, rýznosť a vedenie. V dobovom vnímaní to nedokázal nikto iný ako vysoká šľachta. Aj za týmto *Jesseniovým* názorom stojí reálna historická skúsenosť. Veď skutočné ľudové povstanie môže ľahko uvrhnúť krajinu do dlhodobej bezvýhodiskovej anarchie a masového vraždenia. Teda do stavu, ktorý môže byť horší, než bola vláda skutočného alebo domnelého tyrana.

Uvedený monopol „popredných mužov“ na začatie a vedenie odboja však nevyklučuje účasť ľudu v širšom zmysle v zápase pod ich vedením (s. 131). Ak však šľachta a poprední muži, ktorí sú legitimizovaní na to, aby iniciovali a viedli odpor voči tyranovi, pokyn k odboju nedajú, tejto úlohy by sa nemali chopiť súkromné osoby z ľudu (s. 127). Ľud v takom prípade musí trpezlivo znášať svojho panovníka a modliť sa za jeho nápravu (s. 127–131) – teda akceptovať stav vecí. Podobne zrejme platí, že ak sa „popredným mužom“ nepodarí panovníka zvládnuť alebo sú porazení (s. 131).

Jesseniovo dielo *Pro vindiciis contra tyrannos oratio* môžeme smelo priradiť k vtedajšej spisbe tzv. monarchomachistov. Aj jeho názov je istou analógiou vtedy veľmi známeho diela *Vindictio contra tyrannos* od autora, ktorý sa podpísal ako *Stephanus Junius Brutus*, pričom jeho skutočná identita je neznáma.¹³

Zmiený monarchomachizmus sa ako ideová koncepcia sformoval v prostredí kalvinistických mysliteľov prevažne francúzskeho pôvodu v druhej polovici 16. storočia.¹⁴ Označenie „monarchomachovia“¹⁵ vlastne znamená „bojovníci proti monarchom“, čo je zavádzajúce. Monarchomachovia neboli žiadni republikáni a nebojovali proti monarchii ako takej. Hľadali však riešenie, ako konať, keď sa panovník stáva nehodným tohto úradu, lebo sa uchýlil k nespravodlivému násiliu. Pričom radikálnejšia interpretácia do toho zahrňovala všeobecné porušovanie práva zo strany panovníka, prevládajúca zúženejšia len násilie voči „pravej viere“ – to znamená kalvinistickej respektíve inej protestantskej cirkvi. Východisko videli v odpore voči panovníkovi ako porušovateľovi „zmluvy medzi suverénom a ľuďom“ – dokonca aj v možnom usmrtení panovníka cestou jeho vraždy (tyranicída).

¹² Aj v moderných demokraciách napr. prezidenta môže súdiť ústavný súd a nie „ľud v referende“, niektoré otázky nemôžu byť predmetom referenda (dane, základné ľudské práva a slobody) a pod.

¹³ Pozri: VOEGELIN, E. *History of Political Ideas: Religion and the Rise of Modernity (The Collected Works of Eric Voegelin, Volume V)*. Columbia: University of Missouri Press, 1998, s. 50–51.

¹⁴ Pozri: *Ibidem*, s. 41–55.

¹⁵ Pôvodne išlo o hanlivé označenie, ktoré vymyslel zrejme *William Barclay*, škótsky exulant vo Francúzsku.

Monarchomachizmus vychádzal z myšlienok Kalvínovho žiaka *Theodora Bezy* (1529–1602) a *Johna Knoxa* (1505–1572) o oprávnenosti odporu voči svetským panovníkom vrátane cisára za istých okolností.¹⁶ Z toho bola rozvinutá komplexnejšia teória odporu, o čo sa zaslúžil najmä *Francois Hotman* (1524–1590) a už spomenutý záhadný *Stephanus Junius Brutus*. No popri protestantskom monarchomachizme sa sformoval aj špecifický monarchomachizmus katolícky (respektíve jezuitský), ktorý zas upieral panovníkom právo poškodzovať katolícku cirkev.¹⁷ Jeho predstaviteľom bol napr. *Franciscus Suarez* (1548–1617) alebo *Juan Mariana* (1536–1624). Oba prúdy mali však spoločnú základnú koncepciu: Ak je pri moci panovník, ktorý poškodzuje náboženské práva svojich poddaných a násilne ich prenasleduje, stáva sa „*tyranom*“, stráca ochranu nedotknuteľnosti panovníckej osoby a Božej milosti a jeho ľud ho môže zvrhnúť alebo dokonca zabiť. Pod slovom ľud však monarchomachisti nemysleli nejaké široké masy obyvateľstva, ale len privilegované stavy, v praxi hlavne ich vodcov – teda predstaviteľov najvyššej šľachty. Argumentovali pri tom na základe existujúceho pozitívneho práva,¹⁸ prirodzeného práva alebo dokonca už zmluvnej teórie (najmä protestantski).

Svojím monarchomachisticky zameraným dielom sa tak *Jessenius* prihlásil k dobovo značne radikálnej politickej filozofii (v rámci toho, čo ešte bolo prípustné hlásať a vydávať na univerzitnej pôde), ktorá za istých okolností pripúšťala násilnú politickú revolúciu. V rámci monarchomachistického myslenia neprináša zásadne nový pohľad, no napríklad na rozdiel od hlavného prúdu monarchomachistov možné previnenia panovníka, ktoré by legitimizovalo odpor voči nemu, nevidí len v náboženskej oblasti (utlačanie konkrétneho vierovyznania), ale vo všeobecnejšej rovine zneužívania moci a porušovania práva a akejsi základnej zmluvy medzi panovníkom a ľudom.

Dostal sa tiež do sporu aj so *Jeanom Bodinom* (1530–1596) – azda najvýznamnejším právnym a politickým mysliteľom konca druhej polovice 16. storočia¹⁹ – a s jeho koncepciou suverenity. Zrejme by sa zhodli v tom, že panovník (štát) je obmedzovaný právom a nejakými vyššími morálnymi princípmi, no *Bodin* popiera právo poddaných vyvodzovať voči suverénnemu panovníkovi nejakú politickú alebo právnu zodpovednosť, čo je zas pre monarchomachistov úplne základná téza. *Bodina* *Jessenius* priamo nemenuje, no to, že s ním polemizuje, vyplýva z kontextu aj nepriamych odvolávk (s. 75).

Jessenius svoj spis „prešpikoval“ citáciami zo Svätého písma a diel antických aj stredo-vekých filozofov a dejepiscov.²⁰ Dielo tak vonkajšími znakmi pôsobí archaickejšie než svojím skutočným posolstvom. Azda zodpovedá konkrétnemu kultúrnemu prostrediu, v ktorom vzniklo. Nemožno sa ale zbaviť pocitu, že odvolávaním sa na staršie a dávno mŕtve autority *Jessenius* akoby sa umne vyhýbal tomu, aby priamo uviedol svoj názor, najmä keď môže byť politicky ošemetný – necháva za sebe hovoriť iných.

¹⁶ Pozri: VOEGELIN, E. *History of Political Ideas: Religion and the Rise of Modernity* (The Collected Works of Eric Voegelin, Volume V), s. 50.

¹⁷ Pozri: Ibidem, s. 59–67.

¹⁸ Vo väčšine štátov v tej dobe ešte existovali nejaké zákony z éry stavovských monarchií ba aj starších, ktoré obmedzovali moc panovníka. Respektíve platili edikty povolujuce existenciu protestantských cirkví, ktoré mohli byť ale v jeden moment odvolané alebo zrušené.

¹⁹ Pozri: BELLING, V. *Zrození suveréna*. Brno: CDK, 2014, s. 37–72.

²⁰ Napríklad „Vždyť zajisté už kdysi Julius Caesar napsal, že Eburové měli takovou vládu, že lid neměl vůči panovníkovi méně práv než panovník vůči lidu.“ (s. 113) a tiež „Nicméně, je třeba poněkud probrat úryvek z onoho Pavlova listu Titovi: Připomínej bratřím, ať jsou podřízeni těm, kdo mají vládu a moc, a ať je poslouchají.“ (s. 119).

Zostáva stúpencom monarchie (volenej alebo dedičnej). Jeho ideálom je však stav, keď moc panovníka je obmedzená právom, ktoré má spĺňať požiadavky spravodlivosti a nie je výsledkom len panovníckej ľubovôle, nad čím v praxi dbajú poprední predstavitelia vysokej šľachty (spoločenskej elity), ktorých zbor fakticky v štáte spoluvláda. Ak panovník porušuje právo, má tento zbor právo ho napomenúť, a ak to nepomôže, aj ho zosadiť a potrestať a zvoliť si nového panovníka.

Jesseniovo dielo ani jeho spoločenské a politické aktivity nemôžeme plne pochopiť bez jeho osobného prepojenia na dobovú uhorskú politiku, ktoré českým posudzovateľom jeho tvorby často uniká a slovenskí ho nedoceňujú, lebo sa sústreďujú na *Jessenia*-lekára, respektíve hľadajú prepojenia skôr rodové a etnicko-nacionálne než politické. Pritom vieme, že *Jessenius* sa považoval za uhorského šľachtica (zemana, rytiera) z Turčianskej župy – napriek tomu, že jeho šľachtstvo z uhorského pohľadu mohlo byť sporné. Počas uhorsko-viedenskej kapitoly svojho života (1608–1612) sa však určite stretol s ideológiou uhorskej šľachty, podľa ktorej kráľ môže panovať len v spoluvláde so šľachtou a jej stavovskými orgánmi (snem, župné kongregácie), a táto šľachta má právo na vojenský odpor, pokiaľ panovník nerešpektuje jej postavenie. V uhorskom dejepisectve sa napríklad obdobie, keď habsburskí panovníci vládli bez snemu, považujú za obdobia protiústavnej vlády. Uhorsko v 17. storočí tak bolo krajinou, kde sa v praxi uplatňovali monarchomachistické zásady: väčšina šľachty interpretovala uhorskú nepísanú ústavu tak, že jej dáva právo panovníka voliť aj zosadzovať, a to i za použitia vojenskej sily. A šesť veľkých stavovských povstaní je dôkazom toho, že toto svoje oprávnenie myslela naozaj vážne.

V rámci Uhorska mal *Jessenius* užšie väzby s Turcom, čo má pri posudzovaní *Jesseniovho* politického myslenia význam prinajmenšom z dvoch dôvodov:

Z Turca pochádzali dvaja doboví politickí autori, ktorý boli významnými ideológmi šľachtickej samosprávy a stavovskej monarchie. Prvým bol *Martin Rakovský* (1535–1579),²¹ istý čas aj podžupan Turčianskej stolice, autor dvoch stále dostatočne neanalyzovaných spisov *De magistratu politico* (O svetskej vrchnosti) a *Libellus de partibus rei publicae at causis mutationum regnum imperiorumque* (O rozvrstvení obyvateľstva a príčinách prevratov v kráľovstvách a republikách). S *Jesseniom* ho spája nie len spoločný pôvod (dodnes žijúci rod *Rakovských* tiež pochádza z Veľkého Jasena na slovenskom Turci a bol bočnou vetvou rodu *Jesenských*)²² ale aj štúdium vo Wittenbergu a Prahe a tiež dlhoročné pôsobenie v Českom kráľovstve, kde sa aktívne zúčastňoval dobového intelektuálneho života. Je takmer nemožné, aby sa s jeho odkazom *Jessenius* nestretol, hoci ho menovite neuvádza.

Druhým takým mužom bol slovenský barón *Peter Révai* zo Sklabine a Blatnice (1568–1622), ktorý získal titul magistra na univerzite v Štrasburgu a od roku 1598 bol dedičným turčianskym županom a neskôr kráľovským hlavným dverníkom a stolníkom. Vo svojich dielach ako prvý uhorský historik zdôrazňoval starobylosť Slovanov a ich podiel na budovaní uhorského štátu. Zostala po ňom rozsiahla korešpondencia v slovenskom jazyku. Z nášho pohľadu je najzaujímavejší jeho spis *De Sacre Coronae Regni Hungariae*

²¹ Pozri: Zlatý fond SME, Spisovatelia: *Martin Rakovský*. Dostupné zo: <<https://zlatyfond.sme.sk/autor/103/Martin-Rakovsky>>.

²² Je hodné zreteľa, že v 16. storočí sa viacero vzdelancov z rodu *Jesenských* a *Rakovských* aj iných turčianskych zemanov presťahovalo do krajín Českej koruny. Nezabúdajme ani, že od roku 1420 s krátkymi prestávkami boli tieto dva štáty v personálnej únii, v rámci ktorej sa budovali úzke väzby aj medzi šľachtickými rodmi a pohraničnými regiónmi. Odchod na Moravu alebo do Sliezska tak nemusel byť vnímaný ako nejaká tragická emigrácia, pri ktorej sa pretŕhajú politické putá s uhorskou vlasťou. *Jessenius* oprávnene mohol tvrdiť, že má dve vlasti: České krajiny a Uhorsko. V pobeľohorskom období nastal opačný pohyb – prílev českých a moravských exulantov na Slovensko, kde sa skôr alebo neskôr zliali s miestnymi evanjelickými a kalvinistickými komunitami.

Ortu, Virtute, Victoriae, Fortuna... (Rozprava o uhorskej korune), ktorý vydal v roku 1613 v Augsburgu. Je to v podstate rozprava o kráľovskej moci v Uhorsku a o tom, že panovník má voči Uhorsku a jeho šľachte nie len práva, ale aj určité záväzky, ktoré musí dodržať. *Jessenius* s ním bol určite oboznámený, pretože napísal k nemu recenziu a úvod.²³

Ďalším významným dôvodom je samotný charakter a spoločenský a politický život v slovenských horských župách, ako boli práve Turiec, Liptov a Orava. Totiž tieto tri župy boli pomerne izolované a plne v rukách miestnej veľmi početnej a sebavedomej šľachty, ktorá veľmi dôsledne strážila svoju samosprávu. Zastúpenie šľachty – najmä nižšej, zemianskej – na celej populácii bolo v týchto regiónoch veľmi vysoké. Napríklad v Turci a na Liptove na konci 18. storočia patrilo k šľachte okolo 10 % obyvateľstva. Pritom v uhorských pomeroch už príslušnosť k najnižšej vrstve zemanstva (kurialistom) zabezpečovala právo voliť do župných orgánov a poväčšine aj do uhorského snemu. Späťne tak môžeme povedať, že politická participácia obyvateľov Turca a Liptova (Oravy o niečo menej) bola na predmoderné európske pomery veľmi vysoká a politický život tu musel byť veľmi aktívny. Práve župná samospráva a sebavedomie miestnych zemanov a mešťanov pomohli uchovať v týchto regiónoch aj silné postavenie evanjelickej cirkvi napriek neskoršej rekatolizácii.

Vieme, že *Jessenius* svojich príbuzných na Turci navštívil (zrejme aj opakovane), musel byť teda oboznámený s miestnou politickou situáciou a fungovaním stavovskej (v daný moment prevažne evanjelickej) samosprávy, čo ho zrejme ako politického filozofa muselo veľmi zaujať a možno v nej videl aj istý ideál.

S uhorským prostredím sa *Jessenius* zblížil práve v období, keď ešte muselo byť v najživšej pamäti *Bočkajovo* stavovské povstanie (1604–1606) a v čase veľmi dramatických udalostí, keď uhorské, moravské a rakúske stavy na sneme v Bratislave v januári 1608 detronizovali Rudolfa II. a zverili vládu jeho bratovi *Matejovi Habsburskému*. *Jessenius* sa silne angažoval v prospech stavov a *Mateja Habsburského* (1557–1619). V roku 1611 sa *Matej* za pomoci stavov zmocnil aj vlády v Čechách, Sliezsku a v oboch Lužiciach. *Jessenius* vydal v tom istom roku spis, či presnejšie reč (*Ad Matthiam II. Ungariae et Bohemiae rege, Archiducem Austriae etc...*), v ktorej *Mateja* opisuje ako obranca stavovských slobôd a bojovníka proti tyranii.²⁴

Odchod z Prahy z dvora Rudolfa II. do *Matejovej* Viedne a Uhorska teda nemusí byť len výsledkom osobného sklamania *Jána Jessenia z Rudolfa II.* a nezrealizovaných kariérnych očakávaní, ako sa obyčajne opisuje. Určite je pravdou, že ako lekár si musel byť vedomý katastrofického telesného a duševného stavu Rudolfa II. a bezperspektívnosti prípadnej služby na jeho dvore, no mohol mať aj motívy politické a viac idealistické. No napriek počiatočnej podpore *Matejovmu* prevratu v rokoch 1608–1611 sa neskôr – asi v horizonte rokov 1615–1617 od neho odpútava. Za tým zrejme nebude len nenaplnená ambícia stať sa jeho dvorným lekárom, ale asi aj postupný odklon *Mateja* od pôvodnej zmierlivej politiky rešpektujúcej práva stavov a slobodu protestantských vyznaní k ostrejšiemu centralizačnému a rekatolizačnému kurzu, respektíve jeho neschopnosť zabrániť tomu, aby sa predstavitelia tejto agresívnej politiky v habsburskom dome nedostali do popredia (napr. *Ferdinand Štajerský*, neskorší *Ferdinand II.*).

²³ ŠOLCOVÁ, J. Životopis Jana Jesenského. In: JESENSKÝ, J. *Proti tyranům*, s. 23–24. Nevieme, kde sa *Jessenius* stretol s *Petrom Révaiom*, ale rodové sídlo *Révaiovcov* – hrad Sklabiňa – je od Jasena vzdialený len asi dva kilometre, čo naznačuje istý vzťah medzi oboma rodmi. Celkovo sa zdá, že v rokoch 1608–1616 sa *Jessenius* maximálne snažil ťažiť zo spoločenského kapitálu, ktorý mu poskytovala príslušnosť k rodu *Jesenských*.

²⁴ *Ibidem*, s. 22–23.

Révaiovo dielo, ktoré zrejme *Jessenius* pomohol v roku 1613 vydať, i samotný *Jesseniov* spis vydaný o rok neskôr, by sme tak mali interpretovať ako reakciu na úspešný odpor uhorských, moravských, rakúskych stavov (1608) proti *Rudolfovi II.*, ktorý priviedol v týchto krajinách k moci jeho brata *Mateja Habsburského*.²⁵ Mali byť aj určitým ospravedlnením postupu uhorských stavov pred európskou a najmä ríšskonemeckou verejnosťou (*Rudolf II.* bol predsa len cisárom Svätej ríše rímskej). Vo svojom spise totiž *Jessenius* poskytuje právnoteoretický základ presne toho, čo uhorské, moravské a rakúske stavy spravili v roku 1608 a české v roku 1611. „Poprední muži“ kráľovstva sa zišli na sneme, zväžili, že panovník (*Rudolf II.*) nie je spôsobilý ďalej vládnuť a stáva sa tyranom, zosadili ho a zvolili si panovníka nového (*Mateja*, respektíve v Uhorsku ako *Mateja II.*), ktorý im prisľúbil rešpektovanie ich práv. Toto svoje rozhodnutie podporili aj umierneným vojenským vystúpením, ktoré bolo úspešné a s minimálnymi stratami. Žiadne ľudové masy ani nebolo nutné povolávať a tak celý konflikt rozširovať. Čistá, pekná, ukázková stavovská revolúcia. České stavovské povstanie v rokoch 1618–1620 bolo tak vlastne až druhým stavovským odbojom, ktorého sa *Jessenius* aktívne zúčastnil.

Na základe vyššie uvedeného sme povinní konštatovať, že v slovenskej a českej verejnosti prevládajúci obraz „*doktora Jessenia*“ ako lekára a prípadne nevinnej obeť habsburskej tyranie je nesprávny a príliš jednostranný. Azda je na čase zdôrazniť aj inú stránku jeho osobnosti a životnej dráhy. Do popredia nám tak vystupuje azda trochu dobrodružná no určite veľmi živá a plnohodnotná postava profesora chirurgie, anatómie a histórie *Jána Jesenského* – politického spisovateľa a aktivistu, agitátora, revolucionára, bojovníka proti absolutizmu a propagátora konfederácie stredoeurópskych krajín na rovnoprávnych základoch.

A čo sa týka *Jesseniovho* spisu *Pro vindiciis contra tyrannos oratio*, primárnym popudom na jeho publikáciu nebolo české stavovské povstanie v roku 1618 ako sa niekedy zjednodušene uvádza, ale zrejme séria stavovských prevratov v rokoch 1608–1611 vo viacerých stredoeurópskych krajinách. Jeho druhé vydanie v roku 1620 v Prahe tak bolo vlastne svojráznou „recykláciou“ – opätovné využitie už raz v podobnej situácii použitého textu.

Každopádne však tento spis môžeme plnohodnotne zaradiť k dielam z oblasti politického a právneho myslenia, ktoré vznikli v českom a slovensko-uhorskom prostredí v 16.–17. storočí. Je to navyše dielo, ktoré reflektuje niektorý súdobý trend v širšom európskom kontexte. Nemožno ho označiť za novátorský z pohľadu jeho obsahu a záverov. Do istej miery však ilustruje myšlienkový svet hlavných vodcov a ideológov stavovského odboja v Uhorsku a krajinách Českej koruny v 17. storočí. Žiaľ, zostalo na úrovni skôr dobovej kuriozity bez toho, aby sa k nemu niekto v českom a uhorskom prostredí hlásil. Aby napr. v českých krajinách získalo väčší význam, muselo by byť vydané nie v roku 1620, ale o dva-tri roky skôr. No a vydanie v Nemecku v roku 1614 asi tiež nemalo veľký ohlas. V Nemecku a západnej Európe muselo už pôsobiť ako dielo nie 17. ale 16. storočia – v čase upevňovania veľkých monarchií a nástupu panovníckeho absolutizmu sa v kontinentálnej Európe v oblasti štátovedy riešili iné témy a iné otázky, na ktoré sa už odpovedalo aj novým spôsobom argumentácie – racionálnou analýzou a nie uvádzaním vhodných citátov z diel starých autorov.

Daniel Šmihula*

²⁵ *Jessenius* si proste spomenul, že počas štúdií v Padove napísal prácu, ktorá sa aktuálne hodí a stačí ju len upraviť.

* Doc. JUDr. MUDr. Daniel Šmihula, PhD., Dr. iur., Stredoeurópska vysoká škola v Skalici. E-mail: dsmihula@hotmail.com.

Consortia ERIC and their Place in the System of EU Law

Jan Malíř

Abstract: The present article analyses the legal nature of European Research Infrastructure Consortia (ERICs) the creation of which was made possible by Council Regulation No 723/2009 enacted with a goal to speed up and simplify the establishment of research infrastructures with European elements. Based on the provisions of the Regulation, consortia have both legal personality and extensive legal capacity in all their Member States, moreover, they enjoy special rights in the taxation area and the area of public procurement which are indeed capable of simplifying their operation. However, they also have rather distinctive legal traits. Consortia are set up on the grounds of EU law but the EU is not their Member and is not obliged to financially contribute to their budget; they are set up upon the initiative from EU Member States, third States or intergovernmental organizations, nevertheless, they cannot be set up in the absence of a positive decision of the European Commission which also controls their operation; consortia are governed by EU law but, simultaneously, also by the law of their host State and Statute which each consortium has to adopt. On the whole, ERICs have a hybrid nature which, on one hand, can facilitate the establishment of consortia with European dimension (the existence of 21 consortia provides a testimony in this sense), on the other hand, it can trigger a range of legal questions even outside the disputes stemming from membership in consortia or their transactions.

Key words: European Research Area, European research infrastructures, European Research Infrastructure Consortium (ERIC), legal nature, EU law

Autocratic Legalism and Status of Non-Governmental Organizations in the Legal System of the Russian Federation

Nela Laryšová

Abstract: The article presents the theory of autocratic legalism by Professor Kim Lane Scheppele. In the first part, the article describes main characteristics of this theory. In the case study, it examines, how the autocratic legalism impacts the freedom of association with focus on the status of non-governmental organisations in the legal system of the Russian Federation. In conclusion, the article deals with the European dimension of the autocratic legalism and measures undertaken by different actors to mitigate its impact.

Key words: autocratic legalism, Russia, non-governmental organisations, freedom of association

Human Rights in the Context of Cultural Evolution

Linda Tvrdíková

Abstract: Main aim of this paper is to present naturalistic theory of human rights, which shows that despite the fact that human rights can be seen as basic moral requirements they are society-dependent, which means they are connected to the society and its evolution. First part of this paper deals with the starting-point of this approach – what this naturalization means. I want to point out that it really does not mean that all the things and all issues can be reduced to physical or chemical properties and laws. The fact that we – human beings – have language also makes us discursive beings and we can build fantastic worlds to live in – as Peregrin points out. We do not have to live in the natural world as such, in the realm of nature where natural laws, e.g. physical, chemical, etc. are the only thing that matters, our world that we live in and which we build is also normative – realm of freedom – where there exist other rules which matters – and our freedom lies in the fact that we can obey but also disobey them. This is our ability which makes us different among other organisms and because of this our ability Darwinian evolution is not the only evolutionary process that plays the crucial role in our evolution, according to some philosophers and cognitive scientists there is also a process which they named cultural evolution. So, next part will be devoted to the concept of cultural evolution which might not be interesting just for cognitive scientists and philosophers but also for scientists who

work in the field of social science, law and jurisprudence. This is caused by the fact that this theory works with rules and their place and function in society. In this part we will focus on the evolution of morality because as we will see human rights can be seen as basic moral requirements which are necessary for global cooperation.

Key words: naturalism, morality, cultural evolution, human rights, cooperation

The Change of some Default Social Paradigms and its Reflection in the Legal Regulation of Labour Law Relationships and Social Security. Habilitation Lecture

Jakub Morávek

Abstract: The article focuses on changing trends in the dependent work is legislated, especially on the increased demand for home working during the COVID-19 pandemic. The author points out the shortcomings of the current legislation (organization of work, safety and health at work, liability, compensation for the use of the employee's own resources, etc.) and adds considerations about possible future directions. In this context, the author also considers other necessary changes in the legal regulation of labour relations and social security, which will bring the current legal regulation closer to the reality of the 21st century.

Key words: labour law, social security, home working, liability, safety and health at work